

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**NIYAZI BERKES'İN ESERLERİNDE TÜRK
DEVİRİMİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ezgi ELOĞLU

Ankara -2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**NIYAZI BERKES'İN ESERLERİNDE TÜRK
DEVİRİMİ**

Ezgi ELOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

NİYAZİ BERKES'İN ESERLERİNDE TÜRK DEVRİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof Dr. Oğuz AYTEPE

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Prof. Dr. Oğuz AYTEPE

Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI

Tez Sınavı Tarihi: 02.03.2011

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Niyazi Berkes, sosyoloji alanından ziyade toplumun modernleşmesi ve dönüşümünü konu alan çalışmalar yapmıştır. Berkes, Türkiye'nin son iki yüz yılını toplumsal, ekonomik, siyasal boyutlarıyla ele almış, böylelikle Türk düşünce hayatında yerini almış ve bilime önemli katkılarda bulunmuştur.

Cumhuriyetin kurulmasını, Türk devrimini, laikliğin tüm kurumlarda yansımaları bizzat yaşamış ve bu süreci yakından gözlemlene imkanı bulmuş olan Niyazi Berkes, görüşleri çerçevesinde dönemin olaylarını tahlil etme ve olayları anlama çabası içersine girmiştir. Türkiye'de gerçekleşen siyasal olaylara bizzat yaşamış bu olayları konu alan çalışmalar yapmıştır. Bu nedenle Türk tarihiyle ilgilenen okuyucuların başvuracağı ilk düşünürler arasındaki yerini almıştır.

Araştırmamızda, Atatürk devrimlerini bizzat yaşamış ve toplumsal yapıyı çok iyi bildiğini düşündüğümüz, Türkiye'nin en önemli sosyologlarından ve öncülerinden biri olan ve aynı zamanda tarihçi bakış açısıyla bu kırılma döneminin tahlilini yapan Niyazi Berkes'in görüşlerine yer verilmiştir. Bu çalışmada da söz konusu bilim adamının sosyoloji alanında yaptığı araştırmalardan ziyade tarihçi kimliğini ön plana çıkaran çalışmaları üzerinde durulmuştur.

Bu tez, Niyazi Berkes'in Türk devrimi hakkındaki temel görüşleri ve Türk devrimiyle bağlantılı olarak laiklik ve batıcılık kavramlarını ele almıştır. Bunu yaparken Osmanlı dönemine ve II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarına yer verilmiştir. Buradaki amaç Berkes'in belirttiği gibi devrimlerin daha sağlam bir şekilde tahlilini yapmak olmuştur. Bu nedenle Osmanlı'nın son dönemi III. Selim'den itibaren Türk devrimine kadar olan bölüme de detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Araştırma, eleştirel olmaktan ziyade daha çok kavramsal niteliktedir. Niyazi Berkes'in görüşlerine yer verilirken bu düşüncelerin doğruluğu, veya diğer bilim adamları tarafından kabul edilip edilmediği sorgulanmamaktadır. Genel anlamda Niyazi Berkes'in konu hakkındaki görüşlerine odaklanılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Niyazi Berkes, Türk Devrimi, Çağdaşlaşma, Laiklik

ABSTRACT

Niyazi Berkes is one of the most prominent sociologists in Turkey. He conducted research on the modernization and transformation of the society in addition to sociology. Berkes studied Turkey's last two hundred years from societal, economical and political perspectives, thus acknowledged a place in Turkish ideology and contributed much to science.

Experiencing the foundation of the Turkish Republic, the Turkish revolution and the spread of laicism in every institution and being able to observe the process in detail, Niyazi Berkes tried to analyze and understand the events of the period through his views. He himself experienced the political events occurring in Turkey and included these in his research. Therefore, he positioned himself among the first thinkers that would be sought by readers interested in Turkish history.

Our research aims to include the views of Niyazi Berkes, one of the most prominent sociologists and pioneers in Turkey who himself experienced Atatürk's revolutions and who in our thinking had vast knowledge on the social structure and who also analyzed this process of rupture within the perspective of an historian. In this study, the focus has been on the works of the aforementioned scholar that put forth his historian identity rather than his research in sociology.

This thesis comprises of the views of Niyazi Berkes on the Turkish revolution and the concepts of laicism and Occidentalism in regard to the Turkish revolution. In doing this, it incorporated the ideologies of the Ottoman era and II. Meşrutiyet. The aim was, as mentioned by Berkes, to analyze the revolutions with a stronger grasp. Therefore, the last period of the Ottoman Empire from the reign of Selim the Third until the Turkish revolution has been provided in detail.

The research is more conceptual than critical. In providing Niyazi Berkes's views, the veracity or acceptance of his views by other scholars have not been subject for judgement. The focus has been mainly on Niyazi Berkes' views on the theme.

Key Words: Niyazi Berkes, Turkish Revolution, Laicism, Secularizm

ÖNSÖZ

Her toplum modernizm doğrultusunda gelişme göstermek durumundadır. Medeniyete ulaşma sürecinde her toplum belirli bir kırılma dönemi yaşamaktadır. Bu dönemlerde toplum yapısında baştan aşağı değişimler gözlemlenmektedir. Bu toplumsal yapının değişmesinde önemli rol oynayan kavram “devrim”dir. Devrimler toplumsal değişimi ve toplumsal hareketlerin oluşumunu sağlamaktadır. Toplumsal yapı bu dönemden sonra şekil değiştirmeye başlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti de böyle bir döneminden geçmiştir. Osmanlı sistemi yıkılarak yerine çağdaş ve laik Türkiye Cumhuriyeti’i kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte siyasi, sosyal, ekonomi gibi birçok alanda Atatürk devrimleri gerçekleştirilmiştir.

Araştırmamızda, Atatürk devrimlerini bizzat yaşamış ve toplumsal yapıyı çok iyi bildiğini düşündüğümüz, Türkiye’nin en önemli sosyologlarından ve öncülerinden biri olan ve aynı zamanda tarihçi bakış açısıyla bu kırılma döneminin tahlilini yapan Niyazi Berkes’in görüşlerine yer verilmiştir. Bu çalışmada da söz konusu bilim adamının sosyoloji alanında yaptığı araştırmalardan ziyade tarihçi kimliğini ön plana çıkaran çalışmaları üzerinde durulmuştur. Araştırmamız, Niyazi Berkes’in çağdaşlaşma kavramı üzerinden devrim anlayışına, Cumhuriyet dönemine kadar ele alış biçimi ve Cumhuriyet döneminde amaçlanan toplumsal değişim ile devrim ve laiklik ilişkisini sosyal temellere dayanarak açıklama çabası bakımından önem arz eder.

Bu tez, Niyazi Berkes’in Türk devrimi hakkındaki temel görüşleri ve Türk devrimiyle bağlantılı olarak laiklik ve batıcılık kavramlarını ele almıştır. Bunu yaparken Osmanlı dönemine ve II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarına yer verilmiştir. Buradaki amaç Berkes’in belirttiği gibi devrimlerin daha sağlam bir şekilde tahlilini yapmak olmuştur. Bu nedenle Osmanlı’nın son dönemi III. Selim’den itibaren Türk devrimine kadar olan bölüme de detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Araştırma, eleştirel olmaktan ziyade daha çok kavramsal niteliktedir. Niyazi Berkes’in görüşlerine yer verilirken bu düşüncelerin doğruluğu, veya diğer bilim adamları tarafından kabul edilip edilmediği sorgulanmamaktadır. Genel anlamda Niyazi Berkes’in konu hakkındaki görüşlerine odaklanılmaya çalışılmıştır.

Lisans ve Yüksek Lisans eğitimim boyunca kendilerinden çok şey öğrendiğim değerli hocam Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan’a, tez danışmanım Prof Dr. Oğuz AYTEPE’ye, Hacettepe

Üniversitesi Kütüphanesi , Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Kütüphanesi , Milli Kütüphane ile Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü personeline yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Benim için her şeyden önce gelen ve bana her koşulda destek veren aileme, Erhan, Leyla ve Serkan ELOĞLU'na kendimi ne kadar şanslı hissettiğimi belirtmek ve sonsuz şükranlarımı sunmak isterim.

Ezgi ELOĞLU

Ankara-2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. İhtilal, İnkılap, Devrim Kavramları.....	1
2. Dünyayı Etkileyen İki Devrim; Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM: ANA HATLARIYLA OSMANLI MODERNLEŞMESİ

1. Osmanlı'da İlk Modernleşme Çabaları.....	8
2. Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet Dönemi.....	15
3. II. Meşrutiyet ve İttihat Terakki Dönemi.....	21
4. II.Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri.....	24
a. Osmanlıcılık.....	24
b. İslamcılık.....	25
c. Türkçülük.....	26
d. Adem-i Merkeziyetçilik.....	31
e. Batıcılık.....	33

İKİNCİ BÖLÜM: ATATÜRK DÖNEMİ FİKİR HAREKETLERİ

1. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Türk Aydınları.....	35
---	----

2. Mustafa Kemal'in de İçinde Bulunduğu Askeri Kadronun Eğilimleri.....	42
3. Türk Devrimi.....	48
a. Türk Devrimi'nin Amacı ve Niteliği.....	48
b. Türk Devrimi'nin Diğer Devrimlerle Etkileşimi.....	54
c. Türk Devrimi ve Laiklik.....	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NİYAZİ BERKES	
1. Niyazi Berkes'in Düşünce Biçimi ve Etkilendiği Fikir Akımları.....	62
2. Niyazi Berkes'in Bakış Açısıyla Türk Modernleşme Çabaları.....	67
a. Osmanlı Modernleşmesi'nin Niyazi Berkes Tarafından Değerlendirilmesi..	67
b. Niyazi Berkes'in Bakış Açısıyla Fikir Akımları.....	85
c. Ziya Gökalp ve Namık Kemal.....	90
3. Niyazi Berkes'in Devrim Hakkındaki Görüşleri.....	98
a. Niyazi Berkes'in Eserlerinde; İhtilal, İnkılap, Devrim Kavramları.....	98
b. Niyazi Berkes Eserlerinde Devrim.....	102
c. Atatürk'ün Devrimcilik İlkesi.....	105
4. Türk Devrimi.....	109
a. Niyazi Berkes'in Eserlerinde Türk Devrimi.....	109
b. Türk Devrimi ve Batılılaşma.....	129
c. Türk Devrimi ve Laiklik.....	132
SONUÇ.....	141
KAYNAKÇA.....	146
EKLER.....	158

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. :Adı geçen makale
BMM : Büyük Millet Meclisi
C : Cilt
CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
ev : Çeviren
DP : Demokrat Parti
İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti
No : Numara
OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
s. : Sayfa
S : Sayı
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK : Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

1. İhtilal, İnkılap, Devrim Kavramları:

İhtilal; bozukluk, düzensizlik, karışık anlamına gelen Arapça “Anall” kelimesinden türetilmiştir. 1988 yılı Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre; “Bir devletin siyasi, sosyal, iktisadi yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla hukuk kurallarına ve kanunlarına uymaksızın cebir ve kuvvet kullanılarak yapılan geniş halk hareketidir.¹ Bu tanıma bakıldığında ihtilal kavramı isyan ve hükümet darbesinden ayrı tutmak gerekmektedir.

İhtilal terimini isyan ve ayaklanmadan farklı bir anlam taşımaktadır. İsyen hareketleri kısa süreli ve devamlı olmamaktadır. İhtilal ise bir fikrin eyleme geçmiş halidir. İhtilallerdeki fikri tecrübelerden yararlanarak ortaya çıkan isyan ise kişisel tecrübelerden yararlanarak oluşturulan fikrin hareketidir. Hükümet darbesi ise toplumdaki sosyal, ekonomik yapıyı değiştirmeye yönelik değildir. Hükümet darbelerinde yapılmayı amaçlanan şey iktidardaki kişileri değiştirmektir.

Lisans derslerinde okutulan Devrim kitaplarının çoğunda ihtilal devrimin ilk aşaması olarak ele alınmaktadır. İhtilal tanımında değişmeyen iki olgu ani ve şiddet yani zor kullanma olmuştur. Bu iki unsur ihtilal tanımında anlaşmaya varılan iki olgudur. İhtilal teriminde uzlaşılan bir diğer unsur değişikliğin niteliği ile ilgilidir. İhtilalde, ekonomik, sosyal, politik yapının değişmesi olayı hakimdir. İhtilal ile inkılap arasında birbirinden ayıran nokta bu değişmedir.

Revolution kavramı ilk Türkçeye çevrilirken ihtilal terimiyle açıklanmış ve bir süre devrim kavramı yerine ihtilal terimi kullanılmıştır. Yani günümüzde kullanılan devrim kavramı ilk yıllarda ihtilalle açıklanmaktadır. Fakat günümüzde ihtilalin devrimin bir aşaması olduğu görüşü kabul görmektedir.

İnkılap kavramı ise Arapça’da “hall” kelimesinden türetilmiştir. Sözlük anlamı ise; “bir durumdan başka bir duruma geçiş, evrim, dönüşüm”²dür. İnkılabı evrim açısından ele alırsak devrimle aralarında kesin bir fark oluşmaktadır. Kongar’ a göre inkılap terimi geçmişte farklı anlamda kullanılmıştır. Günümüzde ise bu kavram daha çok “reform”, “evrim”, “değişme” sözcüklerin yerine kullanılmaktadır.³ Hamza Eroğlu evrimi şöyle tanımlamıştır.

¹ **Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1988, s.686.

² **a.g.e.**, s.709.

³ Kongar, **a.g.e.**, s.20

Evrim yavaş yavaş oluşan ve aynı yavaşlıkta şekil alma anlamına gelmektedir.⁴ Bu durumda inkılap kavramının sözlük anlamına bakıldığında devrimden farklı anlam taşımaktadır. Çünkü evrim ve devrim farklı terimlerdir.

Atatürk, zamanında genellikle siyasal içerikli olan ihtilal kavramı yerine toplumsal ve ekonomik içeriği de olan inkılap kavramı kullanılmaya başlanmaktadır. İnkılap dar anlamıyla sosyal hayata yönelik yapılan köklü değişiklikler olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamıyla ihtilal inkılabın gayesi değil vasıtasıdır.⁵ Şevket Süreyya Aydemir İhtilal ve inkılabın farkını şöyle açıklamıştır; İhtilal ani bir değişimi ifade ederken inkılap ise uzun bir dönemin sonunda meydana gelen dönüşüm sürecinin karşılığı olmaktadır.⁶

Atatürk ihtilal ve inkılabın farkını şöyle açıklamıştır. “Türk İnkılabı nedir? Bu inkılap, kelimenin ilk bakışta ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Büyük milletimizin hayatının akışında meydana getirdiği değişiklikler, herhangi bir ihtilalden daha ziyade, çok yüksek olan en muazzam inkılaplardandır”. “Böylece “inkılap” bir yandan geniş kapsamlı, toplumsal, ekonomik ve siyasal bir ihtilal anlamında kullanılırken öte yandan şapka, alfabe, takvim, eğitim konularındaki reformları nitелеmek için de başvurulan bir terim özelliği de kazanmıştır.”⁷

Devrim kavramının anlam bakımından ihtilal ve inkılap terimiyle karıştırıldığını belirtmiştik. Emre Kongar’a göre devrim; sadece siyasal bağlamda ele alındığında “ihtilal”, daha geniş anlamda düşünüldüğünde siyasal, ekonomik, toplumsal alanları da kapsadığında inkılap anlamına gelmektedir⁸. Ahmet Köklügiller ise devrimi, toplumun büyük bir değişim ve dönüşüm geçirmesi olarak tanımlamaktadır. Yaşam biçiminin değiştiğini vurgulayarak eski yaşam biçiminden yeni bir yaşama geçildiğinden bahsetmektedir. Recep Peker ise devrim’i; “Toplumsal bünyeden geri, eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa, bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır”.olarak açıklamıştır.⁹

Kongar, devrim tanımını siyasal anlamda iktidar kökeninde değişikliğin görülmesi olarak açıklamıştır.¹⁰ İhtilal kavramını hükümet darbelerinden farklı ele almamız gerektiği hususuna değinmiştik. Aynı şekilde devrim dediğimizde hükümet darbelerinden farklı ele

⁴ Hamza Eroğlu, **Atatürkçülük**, Olgaç Yayınları, Ankara, 1981, s. 211.

⁵ Kongar, **a.g.e.**, s.20

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 100-101.

⁷ Kongar, **a.g.e.**, s. 21.

⁸ Aynı yer.

⁹ Ahmet Köklügiller, **Atatürk’ün İlkeleri ve Düşünceleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000, s.91.

¹⁰ Kongar, **a.g.e.**, s.21.

almamız gerekmektedir. Fakat bir hükümet darbesi siyasal iktidarın güçlerinde değişiklik sonucunu doğuruyorsa Kongar'a göre bu devrimdir. Devrimi diğer kavramlardan ayıran iki unsur kapsam ve hızdır. Bu nedenle devrimi sadece değişim olarak görmek yanlıştır.¹¹

Atatürk devrimin tanımını şöyle yapmıştır: “ Türk ulusunu son yüzyıllarda geri bırakmış olan kurumları yıkararak, yerlerine ulusun en yüksek uygarlık gereklerine ilerlemesini sağlayacak, yeni kurumları, koymuş olmaktadır.¹² Atatürk, o zamanın terminolojisiyle inkılap ve ihtilal terimlerini kapsayan daha geniş anlamı olan bir kavramın gerekliliği üzerinde durmuştur. Atatürk yaptığı bir konuşmasında, “ Revolution ve Evolution kelimelerinin lügat manası yanında bizim inkılaplarımızın izahlı bir tarifi olmalıydı” demiştir. Atatürk hem ihtilali hem de inkılabı karşılayacak farklı bir kelimenin gerekliliğinden bahsetmektedir. Emre Kongar, devrim terimi iki kavramı kapsayıcı nitelik taşımasından ötürü Atatürk'ün anlayışına daha uygun olduğunu belirtmektedir.¹³

İnkılapla devrim arasındaki farkı ele alacak olursak, Kongar'a göre devrim'in mevcut düzeni belirleyen saptayıcı bir gücünün olması yanında dinamik özelliğinin de olmasıdır. Bu dinamik özellik içinde değişmeyi ve gelişmeyi de kapsamaktadır.¹⁴

Fransız Devrimi'nden yola çıkarak devrim; “bir toplumun siyasal, iktisadi ve ideolojik yaşamında köklü bir değişmedir. Devrimin sonucundadır ki, yönetici sınıflar, devlet tipleri, başkalarına bırakırlar yerlerini; eski üretim ilişkileri yenileriyle yer değiştirirler ve kurumlar köklü biçimde dönüşüme uğrarlar”.¹⁵ Türkiye'de de buna benzer siyasal, toplumsal, kültürel değişiklikler yaşanmıştır.¹⁶

2. Dünyayı Etkileyen İki Önemli Devrim: Fransız Devrimi ve İngiliz Devrimi

Devrim kavramı insanlık kadar eski olmasına rağmen ilk olarak 1789'da Fransa'da ortaya çıkan olaylar sonucu anlam kazanmıştır. Fransız Devrimi, İngiltere ve Hollanda'da ortaya çıkan inkılaplar neticesinde uzun süren iktisadi ve sosyal gelişimin tamamlanmasıdır.¹⁷ 1789 yılına kadar Fransa, Eski Krallık Rejimi içersinde yaşıyor ve krallık tarafından idare ediliyordu. Aristokrat sınıfı doğuştan gelen imtiyazlar ile toprak zenginliğine sahip kişilerden

¹¹ a.g.e., s.22-23.

¹² Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası, 2007, s. 269.

¹³ Kongar, a.g.e., s.322.

¹⁴ a.g.e., s.321.

¹⁵ Server Tanili, **Dünyayı Değiştiren On yıl: Fransız Devrimi Üstüne, (1789-1799)**, Say Yayınları, İstanbul, 1989, s.11.

¹⁶ Kongar, a.g.e., s.22.

¹⁷ Albert Soboul, **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, Cem Yayınları, İstanbul, 1969, s.5.

oluşmaktaydı. Eski krallık rejimindeki buhran; iktisadi, sosyal ve siyasi yüzleriyle ortaya çıkmıştır.¹⁸ Devrimden önceki dönemde çeşitli nedenlerden ötürü nüfus artışları yaşanmış buna bağlı olarak fiyat artışları görülmüştür. Açlık ve yoksulluklar ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde aristokrasi toplumunda üç sınıfın varlığı kabul edilmektedir. Rahipler, soylular ve halk. Fakat zamanla bir sınıfın varlığından daha söz edilecektir o da “burjuvazi”dir. “XI. Yüzyıl’da itibaren ticaretin tekrar canlanması, zanaatçı istihsalinin gelişmesi “menkul servet” denilen yeni bir servet ve zenginlik şeklini bununla beraberde “burjuvazi” adı verilen yeni bir sosyal sınıfı yaratmıştır.¹⁹

Köylünün durumu Fransız Devrimi’nden önceki yirmi yıla baktığımızda genellikle özgür ve toprak sahibi olmalarına rağmen hiç de parlak görünmemektedir. Bunun nedeni ise mali sıkıntılardır. Fransız Devrimi’nden önce 1774-6 yılları arasında bir takım reformlara girilmiştir. Bu reformlar siyasal ve toplumsal yapının niteliğini değiştirmede yetersiz kalmıştır. Bu nedenle de reformlar Fransa’da başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlık monarşinin zararına olmuştur. Çünkü burjuvazi monarşiden vazgeçerek halka dönmüşlerdir.²⁰ Sonuç olarak soylular, orta sınıfı olduğu kadar köylüleri de kızdırmaya başlamıştır.²¹

1789 yılında Fransa’da toplumsal ve mali alanlarda açık şekilde adaletsizlikler dikkat çekmektedir.²² İhtilalin gerçekleştiği döneme bakıldığında diğer Avrupa ülkelerine nazaran Fransa zenginliğe sahipti. Fransızların memnuniyetsizliği ise var olan adaletsizlikten kaynaklanmaktadır. İhtilalin asıl sebebi bu olmuştur. “vergi sistemi adil ve müsmil değildi. İmtiyazlılar hemen hemen hiç vergi vermiyorlardı. Diğer taraftan, muazzam saray masrafları kısılamıyordu. Binnetice bütçe açıkları devam ede gelmekteydi.²³ Bu nedenlerden ötürü, burjuva sınıfı, halk sınıfını da yanına alarak soylulara ve krallık yönetimine başkaldırarak yönetimi ele geçirmeye çalışmıştır.

“Fransız Devrimi sadece burjuvazi devrim değildir. Ezilenlerin kendilerini tüm baskı biçimlerinden kurtarmak için gerçekleştirdikleri ilk girişimdir de”.²⁴ Fransız Devrimi, krallık döneminden kalan toplumsal kurumları ortadan kaldırmıştır. Krallık ortadan kaldırılarak

¹⁸ a.g.e., s.18.

¹⁹ a.g.e., s.20.

²⁰ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, Ankara, 1998.s.68

²¹ a.g.e. s.66.

²² İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.s.81.

²³ a.g.e. s82.

²⁴ Daniel Guerin, **Fransa’da Sınıf Mücadeleleri 1793-1795**, çev: Yavuz Alagan, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.15.

yerine liberal demokrasinin kurulması amaçlanmıştır. Böylece Fransız Devrimi aristokrasinin, devleti ele geçirme girişimiyle başlamış sayılmaktadır.²⁵

Burjuvaziye harekete geçiren düşünce Aydınlik Felsefesi olmuştur. Pozitif bilimlerin ilerlemesi kurulu düzenin dayandığı fikri tamamıyla sarsmıştır. Pozitif bilimlerin gelişmesiyle Aydınlik Felsefesi, Aydınlik Felsefesinin gelişmesiyle de Fransız Devrimi ortaya çıkmıştır.

Onsekizinci yüzyılda Fransa ekonomik olarak İngiltere'nin rakibiydi. Fransa'da eski rejim ve onun yerine geçmeye çalışan yeni toplumsal olgular arasında çıkan çatışmalar şiddetli bir şekilde yaşanmıştır.²⁶ Ayrıca bu dönemde Avrupa'da Endüstri devriminin etkileri yayılırken Fransa teknolojik gelişmeleri ideolojik biçime sokmakta ve var olan düzeni sarsmaya başlamaktadır.²⁷ Kongar bunu şöyle ifade etmektedir. "teknolojik güç olarak endüstri devrimini, ideolojik güç olarak da Fransız Devrimi'ni görmemek olanaksızdır."²⁸

Fransız Devrimi sonuçları bakımından kalıcı olmuştur. "Kendinden önceki ve sonraki devrimler içinde kitlesel nitelikteki tek toplumsal devrimdi ve benzeri herhangi bir başkaldırıdan çok daha radikaldi. Tüm çağdaş devrimler içinde yalnızca Fransız Devrimi dünyayı kapsama niteliği taşıyordu."²⁹ Fransız devrimi doğrudan İslam Dünyası ve Batı Hıristiyan dünyasını etkileyen ilk fikir hareketlerinin kaynağıdır. Buna örnek olarak Türkçede "vatan" kelimesi kişinin doğduğu ve ya yaşadığı yeri anlatan bir sözcükken, Fransız Devrimi'nin etkisiyle milli bir anlama bürünmüştür. Bu dönemden sonra Özgürlük kelimesi de yeni bir anlam kazanmıştır. Fransız Devrimi'nden önce köleliğin zıttı bir ifadeyi çağrıştırırken bu dönemden sonra özgürlük siyasi bir içerik kazanmıştır.³⁰

Sanayi Devrine bakıldığında 15. ve 16. Yüzyıllarda gerçekleşen coğrafi keşifler ve 17. yy'da bilimsel devrim sanayileşmenin nedeni olarak gösterilmektedir. Yalnız bu iki unsur başlı başına Sanayi devrimini gerçekleştirmiş demekte yanlış olmaktadır.³¹

18.yy'ın yüzyılın sonlarında İngiltere'de teknolojik gelişmeler de yaşanmıştır. 1769'dan sonra buhar makineleri ortaya çıkmıştır. Buharlı makinelerin ortaya çıkmasıyla birçok yeni malın yapılmasına başlanmıştır.³² Teknolojik devrimlerin ilk örneği Sanayi

²⁵ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.68.

²⁶ Aynı yer.

²⁷ Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1994.s.35

²⁸ **a.g.e.**, s.36

²⁹ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.64.

³⁰ **a.g.e.**, s.65

³¹ Eric J. Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınları, Ankara, 2003.s.35

³² William H. McNeil, **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.s.650.

Devrimidir. Teknolojik devrimlere baktığımızda kapitalizmin gelişmesine katkı sağladığını ve kapitalizmin gelişmesinde yeni aşamalar yol alınmasını sağlamıştır.³³

Endüstri Devrimi'nin iki dönemi vardır. Bunlardan birincisi daha çok pratik buluşların, geleneksel tekniklere bağlı girişimcilerin oluşturduğu dönemdir. İkinci dönem ise kimya sanayinin doğuşu ve elektrik teknolojisinin gelişme gösterdiği dönem olmuştur. Sanayi Devrimi sonucunda daha çok hammadde, daha fazla insan gücü ve daha fazla mal ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak daha fazla ulaşım , daha fazla üretici ve daha fazla tüketici kitlesi oluşmuştur. Bu oluşuma bakıldığında Sanayi Devriminin en belirgin özelliği üretimin artması olarak görülmüştür.³⁴ Böylelikle yeni yaşam biçimleri, yeni üretim ilişkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. İngiltere bu değişmeyi sadece kendi ülkesinde değil diğer ülkelere de yaşatmak arzusu içine girmiştir. Bunun için de İngiltere kendinden güçsüz olan ülkeleri politik ilişkilerini kullanarak sömürgeleştirmeye çalışmıştır.³⁵

İngiltere'nin sanayileşmesinde Devletin önemli rolü bulunmaktadır. Devlet sanayi ve teknik buluşlar için teşvik sağlamıştır. Devletin bu teşvikiyle ihracatlar başlamış, ihracatın başlaması deniz ulaşımının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca iç Pazarlar yaygınlaşmaya başlamış bu da kentleşme sürecinin hızlanmasına neden olmuştur.³⁶ Buna bağlı olarak Sanayi Devrimi, İngilizlerin diğer ülkelerde sömürge ve pazarlar üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.³⁷ Böylece 1780den sonraki yıllarda nüfus artmaya başlamış ölüm oranı azalmıştır. Nüfus artışının iktisadi etkilerine baktığımızda daha çok ve daha ucuz işgücü ortaya çıkmıştır. Bu durum genellikle iktisadi büyümenin arttığı anlamına gelmektedir. Fakat bugüne baktığımızda nüfusun, iktisadi büyümeye katkısı olmadığı az gelişmiş ülkelere bakıldığında anlaşılmaktadır.³⁸ ”Sanayi Devrimi, artık önüne çıkacak bir güç bırakmamış ve makine ile üretim yapan sanayi ülkelerine uzaklığı, sınırları ve gümrükleri aşarak, önüne çıkan her engeli devirmek, zengin olmak ve dolayısıyla, refah ile birlikte ilim ve sanat yolunda da daha fazla ilerlemek olanağı vermiştir.”³⁹

³³ Muharrem Tünay, **Siyasal Tarih**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s.58.

³⁴ Mc Neil, **a.g.e.**, s.650

³⁵ Mesud Abdulah Küçükcalay, **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler- Avrupa ve Osmanlı Devleti**, Çizgi Kitabevi Yayınları, s.287.

³⁶ Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk** .s.47

³⁷ **a.g.e.**, .s.50

³⁸ **a.g.e.**, .s.41

³⁹ McNeil ,**a.g.e.**, s.650.

18. yy'da görüyoruz ki kapitalizm İngiltere'ye özgü bir olgu olmaktan çıkmıştır. Kapitalizm artık küreselleşme eğilimi göstermektedir.⁴⁰ 19. yy'da meydana gelen teknik buluşlara bakıldığında daha önceki dönemlere oranla fazla olduğu görülmektedir.⁴¹

⁴⁰ Tünay, **a.g.e.**, s.53.

⁴¹ McNeil, **a.g.e.** s.651.

BİRİNCİ BÖLÜM: ANA HATLARIYLA OSMANLI MODERNLEŞMESİ

a. Osmanlı'da İlk Modernleşme Çabaları

Avrupa'da aydınlanma felsefesiyle birlikte Fransız Devrimi'nin etkileri yaşanırken Osmanlı'da Sultan III. Selim tahta çıkmaktadır. Bu dönem Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da kültür ve medeniyet tarihi açısından dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.⁴²

Fransız Devrimi ile birlikte milliyetçilik akımı yayılmaya başlamıştır. Bu akım, Osmanlı İmparatorluğu'nun din ve devlet ilişkilerini etkilemiştir.⁴³ Ayrıca milliyetçilik akımıyla birlikte bazı bölgeler Osmanlı'dan kopmaya başlamıştır. Bu nedenle de Osmanlı devlet adamları milliyetçilik akımının önüne geçmek için Osmanlı bilinci ve vatandaşlığını oluşturmaya çalışmışlardır.

III. Selim'le birlikte Osmanlı'da Batı düşüncesi yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti bu döneme kadar diğer ülkelerden güçlü olduğunun bilinciyle batının gücünü tanımayan bir imparatorluk olmuştur.⁴⁴ III. Selim savaşlarda Yeniçerilerin sürekli olarak yenilmesinin nedenini batı dünyasına karşı gösterilen ilgisizlikte bulmuştur.⁴⁵ Bu nedendir ki III. Selim "Batıyı dikkate alan, hatta bazen Batı'yı merkeze koyan bir siyaset takip etmeye başlamıştır". Hıristiyan dünyasıyla ilişkiler kurulup Avrupa'ya açılmak gerektiği fikrinden yola çıkmıştır.⁴⁶ III. Selim Dönemi'nde devlet sistemi açısından Avrupa tarzında bir ıslahatın kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır.⁴⁷

Osmanlı, birçok yönden Avrupa'dan etkilenmeye başlamışsa da bu etkilenmeler askeri ve teknik başarılar dışında pek fazla başarı gösterememiştir. Modern Türkiye'nin temellerinin atıldığı sonraki yıllar için bu dönem önemli kabul edilmektedir.⁴⁸ III. Selim daha sonraki yıllarda II. Mahmut ve Tanzimat Devri'nde oluşacak reformlara zemin hazırlaması bakımından önemlidir.⁴⁹

II. Selim'in yaptığı modernleşme askeri alanda gerçekleşmiştir. Sultan Düzenli Ordu anlamına gelen "Nizam- ı Cedit"i kurmuştur. Bu düzenli orduda askerler Avrupa biçiminde eğitiliyor, giydiriliyor, Avrupa tipi silah, disiplin ve taktiklerle yetiştiriliyorlardı. Bu

⁴² Kaşif Yılmaz, **III. Selim (İlhami) Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan Tenkitli Metni**, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne 2001,s. LXIII.

⁴³ Ejder Okumuş, "*III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları*", **Kamu Hukuku Arşivi**, 8/1, 2005, s.24.

⁴⁴ Okumuş, **a.g.m.**, s.21.

⁴⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s. LXXV.

⁴⁶ Okumuş, **a.g.m.**, s.21- 22.

⁴⁷ İlber Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.s.59.

⁴⁸ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C:1, E Yayınları, İstanbul, 1981-1983, s.35.

⁴⁹ Okumuş, **a.g.m.**, s.21- 22.

yenilikleri öğrenip uygulamayı sağlamak üzere Avrupa'ya birçok kişi gönderilirken Fransa, Almanya, İngiltere'den de danışmanlar getirtilmiştir.⁵⁰ Avrupa'dan edinilen bilgilerle Nizam-ı Cedit Ordu'su yeni silahlarla donanmış, ordu mensupları Avrupalı komutanlar tarafından eğitilmiş ve yönetilmişlerdir.⁵¹ Düzenli ordunun birliğini sağlamak amacıyla bağımsız bir hazine oluşturulmuştur. Bu hazineye İrad-ı Cedit adı verilmiştir.

Enver Ziya Karal'a göre 1789-1808 yılları arasında yani III. Selim'in iktidar olduğu dönemde orduda yapılmaya çalışılan köklü değişiklikler iktisadi alanda yapılmamaktadır. Bununla düzenli olmamakla birlikte iktisat alanında da bir takım çalışmaların yapıldığı görülmektedir.⁵² Ekonomik alanda yaptığı yeniliklerden birisi yeni bir hazine kurması olmuştur. Bu hazine mallarını, cezalar, tütün, kahve, ve iktisadi mallardan alınan vergiler oluşturmaktadır.⁵³

Yeniçeri Ocağında sıkıntılar baş göstermiştir. Bunun yanında ilmiye sınıfında da sıkıntı yaşanmaktadır. Medreselerde din eğitimi yoğunluk kazanmış, dünya işleriyle ilgilenilmemiştir.⁵⁴

Eğitim alanına baktığımızda Mühendishane-i Hümayun'a paralel olarak Mühendishane-i Berri Hümayun'u kurmuştur. Böylece Kara donanmasında teorikte ve pratikte mühendislik alanında öğrenimleri sağlanmıştır.⁵⁵

Sonuç olarak Fransız Devrimi, III. Selimden itibaren Türkçeyi ve Osmanlı Devlet zihniyetini etkilemiştir.⁵⁶ III. Selim birçok alanda Batıyı örnek alarak yenileşmeyi gerçekleştirmeye çalışmışsa da bu modernleşme askeri alandan öteye geçememiştir. Bunun nedeni Osmanlı hükümetinin ekonomik ve toplum alanlarında çağdaşlaşma için özel bir çabasının olmamasıdır.⁵⁷ O dönemde bir çok alanda yenileşme çabaları görülmüştür. Gündelik hayatta yapılan yenilikler daha sonra din- devlet ilişkilerini etkilemiştir.⁵⁸ Fakat yine de toplumsal ve ekonomik reformlar yenilikçi olmaktan uzaktır. Bunun nedeni olarak yeniçerilerin ve ulemanın karşı koymaları gösterilebilmektedir.⁵⁹

⁵⁰ Shaw, a.g.e., s. 354.

⁵¹ a.g.e., s. 355.

⁵² Enver Ziya Karal, **III. Selim'in Hat-tı Hümayunları, Nizam-ı Cedit 1789-1807**, Türk Tarih Kurumu Yayinevi, Ankara,1946, s133.

⁵³ Bernard, Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara,2009, s. 85.

⁵⁴ Karal, a.g.e., s. 123.

⁵⁵ Okumuş, a.g.m., s.23.

⁵⁶ Aynı yer.

⁵⁷ Shaw, a.g.e., s. 357.

⁵⁸ Okumuş, a.g.m., s.23

⁵⁹ Selami Kılıç; **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005,s.14.

Böylelikle bu dönemde Osmanlı Devletinde ortaya çıkan bazı olumsuzlukların artık net bir şekilde görülmeye başladıktan sonra II. Mahmut hükümdar olmuştur.⁶⁰ Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa iki önemli reform gerçekleştirmiştir. Bunlar Sened-i İttifak ve Sekban-ı Cedit'dir II. Mahmut tahta geçer geçmez yaptığı ilk anlaşma Sened-i İttifak olmuştur. Böylelikle bazı yasalarla Meşrutiyete atılan adım gerçekleşmiş sayılmaktadır. Fakat daha sonra anlaşılmaktadır ki Sened-i İttifak Meşrutiyet davasını ilerletmekte kullanılmamıştır. Anlaşılacağı üzere anlaşmanın sınırlı bir etkisi olmuştur. Bunun nedeni anlaşmanın hükümdar ile ayanlar arasında imzalanması ve sadece hükümdarın yetkilerini sınırlandırmasıdır.⁶¹

II. Mahmut dönemde var olan sorunun ana kaynağı olarak askeriye kabul edilmiş, diğer alanlarda sıkıntı olmadığı düşünülmüştür. Eğer reforma gidilecekse bu ordu içinde olmalıdır. Bu alanda yenileşme herkes tarafından kabul görmekteydi. Fakat Osmanlı toplumunda asker ve toplum iç içedir. Bu nedenle de askeriyede yapılacak olan yenileşme sosyal hayatı yani toplumun diğer kesimlerini de etkileyecektir.⁶² II. Mahmut'un çevresi sosyal bir değişime hazır olmadığından sadece askeri ıslahattan yana olmuşlardır. Sonuç olarak Osmanlı, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış yerine yeni bir askeri ıslahat kurmaya hazırlanmıştır.⁶³ Askeri alanda yapılan yeniliklerin başında ordunun modernleşmesi gelmektedir. II. Mahmut zamanında ilk olarak Nizam-ı Cedit yerine Sekban-ı Cedit adında yeni bir birlik kurulmuştur. Bu birliğin kurulmasındaki amaç aslında Nizam-ı Cedit'i yeniden canlandırmaktır. Fakat Nizam-ı Cedit Yeniçerilerin tepkisini çektiği için farklı bir isimle devamının sürdürülmesi sağlanmıştır. Sadece isim değişikliğine gidilmemiş bazı yeniliklere de yer verilmiştir.⁶⁴

II. Mahmut, III. Selim'in yaptığı yenilikleri tekrar elden geçirmiştir. Onun gibi Avrupa'dan subaylar getirtmiştir. Padişah bir bildiriye göre yeni bir ordu kurmak yerine Yeniçeri Ocağını ıslahata girişeceğini açıklamıştır. Elli bir tane Yeniçeri Ocağının her birinin en yetenekli yüzelli askerinden Eşkinciyan Ocağı adı verilen seçkin bir birlik kurulmuştur. Bu birlikler aylığını Irad-ı Cedit gibi ayrı bir yerden değil Hazine-i Amiriye'den alacaklardır. Fakat belli bir süre sonra Yeniçeri Ocağı ayaklanmıştı. Bunun üzerine Yeniçeri Ocağı kapatılmıştır. Bu olaya Vaka-i Hayriye adı verilmektedir. Bu olayın önemi ilk kez köklü bir

⁶⁰Tuncer Baykara; "II.Mahmut'un Islahatında İç Temeller:1826-39 Arası Anadolu" **Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu 31 Ekim-3 Kasım 1989**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 263.

⁶¹ Shaw, **a.g.e.**, s.27.

⁶² Baykara **a.g.m.**, s.264.

⁶³ Baykara, **a.g.m.**, s.264.

⁶⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 28.

kurumun ortadan kaldırılmasıyla yapılmış bir reform olmasıdır. Böylelikle eski uygulamalar sorun teşkil etmiştir.⁶⁵

Kapıkulu birlikleri II. Mahmut'un hükümdarlığının ilk yıllarından baştan aşağı elden geçirilmiş, yeni bir cephane ocağı kurulmuştur. Bunun yanında Mühendishane-i Bahri Hümayun genişletilmiş, eğitim programlarında medenileşmeye gidilmiştir. Donanma için ayrıca Tersane Hazinesi kurulmuştur.⁶⁶

II. Mahmut, askeri alandan sonra buna bağlı olarak siyasi-idari merkezileşme ve eğitim reformlarını da gündeme getirmiştir.⁶⁷ “Bu Dönemin yenilikleri anayasal güvenceden yoksun olsalar bile kişisel özgürlükler, eşitlik, mülkiyet, din ve vicdan özgürlüğü açısından olumludur.⁶⁸

II. Mahmut Dönemi'nde sadece askeri alanda ıslahatlar yapılmamıştır. Bunun yanında sivil idare kurumlarında da ıslahatlar yapılmıştır. Eğitim, sağlık, bayındırlık alanlarında yeniliğe gidilmiştir. Bu dönemde modern tipte iş bölümü oluşturulmuştur. En önemlisi ise çağdaşlaşmanın devlet felsefesi haline getirilmesi olmuştur. II. Mahmut'un görüşüne göre gerçekleştirmeye çalıştığı reformların başlıca özellikleri şunlardır. Reformların başarılı olmasını sağlayan gerekçelerden bir tanesi sadece askeri alanda modernleşmeden ziyade tüm Osmanlı kurumları ve toplumu kapsamasıdır. Osmanlı kurumlarının yenileşmesiyle eski kurumlar ortadan kaldırılmalıdır.⁶⁹ Bunun için de “II. Mahmut tebaasını aydınlatmak, onlara muhaliflerinin tepkisini uyandıran reform çabalarının yanı sıra imparatorluk içinde ve dışında neler olduğunu bildirmek, onları çağdaş Avrupa uygarlığına katmak istemiştir.” İlk Osmanlıca gazete olan Takvim-i Vakayi'de bu dönemde 25 Temmuz 1831'de yayınlanmıştır. Bu gazetede hükümetin çıkardığı yasalar ve fermanlarla birlikte, içte ve dışta yaşanan olaylar konu edilmiştir.⁷⁰

“II. Mahmut döneminde hız kazanan Batılılaşma hareketleri , mecburi kültür değişimleri çerçevesinde halktan, tabandan gelen tabii hareketler olmaktan çok, bazı devlet adamları ve aydınların halka rağmen, halk için sloganıyla gerçekleştirdiği hareketler

⁶⁵ Shaw, **a.g.e.**, s. 47-49.

⁶⁶ **a.g.e.**, s. 53-56.

⁶⁷ Nilgün Toker; Serdar Tekin; “Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristik ve Evreleri: ‘Kamusuz Cumhuriyet’ten ‘Kamusuz Demokrasi’ye”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.82.

⁶⁸ Bülent Tanör; “Tarık Zafer Tunaya” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.291.

⁶⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 25.

⁷⁰ **a.g.e.**, s. 65.

olmuştur”⁷¹ II. Mahmut iki yönlü bir çabanın içine girmiştir. Birincisi askeri gücü arttırmak ikincisi Avrupa devletlerinin de yardımlarını sağlamak olmuştur.

II. Mahmut’un yönetimde getirdiği değişikliklerden biri ise yasama ve yürütme görevlerini ayırması olmuştur. Yönetme görevi serasker ve Kaptan-ı Derya’ya bakanlık kuruluşu verilmiştir. Reis-ül Küttaplık makamı Nezaret-i Hariciye’ye dönüştürülmüştür.⁷²

II. Mahmut döneminde reformcuların devleti yeniden yapılandırma güçleri bulunmaktaydı ancak yeni bir devletin oluşmasını sağlayacak toplumsal sınıfı ortaya çıkarmayı başaramamışlardır.⁷³

Sonuç olarak II. Mahmut hem dışarıda hem de içeride yaşadığı sorunlar neticesinde reformların sadece askeri alana değil tüm Osmanlı yaşamına yayılması gerektiğine inanmıştır.⁷⁴ Bunun için de gerek askeri gerekse kültürel alanlarda birçok yeniliğe başvurmuştur.

II. Mahmut’un öldüğü yıl 1839’da Tanzimat ilan edilmiştir.⁷⁵ Gülhane Hatt-ı Hümayun’u Osmanlı Reform Programı Babıali’de danışma kurulunda Mustafa Reşit Paşa tarafından, II. Mahmut reformlarını geliştirerek ve değiştirerek hazırlanmıştır. Bu ferman, 3 Kasım 1839 tarihinde Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane’de okunmuştur.⁷⁶

Gülhane Fermanı’nda, devletin yeni bir düzene girdiği ancak gerici güçlerden çekinmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Yani şeriattan uzak batıcı anlayışı bu dönemde benimsenmemiştir.⁷⁷ Bunun yanı sıra “Tanzimat bir geçiş ve buhran devridir.”⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğunu reforma iten en önemli unsur bilindiği üzere askeriye başarısızlıkları olmuştur. 19. yy başlarında Osmanlı’nın birçok açıdan Avrupalı devletlerden geri duruma düştüğü bilinmektedir. Bunun en büyük ispatı olarak ordunun sürekli savaşları kaybetmesi gösterilebilir. Bu durumdan kurtulmak amacıyla III. Selim ve II. Mahmut’la birlikte reform hareketleri başlamıştır. Bu dönemin devamının sergilenmesi açısından, askeri başarısızlıklar

⁷¹ Osman Kafadar; “*Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları*”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.376.

⁷² Shaw, a.g.e., s. 66.

⁷³ Feroz, Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul,2002. s.36.

⁷⁴ Shaw, a.g.e.,65.

⁷⁵ Gülnihal Bozkurt, “*Tanzimat ve Hukuk*” *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, XXVI. Dizi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,31-Ekim-3Kasım , s.271.

⁷⁶ Shaw, a.g.e. s.91.

⁷⁷ Enver Kartekin, *Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi*, Sinan Yayınları, İstanbul,1973. s.33.

⁷⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.s.56.

dolaylı da olsa Tanzimat'ın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁷⁹Tanzimat'ın ortaya çıkma nedenlerinden birisi de sanayileşme ve teknoloji kavramlarıdır. Osmanlı bu dönemde sanayileşmeye ve teknolojiye sahip olma gereksinimi duymuştur. Artık Fransız Devrimi'nden etkilenen aydınlar Batılılaşmanın askeri alandan ziyade tüm alanlarda seyretmesi arzusu içine girmişlerdir. Bu durumu isteyenlerin başında Tanzimatçılar gelmektedir.⁸⁰

Demokrasinin ana şartı olan “Millet hiç iken, her şey olması ilkesi” Fransız ihtilalinin etkisiyle Osmanlı toplumunu Tanzimatçıların vasıtasıyla etkilemeye başlamıştır. Böylelikle bu etki, Türk milletinin varlığını ve gücünü ortaya çıkartmıştır.⁸¹. Toplumdaki bu bilinçlenme Türk kamuoyu fikrinin gelişmesinde de yardımcı olmuştur. Bu dönemde çıkarılan gazete ve kitaplar halkın sesini duyuran, aydınların görüşlerini yansıtması bakımından oldukça önemlidi.⁸² Tanzimat projesi ilk kez gücünü “kamusal alan oluşturmak” arzusundan alarak yola çıkmıştır. Bunun nedeni Tanzimat Fermanının getirdiği yeniliklerin yanında önemli bir noktasının da gerçekleşmeyen fakat uyanan isteklerin ortaya çıkmaya başlama dönemi olmasıdır.⁸³

Tanzimat Fermanı, çağdaş anlamda laikliğe giden yolu açmaktadır.⁸⁴ Bu ferman ile birlikte padişah artık kanun koyucu olmaktan çıkmış Meclisin koyduğu kanunla, onaylanan ve bu kanunlara uyacak olan bir yönetici durumuna getirilmiştir. Böylelikle Padişah kendi iradesi ile yasama ve yargı yetkilerini sınırlandırmıştır.⁸⁵ Tanzimat'ın laiklik yolunu açmasını destekleyen diğer bir görüş ise Tanzimat'la birlikte Osmanlı vatandaşlarının kanun önünde eşitlik kavramının ortaya çıkması olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı yurttaşlarının kanun önünde eşit olduğu, aynı hak ve görevlere sahip olduğu anlayışı benimsenmiştir. Yaşama hakları, can emniyeti, mülkiyet hakları, mal güvenliği, şeref, haysiyet koruma görüşü

⁷⁹Tuncer, Baykara, “Tanzimat’a Girerken Osmanlı Devleti” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, İzmir 6-7 Kasım 1989 Bildirileri**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992, s.10.

⁸⁰ Muzaffer Tufan, “Sosyolojinin Fransa’da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi (Tanzimat’ın Dış Etkileri)” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, İzmir 6-7 Kasım 1989 Bildirileri**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992 s.149.

⁸¹ **a.g.m.**, s.155.

⁸² Zeki Arıkan, “Tanzimat ve Kamuoyu” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, İzmir 6-7 Kasım 1989 Bildirileri**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992, s.37.

⁸³ Mahmut Mutman, “Şarkiyatçılık (Oryantalizm)” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:3**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 199.

⁸⁴ Ahmet Arslan, “Geleneksel Osmanlı Devlet ve Siyaset Felsefesi ve Tanzimat ” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, İzmir 6-7 Kasım 1989 Bildirileri**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1992, s 27.

⁸⁵ Bozkurt, **a.g.m.**, s.272.

Tanzimat'la birlikte ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Tanzimat'ın olumlu yönlerinden biri de müsadereenin kaldırılmış olması, köleliğin yasaklanması, demokrasinin temellerinin atılmış olmasıdır.⁸⁷

Tanzimat Dönemi'nde birçok alanda ıslahatlar yapılmıştır. Bu ıslahatlardan belki de en önemlisi eğitim alanında yapılanlardır.⁸⁸ İlk kez bu dönemde eğitim bilim olarak görülmeye başlanmıştır ve eğitim alanında eserler verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde geleneksel öğretim yöntemlerinden vazgeçilerek “kolaylıkla, kısa sürede, etkili biçimde” öğrenilen yöntem arayışlarına girilmiştir.⁸⁹ Tanzimatçılar eğitime destek vermişlerdir, yeni eğitim programları düzenlenmiştir. Bunun sonucu olarak ilk öğrenimde yararlı ve laik eğitim verebilmek için programlar, raporlar hazırlanmıştır. Fakat buna rağmen eğitime istenilen ilgi gösterilememiştir. Reform yavaş şekilde gelişme göstermiştir. Bunun nedeni olarak reforma karşı çıkanlar ve maddi nedenler gösterilebilir.⁹⁰

Hukuk alanına baktığımızda Tanzimat ile birlikte Osmanlı hukuk devleti olmak için adım atmış bulunmaktadır.⁹¹ Bu dönemde Fransız ihtilali örnek alınarak yeni yasalar hazırlanmıştır. Ticaret, ceza ve sulh mahkemelerinde bu yasalar kullanılmaya başlanılmıştır. Osmanlı Medeni Kanunu anlamına gelen Mecelle bu dönemde yayınlanmış ve Mecelle Şeriat kanunlarını modernleştirerek yasa biçimine sokmuştur.⁹² “Böylece Tanzimat devletin sosyal, toplumsal ve diğer alanlardaki alışılmış düzenine karşı yeni bir düzen getirmiştir. Tanzimat'la mülki idarede, ticarete ve hukukta Batı kanunlarının kabul edilerek uygulanmak istenmesi, sosyal yaşamda gayri-müslim tebaa lehine olup bunun sonucunda Müslüman-Türk'ün hakimiyetine ortak olma çabaları ulema tarafından da çeşitli tepkilerle karşılanmıştır.”⁹³

Tanzimat ile birlikte Osmanlı'nın toplum hayatında bir çok yenilik meydana gelmiştir. Birçok alanda Avrupa örneğine gidilmiştir. Ancak bu durum eski ile yeninin ikililiğine neden olmuştur. Tanzimat kendisinden önce yapılan yenilik hareketlerinden farklı olmuştur. Farkı ise çağdaşlaşmayı sistemleştirmeye çalışmasıdır.⁹⁴

⁸⁶ Arslan, **a.g.m.**, s.29.

⁸⁷ Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.s.37.

⁸⁸ Kafadar, **a.g.m.**, s. 378.

⁸⁹ Yahya Akyüz, “*Tanzimat Dönemi Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler*” **Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu 31 Ekim-3 Kasım 1989**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 501.

⁹⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.142.

⁹¹ Bozkurt, **a.g.m.**, s.271.

⁹² Shaw, **a.g.e.**, s.156.

⁹³ Fuat Uçar, **Üç Tarz-ı Siyaset Türkçülüğün Manifestosu (Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük)** Fark Yayınları, Ankara,2008.s.99.

⁹⁴ Gültepe, Tek, **a.g.e.**, s.12.

Koloğlu'na göre Tanzimat, Ali Paşa'nın ölümüyle son bulmamıştır. Osmanlının sonuna kadar yeniden yapılanma çabalarının tümü Tanzimat'tır.⁹⁵

Bu dönemde, 1856'da Paris Anlaşmasından sonra Islahat Fermanı çıkarılmıştır. Islahat Fermanıyla Tanzimat ikinci dönemine girmiştir.⁹⁶ Bir nevi Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliği ilan edilmiştir.⁹⁷ Fakat bu program dikte ettirilmiş bir fermanla başka mahiyete sahip olamamıştır. Bu dönemden sonra dış müdahaleler giderek artmıştır.⁹⁸

2.Yeni Osmanlılar ve I. Meşrutiyet Dönemi

Osmanlı Devleti 1800'lü yıllara geldiğinde gerek ekonomik gerekse askeri yönden gerileme yaşamaktadır. Bu durumun farkına varan devlet adamları ve aydınlar bu çöküşten kurtuluş yolu aramaya başlamışlardır. İlk önce III. Selim daha sonra da II. Mahmut, Osmanlının modernleşmesi için birçok yeniliğe başvurmuşlardır. 1839 yılında yayınlanan fermanla birlikte Tanzimat Dönemi başlamıştır. Tanzimat, yenilik ve başkalaşım hareketi olarak oldukça büyük bir öneme sahiptir.⁹⁹ Fakat Osmanlı aydınları Tanzimat'tan memnun değillerdir.¹⁰⁰ Çünkü Yeni Osmanlıların Tanzimat Dönemi'nde karşı çıktıkları olgu modernleşme değil, onun tarzıyla ilgilidir.¹⁰¹

19. yüzyılın en önemli olaylarından birisi 1875-76 yıllarında kamu hayatını etkileyen Jön Türklerin (Genç Osmanlılar) ortaya çıkması olmuştur.¹⁰² Islahat Fermanı sonucunda Müslüman bürokrasisi içinde bölünmeler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemler sonucunda Yeni Osmanlı hareketi ortaya çıkmıştır.¹⁰³

Yeni Osmanlılar, 1865 yılında İstanbul'da faaliyet göstermeye başlamışlardır. 1865'te kurulan Yeni Osmanlılar iki sene sonra yani 1867 yılından itibaren Mustafa Fazıl Paşa

⁹⁵Orhan Koloğlu, "II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi?" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s.273.

⁹⁶Tufan, **a.g.m**, s.151.

⁹⁷Bozkurt, **a.g.m**, s.272.

⁹⁸Tufan, **a.g.m**, s.151.

⁹⁹Mustafa Yalçın, **Jön Türklerin Serüveni**, İlke Yayınları, İstanbul, 1994. s.15.

¹⁰⁰Yalçın, **a.g.e.**, s.16.

¹⁰¹Cemil Koçak, "Osmanlı/Türk Siyasal Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasa'nın Keşfi- Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", " **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, C:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s.77.

¹⁰²Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, Türkiye'nin Meseleleri**, çev; Adnan Çemgil, Engin Yayınları, İstanbul, .s.140.

¹⁰³Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", " **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, C:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s.97.

tarafından Jöntürk adını almıştır.¹⁰⁴ Genç Osmanlılar 1867-75 tarihleri arasında gizli olarak hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini yayınlamaktadırlar. İstanbul'da bazı aydınlar, devlet adamları ve subaylar bu fikirleri benimsemekteydiler.¹⁰⁵ Bu kişiler Batı tarzında eğitim görmüşlerdir. Avrupa'da eğitim gördükleri sırada milliyetçilik ve liberalizmin etkisi altında kalarak Tanzimatı eleştirmeye başlamışlardır. İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi Jön Türklerin içinde yer alan önemli kişilerdir.¹⁰⁶ Genç Osmanlılar daha çok Ali ve Fuad Paşaya karşı başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

Yeni Osmanlılar Fransız devriminden etkilenmişlerdir. Bu devrimin getirdiği insan hakları ve hürriyet prensiplerini savunmaktadırlar. Fikirlerini daha çok İslam şeriatına dayandırmaktadırlar.¹⁰⁸ Ayrıca bu grup cumhuriyetçi rejime karşıdır.¹⁰⁹ “Batı, basiretli, ileriye gören tecrübeli devlet adamlarına karşı genç aydınlar kışkırtılıyor, yenilik hareketlerini başarısız göstererek yeni karışıklıklara yol açmak istiyorlardı. Bunun bir sonucu olarak Tanzimat'tan yana olanlara karşı da hürriyet –adalet- eşitlik ilkesini ortaya atarak, dönemin şartlarına göre uygun olmayan yapılanmalara zemin hazırlanıyordu. İşte bu hazırlığın en önemli kurmayları Jön Türklerdi”.¹¹⁰ İnsan hakları, eşitlik, özgürlük, adalet, anayasa gibi konuları işlemek için Avrupa'da ve İstanbul'da İbret ve Ulum Gazetelerini çıkarıyorlardı.¹¹¹

Jön Türk Hareketi'nin başında olan kişiler, Avrupa'nın etkisi altında kalarak Osmanlı idaresinin de meşrutiyete dayalı idare sistemine geçilmesi gerektiğinin üzerinde durmaktaydılar.¹¹² Paul Fesch'e göre; Jön Türklerin düşündüğü siyasal program anayasal monarşi olmasına rağmen ilerideki asıl hedefleri cumhuriyettir.¹¹³ Ayrıca Jön Türklerin düşüncelerine göre devlet Avrupa tarzı yönetimi kabul edip acilen bir anayasa hazırlamalıydı. Seçime dayalı bir usul yani Meşrutiyet getirilmelidir.¹¹⁴ Jön Türklerin faaliyetlerini sergilemeye başladıktan sonra meşrutiyeti benimseyenlerin sayısı oldukça artmaya başlamıştır. Böylece örgütün faaliyetleri artmış ve yeni kişiler örgüte dahil olmuşlardır.¹¹⁵

¹⁰⁴ Yalçın, a.g.e., s.17.

¹⁰⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi C: VIII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962. s.211.

¹⁰⁶ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005. s.20.

¹⁰⁷ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi: Makale IV**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991. s.86.

¹⁰⁸ Ercüment Kuran, a.g.e., s.60.

¹⁰⁹ a.g.e., s.62.

¹¹⁰ Yalçın, a.g.e., s.16.

¹¹¹ Durdu Mehmet Burak, “*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*”, OTAM, S.14. Ankara, 2003. s.292.

¹¹² Edmondson Jr. Ramseur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Sander Yayınları İstanbul, 1972, s.20-21.

¹¹³ Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, Pera Yayınları, İstanbul, 1999. s.337.

¹¹⁴ Yalçın, a.g.e., s.18.

¹¹⁵ Ahmed Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945s.13.

Meşrutiyet gelmesiyle birlikte yapılması gereken şey ise, Batı Avrupa'daki kurumların Osmanlı İmparatorluğunda da aynı şekilde oluşturulmasıdır. Böylece İmparatorluk güçlü ve modern bir yapıya bürünmüş olacaktır. Jön Türkler için İslahat, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta tutabileceği bir araç haline gelmiştir. Kısaca amaçları ıslahat yapmak değil Osmanlı'yı kurtarmaktı.¹¹⁶

Genç Osmanlıların istediği meşrutiyet, din ve milliyetçiliği bünyesinde barındıran bir Osmanlı olmuştur.¹¹⁷ “Jön Türkler , 1918’de iktidarları sona erinceye kadar, ilkin (ittihad-ı anasır fikrinin çözüm olmadığına görülmesi üzerine) Panislamizm ile, daha sonra, İslam’ın bile imparatorluğa bağlılık için temel oluşturamayacağı ortaya çıkınca, 1913’ten sonra giderek daha çok Pan Türkizm ile bu siyaseti izlediler.”¹¹⁸ Osmanlıcılık, Türkçülük, İslamcılık akımları, Yusuf Akçura’nın deyimiyle Üç Tarz-ı Siyaset, Jön Türklerin fikir hayatında etkili olmuşlardır.¹¹⁹ Genç Osmanlılar Avrupa’da gelişme gösteren fikir hareketlerinden etkilenecek bu fikirler doğrultusunda yeni bir sosyal, siyasal yapı oluşturmayı amaçlamışlardır.¹²⁰ Ancak Genç Osmanlılar benimsedikleri fikirler doğrultusunda Osmanlı Devletinin çöküşünü engelleyememiştir.¹²¹

Abdülaziz Mithat Paşayı sadrazam ilan etmiştir. Mithat Paşa, gelişmenin çok yavaş seyrettiğini düşünerek bu süreci hızlandırmayı amaçlamaktadır. Ülkede özgürlük rejiminin zamanının geldiğine ve otorite ilkesinin yani hükümdarın varlığının gerektiğine, bu rejimle Müslüman üstünlüğünün sağlanması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle Abdülaziz tahtan indirilmiş yerine V. Murat getirilmiştir.¹²² Fakat V. Murat hükümdarlığı uzun sürmemiş yerine 31 Ağustos 1876’da Abdülhamid tahta çıkartılmaktadır.

II.Abdülhamid söz verdiği üzere hat-tı hümayunun hazırlanması için Mithat Paşayı görevlendirmiştir.¹²³ Mithat Paşa’nın göreve gelmesini tavsiye eden kişi ise Mehmet Rüştü Paşa’dır. Sadrazam artık Mithat Paşa’dır. Abdülhamit Mithat Paşa’yı sevmemesine rağmen göreve getirmiştir. Bunun neden Mithat Paşanın hem iç güçler hem de dış güçler tarafından destek görmesi olmuştur.¹²⁴ Bu dönemde Kanun-i Esasi oluşturulmuş ve 23 Aralık 1876’da

¹¹⁶ Ramsaur, a.g.e., s.20-21.

¹¹⁷ Ülken, a.g.e., s.63.

¹¹⁸ Zürcher, a.g.e., s.47.

¹¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1918**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001. s.95.

¹²⁰ Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985. s.35.

¹²¹ Yalçın, a.g.e., s.40.

¹²² Imbert, a.g.e. s.142.

¹²³ Karal, **Osmanlı Tarihi**, .s.6

¹²⁴ a.g.e., s.7

ilan edilmiştir. Türkler, Rumlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından Mithat Paşa hazırladığı hümayun dolayısıyla tebrik edilmiştir ¹²⁵

Mithat Paşa'nın halk gözünde kahraman olması, halkın hatta Avrupa'nın nezrinde itibar ve şöhretinin yükselmesi Kanun-u Esasi'yi eksik ve kusurlu bulan Genç Osmanlıları son derece rahatsız etmiştir. Mithat Paşa'dan rahatsız olan II. Abdülhamit ve Genç Osmanlılar sadrazamı devirmek için güçlerini birleştirmişlerdir, sonuç olarak Mithat Paşa Avrupa'ya sürgüne yollanmıştır. ¹²⁶

“Mithat Paşa, belli bir devlet felsefesinin, anayasalı yönetimin, meşrutiyetin önderi durumundaydı. Onun iktidara gelişi meşrutiyetin zaferi, iktidardan düşüşü ise meşrutiyetin yenilgisi anlamı da taşır. Yani ilk Osmanlı Anayasasının, ilk meşrutiyetin yazgısı, Mithat Paşa'nın yazgısına sıkı sıkıya bağlıdır. Nitekim Paşanın ikinci kez sadrazamlığa gelişiyle birlikte ilk Anayasamız ilan edilmişti. Onun iktidardan uzaklaştırılmasından bir süre sonra anayasa rafa kaldırılacaktır.”¹²⁷

“Mithat Paşa'nın en büyük özelliği Osmanlı İmparatorluğu'nu çıkmazdan kurtaracak birkaç çareyi denemek istemesidir. Asırlardan beri uygulana gelen geleneksel yönetim şekillerini bırakarak tarihte o güne değin rastlanmamış hareketlere cesaretle yönelmesi, o gün için Osmanlı tarihinde önem taşımıştır. Mithat Paşa Kanun-ı Esasiye ile bölgesel yönetime karşı çıkmaktadır. Bölgesel yönetime karşı çıkmasının nedeni ise hükümdarlığa ve Osmanlı hükümet yapısına aykırı oluşu olarak gösteriyordur. Amacı bütün ulusları imparatorluğun etrafında toplamak olmuştur. Bunun için de birçok anayasa yapılması taraftarıydı. Aynı zamanda bu durum Avrupa'ya karşı da bir önlem niteliğindedir. Yani bu durumda Mithat Paşa hem bölgesel yönetime karşıydı hem de Avrupa'nın reformlara müdahalesine karşıdır.”¹²⁸

Abdülhamid anayasanın kendisine verilen hakla parlamentoyu kapattırıştır, Abdülhamid'in meclisi kapatmasının nedeni Mebusan Meclisinin denetleyiciliği saraya kadar genişletilince bu ıslahattan rahatsızlık duyması olmuştur. Ayrıca Kanun-i Esasi'yi fazla ilerci

¹²⁵ a.g.e., s.9

¹²⁶ a.g.e., s.10-11.

¹²⁷ Bilal N. Şimşir, “Midhat Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986. s.237.

¹²⁸ Eugeon Stanescu, “Midhat Paşa'nın Çok Uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform Denemesi ve Bu Hareketin Tarihi Kökenleri”, **Uluslar arası Mithat Paşa Semineri- Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne 8-10 Mayıs 1984**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986. s.235

bulduğundan dolayı meclisi kapatmıştır.¹²⁹ Böylelikle Meşrutiyet dönemi sona ermiş istibdat devrinin başlangıcı olmuştur. Bu dönemden sonra otuz sene boyunca imparatorluk parlamentosuz kalmıştır.¹³⁰ 1876 Anayasasında adalet alanındaki eksiklikler görülmüş ancak bu dönemde çözüme gidilememiştir. Parlamento kapatılınca Abdülhamid, ülkede yaşayan vatandaşlara geçmişte olduğundan daha yoğun biçimde korumayı amaçlamıştır. Bunun için de adli olarak dürüstlük ve din farkı gözetilmeksizin yasaların uygulanması sağlanmaya çalışılmıştır.¹³¹ Böylece Abdülhamid mevcut durumu kendi lehine dönüştürerek totaliter ve kapalı bir rejime dönüştürmüştür. I.Meşrutiyet'in parlamento ömrü toplamda sadece altı buçuk ay sürmüştür, fakat bu süre siyasal anlamda Osmanlı İmparatorluğunun dönüm noktası sayılmasına yetmiştir.¹³²

Abdülhamid ilk olarak mali konulara değinmiştir. İlk iş olarak saray harcamalarını kısıtlamıştır. Bu harcamalar için Islahat-i Maliye Komisyonu kurmuştur. Daha sonraki yıllarda ise Duyun-ü Umumiye komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonla Osmanlı borçlarının ödenmesi sağlanacaktır. Bu dönemde mali reform programına gidilmiştir. Bunun nedeni kaybedilen gelirlerin tekrar sağlanması, hükümetin ve ordunun tekrar borç altına girmesini önlemek olmuştur. Bu dönemde maliye denetimi merkezleştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun içinde bazı kanunnameler ve nizamnameler yürürlüğe sokulmuştur.¹³³ Abdülhamid'in, burada yapmayı amaçladığı şey, Batı Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisine son vermeye çalışmak olmuştur.¹³⁴

Abdülhamid Dönemi'nde özellikle öğretimde büyük başarılar elde edilmiştir.¹³⁵ Abdülhamid'in gerçekleştirdiği en etkili ve yaptığı ilk reform eğitim alanında olmuştur. Özellikle yüksek öğretim alanında yaptığı gelişmeler en etkileyici başarıları sayılmıştır. Bu dönemde açılan sivil ilkokul olan Mülkiye o dönem önemli fikir merkezlerinden biri olmuştur. Geçmişte kurulan okulların bazıları genişletilmiş ayrıca 18 yeni yüksek ve meslek okulları kurulmuştur. Darülfünun kurulmuştur. Bu okul ülkenin hatta İslam

¹²⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler.**, s.15.

¹³⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.235.

¹³¹ **a.g.e.**, s.300-303.

¹³² Tunaya, **Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler**, s.17.

¹³³ Shaw, **a.g.e.**, s.273-276.

¹³⁴ Ramseur, **a.g.e.**, s..27.

¹³⁵ Imbert, **a.g.e.**, s.150.

dünyasının ilk üniversitesi olması açısından önem taşımaktadır.¹³⁶ Abdülhamid döneminde yüksek okullar önem arz etmeye başlamıştır.¹³⁷

Osmanlı'da tarıma gerekli önem verilmemiştir. Ancak 1893'te Nezaret-i Orman ve Maadin ve Ziraat kurulana kadar tarım uzmanları yetiştirmek üzere Rumlar ve Müslümanlar Avrupa'ya öğrenim görmek için gönderilmişlerdir. 1895 yılında veteriner okulu açılmıştır. Bu okuldan mezun olanlar ülkenin çeşitli bölgelerinde modern tarımın yayılması için çalışmışlardır.1888 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur. Bu bankanın kurulmasındaki amaç tarımsal kredileri düzene sokmak olmuştur.¹³⁸

Bu dönemde gelişen ulaşım ve iletişim sistemiyle özellikle öğrenciler düşüncelerini hızla yayabilmişlerdir. Ulaşım alanında gerçekleşen ve en iyi bilinen gelişme demiryollarında olmuştur. 1888 yılından sonra demiryolu alanında önemli ilerlemeler görülmüştür. Telgraf hattı genişletilmiştir. 1861-1880 yılları arasında telgraf operatörleri için okul açılmıştır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde İstanbul merkez olmak üzere tüm imparatorluğu kapsayan geniş bir telgraf ağı oluşturulmuştur. Diğer iletişim aracı olan matbu Abdülhamid döneminde gelişme göstermiştir. Fakat bu dönemde Abdülaziz döneminde olduğu gibi sansür uygulamaları devam etmiştir. Gazetelerin yanında kitap ve dergilerde çıkmaya başlamıştır. Bu kitaplar daha çok edebiyat olmak üzere popüler bilim ve akademik alanlardan oluşmaktadır. 1871 yılında Servet-i Fünun dergisi yayınlanmaya başlamıştır. Dergide batılı tarzda edebiyat ele alınmıştır. Fransız yazarlardan tercüme yapılmıştır. Bu derginin asıl amacı Avrupa yaşantısını özellikle Fransız hayat tarzını, kültürünü Türk okuruna tanıtmaktır.¹³⁹Dönemin gazete ve basımevleri yasak yayınlarda bulunulduğunda ise para cezaları almaktaydılar. Bazen hem para cezası hem de kapatma cezası almaktaydılar. Bu sansürlü dönemde 1900-1910'lu yıllar dışında Osmanlı en kültürel dönemlerinden birini yaşamıştır.¹⁴⁰

Ancak bu gelişmelere rağmen "Abdülhamid bir düşünce sistemi oluşturmadı, pratik yaklaşımlarla zaman kazanmaya başladı. Bu bir yandan kurdurduğu eğitim kurumlarından modern düşünceye yatkın bir kuşağın yetişmesine ortam hazırladı,¹⁴¹ Hatta bazı görüşlere göre "Abdülhamid döneminde yetişen kuşak Türkiye kurucusu oldu"¹⁴² Diğer yandan da

¹³⁶ Lewis, a.g.e.,s.247.

¹³⁷Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", " Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.s.52.

¹³⁸ Shaw, a.g.e, s.284.

¹³⁹ Lewis, a.g.e., s.250-251.

¹⁴⁰ Shaw, a.g.e, s.306.

¹⁴¹ Koloğlu, a.g.m.,s.276

¹⁴² Shaw, a.g.e, s.305.

onlara (İttihatçılara) getirdiği kısıtlamalarla daha dinamik bir antitezin doğmasına yardım etmiş olduğu görüşünü savunmaktadırlar.¹⁴³ Şerif Mardin'e göre Abdülhamid Dönemi kendi içinde çelişkiye düşmektedir. Bu çelişkinin unsurları modernite ve gelenekselliktedir. Bu dönem çelişkilere yenik düşmüştür.¹⁴⁴

Abdülhamid'in zamanla İmparatorluğu daha kötü bir duruma soktuğu anlaşılmaya başlamıştır. Bunu anlayan muhalefet tekrar kendisini göstermeye başlamıştır. Bu muhalefet 1908 Jön Türk ihtilalinin oluşmasına neden olacaktır. 1880 yıllarında başlayan bu tehdit 1908 yılına kadar gelecektir.¹⁴⁵

3. II.Meşrutiyet Dönemi ve İttihat Terakki

1908-1918 yılları arasına yani II. Meşrutiyet'e, Hürriyetin İlanı denilmektedir. Bu dönemde İttihat-ı Mabusan Kanunu çıkartılmıştır. 1876 Kanun-i Esasi toplamda yedi kez değiştirilmiştir.¹⁴⁶ Kanun-i Esasiye istibdat rejimi de dahil kırk sekiz yıl yürürlükte kalmıştır.¹⁴⁷

II. Meşrutiyet 23 Temmuz 1908 yılında kabul edilmiştir. Fakat bu süreç devleti kurtarmaya yetmeyecektir. Bu döneme İttihat Terakki dönemi de denilmektedir. Bunun nedeni II. Abdülhamit'in ölümüyle birlikte devletin yönetiminin İttihat Terakki Cemiyeti'nin eline geçmiş olmasıdır.¹⁴⁸ 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe girmesi de bu tarihte olmuştur. Bu dönemde padişahın gücü ve otoritesi sınırlandırılmaya başlamıştır.¹⁴⁹

Toplumun, İttihat Terakki ve Ziya Gökalp'in ileri sürmüş olduğu düşüncelerden etkilenmesi sonucu, sonraki dönemlerde, Osmanlı'da modernleşme yanlıları egemen olmuştur. Bu kişiler Osmanlı'nın hayatta kalmasını tek çare olarak batıyı örnek alıp modernleşmeye doğru ilerlemenin olması gerektiğini vurgulamışlardır.¹⁵⁰

II. Meşrutiyet döneminde modernleşme hareketleri 1913 yılından sonra yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde bakanlıklar düzenlenmiş ve modernleşmiştir. Vergilerde

¹⁴³ Koloğlu, **a.g.m.**,s.276.

¹⁴⁴ Mardin, **a.g.m.**, s.51.

¹⁴⁵ Ramseur, **a.g.e.**, s.29.

¹⁴⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.s.1.

¹⁴⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler**, s.24.

¹⁴⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s.17-19.

¹⁴⁹ Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, s.1.

¹⁵⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.367-369.

düzenlemeye gidilmiştir. 1913'te ulema ve şeriat mahkemeleri üzerinde denetim arttırılmıştır. Bu öneride bulunan kişi Ziya Gökalp olmuştur.¹⁵¹

II. Meşrutiyet Dönemde taşra ve belediye yönetim sistemi tasarlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu sistem Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki ve idari olarak yerel ve taşra idaresini oluşturmuştur. Bu teşkilatlanma sadece taşrada değil İstanbul'da da yeni uygulamaya gidilmiştir. İstanbul'da yeni bir belediye teşkilatı kurulmuştur.¹⁵² Bunun yanında kamu çalışma programı hazırlanmıştır. Ayrıca bu dönemde polis, itfaiye, toplu taşıma hizmetlerinde yeniden yapılanma görülmüştür. Bu dönemde batılılaşma hareketi toplumsal hayatta hız kazanmıştır. 24 Saatlik gün esası uygulanmaya başlamıştır. Ayrıca kılık kıyafette batılılaşma örnek alınarak ilerlemeler görülmüştür. Ayrıca bu dönemde, Jön Türklerin ekonomi alanında yaptıkları yeniliklere bakıldığında yeni bir milli iktisat politikası oluşturdukları görülebilir. Böylece ekonomik gücün Müslüman Türklere geçebileceği kanunlar çıkartılmıştır.¹⁵³

Jön Türklerin en büyük başarısı eğitim alanında olmuştur.¹⁵⁴ “Meşrutiyet döneminin en olumlu tarafı kültürel alanda aranmalıdır. 1908'den sonra müthiş bir kültürel mayalanmaya tanık oluyoruz. Bu yıllarda İslamcı, milliyetçi, ve garpçı araştırmaların yanı sıra eğitimle, din ve laiklik ilişkileriyle ilgili son derece zengin, birçoğu bugün içinde geçerli, aşılmamış fikir tartışmaları yapılmıştır.¹⁵⁵ Okulları kapsayan yeni sistemler geliştirilmiştir. Önemli olarak görülen diğer bir husus kızlara da eğitim fırsatı tanınmaya başlanmış olmasıdır. Bu uygulama eğitimin her alanında gerçekleşmiş böylece ilk, orta, üniversite kapıları kızlara açılmıştır. Bunun sonucu olarak kadınların toplumsal hayata ve iş hayatına girmeleri sağlanmıştır.¹⁵⁶ Bu süreci takip eden dönemde 1917'de yeni aile hukuku kabul edilmiş kadın hakları alanında önemli bir adım atılmıştır.¹⁵⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1893 yılında İshak Sukuti, Dr. Abdulah Cevdet, İbrahim Temo ve Şerafettin Mağdubi tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet, Jön Türklerin girişimleri sonucunda gizli bir örgüt olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁵⁸

¹⁵¹ Aynı yer.

¹⁵² a.g.e, s.310.

¹⁵³ François Georgeon, **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930**, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006s.19.

¹⁵⁴ Shaw, a.g.e, s.310.

¹⁵⁵ Taner Timur, “II. Meşrutiyet'in Yakın Tarihimizdeki Yeri, Sorgulamalar”, **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, İstanbul, Kasım 2007,s.4.

¹⁵⁶ Lewis, a.g.e, s.310.

¹⁵⁷ a.g.e, s.311.

¹⁵⁸ John Haslip, **Bilinmeyen Sultan II.Abdühamid**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2001.s.289.

Abdülhamit anayasasının yürürlüğe konulmasını kabul ederek padişah olunca meclisi feshetmiş ve İttihat Terakki Cemiyet'i üyelerinin çoğunu ele geçirerek hapse yollamıştır. Bazı üyeler ise yurtdışına kaçmışlardır. Buralarda çeşitli dergi ve gazete çıkarmışlardır.¹⁵⁹ “23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki faaliyetlerinin Manastırdaki merkez komitesi, Zat-ı Şahaneye bir ultiatom vererek yirmi dört saat zarfında Kanun-u Esasi ilan ve tatbik edilmediği takdirde İkinci ve Üçüncü Orduların İstanbul'a yürüyeceğini bildirdi”.¹⁶⁰

Bu durumda, Sultan ikinci Abdülhamit'in sergileyebileceği iki seçeneği bulunmaktaydı ya Kanun-u Esasi'yi uygulamaya sokacak ya da onlarla savaşacaktı.¹⁶¹. Bunun üzerine Abdülhamit Kanun-u Esasi'yi kabul etmiştir. 24 Temmuz günü bu haber gazetelerde yayınlanmıştır.¹⁶²

“İttihat ve Terakki kurtarmak istediği vatanın en ciddi ve en vahim bir tehlike ile karşılaştığını gördü. Bu tehlikenin önüne geçmek vazifesi İttihat ve Terakkinin harici ve dahili bütün siyasetine hakim oldu. En yüksek bir hürriyet ve müsavat ideali ile mücadeleye atılmış olan İttihat ve Terakki muhafazakar bir diktatörlüğe ve bir Türk hakimiyetine doğru yürümek ıztırarında kaldı.”¹⁶³ İttihat Terakki “özgür bir Türkiye'yi amaçlıyordu: Anayasal reformlar, bütün yurttaşların eşitliği, inanç özgürlüğü, can ve mal güvenliği, yasa karşısında hükümdarın ve bakanların sorumlusu olması.”¹⁶⁴ örgütün temel programı olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ağırlıklı olarak Ulusçu ve Türkçüydüler. Fakat Türkiye İmparatorluğu kurabilmek için Müslümanların gücünden yararlanmaları gerektiklerinin farkındaydılar. Bunun için Pan İslamizm'i ile birlikte Pan Türkizm'i bir ideoloji olarak gençlere öğretmişlerdir. Bunun nedeni ise Türkleri tek bayrak altına toplamak amacı olmuştur.¹⁶⁵

“1908 Haziran'ının İttihat ve Terakki Cemiyeti, sınırlı toplumsal ve ekonomik çıkarların temsilcisi bir siyasal parti olarak değil, halk iradesinin sözcüsü olarak ortaya çıkmaktaydı.”¹⁶⁶ Ancak İttihat ve Terakki yönetimi, tamamıyla ele geçirmek istemişlerdir.

¹⁵⁹ a.g.e. s.347.

¹⁶⁰ a.g.e., s.294

¹⁶¹ a.g.e.,s.295.

¹⁶² a.g.e., s.299.

¹⁶³ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Turancılık Hareketi*”, **İrkçılık-Turancılık**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1944.s.67.

¹⁶⁴ Haslip, a.g.e., .342.

¹⁶⁵ Enver Behnan Şapolyo, “*Ziya Gökalp*”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004, s.97.

¹⁶⁶ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)**, Sander Yayınları, İstanbul, 1971.s.225.

Bunun için Abdülhamit tahtan indirildikten sonra eski paşalardan oluşmuş bir hükümetle devrim yapılamayacağı kanaatine varmışlardır.¹⁶⁷

1908’de gerçekleştirilen hükümet darbesiyle birlikte ittihatçılar ya eski kurumları ve iktidarı ortadan kaldırıp yerine yenisini koymaları ya da var olan müesseseleri koruyup bu durumu kendi lehlerine çevirmeleri gerekmektedir. Grup ikincisini seçmiştir. “İttihatçılar, ideolojiden çok eyleme önem veren pragmatik kişilerdi. Yaptıkları ihtilali devletin gücüne karşı değil, devlet gücü ile gerçekleştirmişlerdir. Zaman zaman tutarsız görünen siyasal davranışlarında onları güden uyanık bir deneyselcilik (ampirizm) olmuştur.”¹⁶⁸

Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından sonra Birinci Dünya Savaşı hem Osmanlının hem de İttihat ve Terakki’nin sonu olmuştur.

4. II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri

a.Osmanlıcılık

Osmanlıcılık 1830’larda ortaya çıkmış ancak ideolojik bir düşünce biçimini ancak 1868’den itibaren kazanabilmiştir. Bu nedenle Osmanlıcılıkta diğer fikir akımları gibi ele alınıp, akımı merkezîyetçi reformlardan ayırmamak gerekmektedir.¹⁶⁹ Bu dönemde Yusuf Akcura’ya göre Osmanlı milleti oluşturulma çabasına başvurulmuştur. Çünkü “Osmanlı halklarının tarihinin fiziksel bir tarih olması, ruhsal olmaması, aynı halkları şimdi ve gelecekte bağlayacak bir ülkünün bulunmaması, Türk ve Müslüman olmayan halkların Osmanlı Milleti içinde birlikte yaşama isteğinin olmamasıdır.”¹⁷⁰ İşte bu nedenle Osmanlı milleti bilinci oluşturulmalıdır. Kısaca Osmanlıcılık imparatorluk içinde Osmanlı milleti oluşturma çabası olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre hangi dinden ya da hangi soydan olursa olsun halklar birbiriyle kaynaşmalıdır. Böylece milliyetçiliğin böldüğü halk tekrar birleşecektir. Osmanlı da böylelikle yıkılmaktan kurtulacaktır¹⁷¹

Islahat Fermanı ile Osmanlıcılık kimliği ortaya konmuştur. Bundan itibaren Osmanlı kimliği din, dil, ırk ayrımı üzerinde durmayan siyasal birliktelik oluşturulmaya çalışılmıştır. Tanzimat Dönemi’ne gelindiğinde Osmanlıcılık, ulusçuluğa karşı resmi bir ideoloji halini

¹⁶⁷Şapolyo, **a.g.m.**,s.127.

¹⁶⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s.242.

¹⁶⁹ Somel, **a.g.m.**, s.88.

¹⁷⁰ Uçar, **a.g.e.**, s.53-54.

¹⁷¹ Yusuf Bayraktutan, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları**,T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996. s.36.

almıştır. Kanuni Esasi'nin ise temel felsefesi olmuştur.¹⁷² II. Mahmut Dönemi'nde Osmanlılık izleri görülse de ilk kez yazılı olarak Gülhane Hatt-ı Hümayun'da Osmanlılık akımına rastlanmıştır. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde meclisin feshedilmesiyle çoğulcu siyaset anlayışı sekteye uğramıştır. Bu durum Osmanlılığı etkilemiştir. Böyle bir durumda Osmanlılık savunulamaz bir duruma gelmiştir. Osmanlılık 19.yy'ın başlarında otoriter ve yarı dinsel bir yapıya sahiptir. Müslim ve gayri-müslimler padişahın otoritesi karşısında eşittir.

Osmanlılığın yerinde yönetim ve bireyi ön plana çıkarma ilkesidir. Bu açıdan bakıldığında Jön Türk Osmanlılığı liberal demoklattır. Bu anlayış II.Meşrutiyet'te de devam etmiştir.¹⁷³ Osmanlılık düşüncesi özellikle Osmanlı liberalliği ile özleşmiştir. Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperver Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Osmanlılık politikasından etkilenmişlerdir. Ancak Balkan savaşlarıyla birlikte Osmanlılık akımı geleneksel yerini İslamcılık ve Türkçülüğe bırakmıştır.¹⁷⁴

Ayrı dine mensup kişiler imparatorlukta sosyal ve siyasal anlamda ayrı tutulmuşlardır. Bu ayrımcılık giysilere dahi yansımıştır. Buradan anlaşılacağı gibi Osmanlılık akımı başarısız olmuştur.¹⁷⁵ Bu akımın başarısızlığını gösteren diğer bir nokta ise Bulgar ve Arnavutların bağımsızlığını ilan etmeleri olmuştur.¹⁷⁶ Osmanlılık ayrılıkçı hareketlere karşı önlem niteliği taşımaktadır.¹⁷⁷

b.İslamcılık

İslamcılık, diğer akımlara kıyasla Osmanlı Devleti'ni etkileyen en kuvvetli fikir hareketi olmuştur. İslamcılıkta tıpkı Türkçülük, Adem-i Merkezîyetçilik, Batıcılık gibi İkinci Meşrutiyet'in düşünce yapısına hakim siyasal ve ideolojik bir akımdır. İslamcılık akımı diğer akımlara göre fazla çeşitliliği sahip olmuştur. Bunun altında siyasal kurumlar üzerinde daha fazla durması yatmaktadır.¹⁷⁸

İslamcılık, fikirlerini İslam medeniyetinden almıştır. Bu medeniyet Kur'an'ın esaslarına dayanmaktadır. Osmanlı, Hilafet'i İmparatorluğunu altına almaya başladıktan

¹⁷² Uçar, **a.g.e.**, s.50.

¹⁷³ Somel, **a.g.m.**, s.88.

¹⁷⁴ **a.g.m.**, s.92.

¹⁷⁵ Kartekin, **a.g.e.**, s.45.

¹⁷⁶ **a.g.e.**, s.47.

¹⁷⁷ Somel, **a.g.m.**, s.92.

¹⁷⁸ Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s.1.

sonra en büyük İslam İmparatorluğu halini almıştır. Bu imparatorluğun yaşaması ve devamının sağlanması için İslami Rönesansın olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle İslamcılık akımının temel tezi İslam'ın ana ilkelerine dönmek olmuştur.¹⁷⁹

Halife unvanı bütün İslam ülkelerinde geçerli olduğundan ve halifeliğin Osmanlı'da bulunmasından dolayı çok fazla kişiye hitap etmektedir. Arabistan, Suriye, Ortadoğu, Mısır, biraz da Uzakdoğu'ya ve bütün Osmanlı devletine hakimdir. Osmanlı İmparatorluğunda halife hükümdardır. Kabine de ise şeyhülislam vardır. Bu nedenle İslamcı akım devletin iç ve dış siyasetine hakimdir. Bu akımı benimseyenler arasında önemli konumdaki devlet adamları da bulunmaktadır. “ Hükümet siyasetini yönetmek, iktidar üzerinde etkili olmak bakımından bu akım Osmanlı siyasi hayatı için de önemli kuvvettir.¹⁸⁰ Bu akımı benimseyenler arasında Jön Türkler de bulunmaktadır.¹⁸¹

İslamcı akım İkinci Meşrutiyet olaylarında hakim ve etkili bir tutum sergilemiştir. 31 Mart olayında bu akımın etkisi görülmektedir.¹⁸²

“İslamcılık politikası ile sosyal yapıyı oluşturan gayrimüslim tebaada doğrudan gözden çıkarılmış oluyordu. Akçura bu politikaların Hıristiyan ile Müslüman'ı aynı statüye getireceği, azınlıklarda daha fazla hak ve özgürlük tanıyacağı ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin çöküşünü durduramayacağı endişesi ile azınlıkların tekrar Türk ve Müslüman hakimiyetine girmemek ve Osmanlı Devleti'nin bu güçsüzlüğünden yararlanarak bağımsızlık arzusu ve ayrılık ümitlerini daha da artıracaklarını belirterek bunların (Osmanlılık ve İslamcılık) sakıncalarını dile getirmiştir.”¹⁸³

İslamcılık akımına göre doğu kültürü batı kültüründen üstün durumdadır. Bu akıma göre doğu kültürü benimsenmelidir. İlimli İslamcılar ve aşırı İslamcılar olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Aşırı İslamcılar batıdan gelen her yeniliğe, karşı bir tavır sergilemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu senelerce bu akımı benimsemiş ve gayrimüslimleri görmemezlikten gelmiştir. Bu bakımdan gerçekleşen kurtuluş yolu bu akımdan geçmediği anlaşılmıştır.¹⁸⁴

¹⁷⁹ a.g.e., s.1-2.

¹⁸⁰ a.g.e., s.2.

¹⁸¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, s.98.

¹⁸² Tunaya, *İslamcılık Akımı*, s.3.

¹⁸³ Uçar, a.g.e., s.101.

¹⁸⁴ Kartekin, a.g.e., s.48.

İslamcılık akımı ilk önceleri rasyonalist ve gelenekçi bir tutum sergilemişlerdir. Fakat daha sonra İslamcı fikirler Batıcılık ve Türkçülük akımıyla birleşmişlerdir.¹⁸⁵

c. Türkçülük

18. yy'da Batı'da milliyetçilik duyguları oluşmaya başlamıştır. Dünyada oluşan teknik gelişim sonucunda buna paralel olarak sosyal hareketlilik ve kültürel gelişme ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler sonucunda milli kimlik bilinci gelişmiş ve böylelikle Milliyetçilik akımı doğmuştur.¹⁸⁶ 20. yy'ın başlarında Türk milleti olma bilinci yoktur. Müslüman Osmanlı olan bir kişi Türküm diyememektedir çünkü bu bilinç yoktur.¹⁸⁷ “Türk milliyetçiliği hem Türk ulusal kimliğinin keşfiyle, hem de Avrupa hegemonyası ve sömürleştirilme tehlikesine karşı tepkiyle kendini açığa vurmaktadır.”¹⁸⁸

Genel anlamda Ulusçuluk Fransız Devriminin etkisi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Avrupa'da Panslavizm ve Pancermanizm akımları doğmuştur. Birçok azınlığın oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğu bu akımdan oldukça fazla etkilenmiştir.¹⁸⁹ Özellikle Almanya ve İtalya, milliyetçiliğin yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Türk milliyetçiliğinin de bu ülkelerden yayıldığı savunulmaktadır.¹⁹⁰ İbrahim Kafesoğlu bu fikre kısmen katılmaktadır. “Milliyetçilikte Avrupa görüşünün batı dünyası bakımından doğruluğu belki mümkündür, fakat Türk tarihi yönünden isabeti herhalde şüphe ile karşılanmalı ve hatta reddedilmelidir.” Görüşünü savunmaktadır.¹⁹¹ Çünkü ona göre, 18.ve 19 yüzyıllara gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok alanda Türklükten uzaklaşması dikkat çekmiştir.¹⁹² O dönemde Fransa, İngiltere ve Rusya'nın katkılarıyla Balkanlar da ulusallık akımı başlamış ve birçok bölge Osmanlıdan ayrılmıştır.¹⁹³

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulusalcılık adı altında ayrılan ilk halk Sırp olmuştur. Sırplardan sonra Yunanlılar Osmanlı'dan kopmuştur.¹⁹⁴ 19. yy'ın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu savaşlar sonucunda devletler ve halklar arasında kutuplaşmalar meydana gelmiştir. Bu kutuplaşmalar nüfus hareketlerine neden olmuştur. Aynı

¹⁸⁵ Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s.3.

¹⁸⁶ Gültepe, Tek, **a.g.e.**, s.13-14.

¹⁸⁷ François Georjeon, “*Suyu Arayan Adamı Yeniden Okurken*”, s.36.

¹⁸⁸ Georjeon, **a.g.e.**, s.11.

¹⁸⁹ Şapolyo, **a.g.m.**, s.67.

¹⁹⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara,1966. s.9.

¹⁹¹ **a.g.e.**, s.10.

¹⁹² **a.g.e.**, s.13.

¹⁹³ Şapolyo, **a.g.m.**, s.67.

¹⁹⁴ Ahmad, **Modern Türkiye**, s.36.

dili konuşan, aynı dini benimseyen insanlar yan yana gelmek durumunda kalmışlardır. Bu durum milliyetçiliğin oluşumuna zemin hazırlamıştır.¹⁹⁵

19.yy'ın sonlarında ve 20.yy'da Osmanlı ulusalcılığı karşı birçok ayaklanmayla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Sırasıyla Bulgar, Makedonya, Ermeni milliyetçilikleri ortaya çıkmıştır. En son Türkler de ulusalcılığı benimsemiş ve kendi ulusal devletlerini kurmuşlardır.¹⁹⁶Bu ulusal hareketin ortak bir özelliği bulunmaktadır. “Kendi tarihi ve milletiyle ilgili bilincini korumuş bir etnik çekirdeğin ve Avrupalı düşüncelerden etkilenen bir ulusal burjuvazinin varlığına dayanır; önderliği ise kültürel özerklik ya da bağımsızlık talep eden ulusal burjuvazi üstlenir.” Buradan da anlaşılacağı üzere Türkler Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ulusçuluktan etkilene son halk olmuştur.¹⁹⁷ 1856'dan önce Osmanlı kelimesi Türk ve Müslümanlar için kullanılırken bu dönemden sonra Osmanlı halklarını da içeren bir anlam kazanmıştır.¹⁹⁸

Türk milliyetçiliği ile Avrupa milliyetçiliği arasında kavram farkı bulunmaktadır. Türk milliyetçiliği Avrupa'daki gibi kültürel değil tamamıyla toplumsal özellik taşımaktadır.¹⁹⁹Bir Türkü gayri Müslimlerden ayıran dindir. Bu nedenle bir Türk öncelikle kendisini Müslüman milletinin bir parçası olarak görmektedir. Bu durum İslam'da milliyetçilik sorununun çıkmasına neden olmaktadır. Hıristiyan- Müslüman karşılıklı Türk kimliğinin temel bir olgusudur.²⁰⁰ İslamcılar ve Türkçüler Avrupa'dan sadece ilim ve tekniğin alınması yönünde birleşmişlerdir.²⁰¹ Çoğu yazar milliyetçiliği İslam'la çatışmadığını, aksine arttırdığını dile getirmişlerdir. Müslümanlık Türk milliyetçiliğinin tutum ve düşüncelerini etkilemiştir.²⁰²

Pantürkizm ilk olarak 20.yy'ın başlarında ortaya çıkmıştır. Elverişli koşullar, aydınlar ve yurt dışındaki Türkler sayesinde Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında etkisi artmıştır.²⁰³II. Meşrutiyet ilanından sonra Pantürkçüler örgütlenmeye başlamışlardır.²⁰⁴ Meşrutiyet devrimi Turancılık hareketlerinin etkisini taşıyor gibi görünse bile Hüseyin Cahid

¹⁹⁵ Fatma Müge Göçek,“*Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*” , **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.s.66.

¹⁹⁶ Ahmad, **Modern Türkiye**, s.36.

¹⁹⁷ Georgeon, **a.g.e.**,2.

¹⁹⁸ Nevzat Köseoğlu “*Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*”, , **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004. s.218.

¹⁹⁹ Georgeon, **a.g.e.**,4.

²⁰⁰ **a.g.e.**,s.2.

²⁰¹ Köseoğlu, **a.g.m.**, s.224.

²⁰² **a.g.m.**, s.222.

²⁰³ Jacob M. Landau, **Pantürkizm**, Sarmal Yayınevi, İstanbul,1999. s.47.

²⁰⁴ **a.g.e.**, s.60.

Yalçın'a göre asıl olay bu dönemde, Türkçülük hareketinin yayılması ve amaçlarının genişlemesidir.²⁰⁵ Yurtdışında yaşayan Türklerin Türkiye'ye göçmeleriyle birlikte örgütün konumu da artmaya başlamıştır. Bu örgütler daha çok milliyetçi ve bilimsel nitelik taşıyan nitelikte olması dikkat çekicidir.²⁰⁶

Pantürkçülüğün Osmanlıdaki en önemli ayağı Türk Yurdu adını taşıyan ve daha sonra Halka Doğru adını alan dergi olmuştur. Bu derginin yayıncısı aynı zamanda bu hareketin öncülerinden sayılan Yusuf Akçura'dır.²⁰⁷

“Osmanlı İmparatorluğunda Türkçülüğün manası İmparatorluk hudutları içinde Türk unsurunun mümtaz hakkını ve hakimiyetini müdafaa etmekten ibaretti. Meşrutiyetten sonra İmparatorluk tasfiye edilerek milli mücadelenin zaferiyle misakı milliye hudutları içinde milli bir Türk Cumhuriyeti kurulunca artık “Türkçülük” mücadelesi manasını ve hedefini kaybetti.”²⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ise yerini başka bir ideolojiye bırakmak zorunda kalmış ve etkisi azalmıştır.²⁰⁹

Türkçülük akımını bilimsel olarak ele alıp siyasal boyut açıklayan ilk düşünür Yusuf Akçura olmuştur. Aynı zamanda Osmanlının kimlik sorununa kültürel, sosyal ve siyasal olarak değinmiştir.²¹⁰ Akçura'nın ön gördüğü Pantürkizm Osmanlı İmparatorluğu'nu bulunduğu durumdan kurtulması bakımından ilerici ve kültürel bir programdır.²¹¹ Bu bakış Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında da rol almıştır.²¹²

Yusuf Akçura şark meseleleri hakkındaki makalelerinde Darwinist genellemelerden hareket ederek toplumsal değişmeyi ve hareketi açıklamaya çalışmıştır.²¹³ 19.yy'ın sonları 20.yy'ın başlarında Avrupa'da en yaygın düşünce akımı Sosyal Darwinizm olmuştur. “Sosyal Darwinizm, Darwin'in 1859'da yayınlanan insanlığın Dünya'yı ve kendini algılayışını derinden etkileyen Türlerin Kökeni adlı eserinde geliştirdiği doğal seçilim ya da ayıklanma kuramının bir toplum içindeki bireyler ve gruplar arası ilişkiler için de geçerli olduğu

²⁰⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.m.**, s.69.

²⁰⁶ Jacob, **a.g.e.**, s.60.

²⁰⁷ **a.g.e.**, s.63.

²⁰⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, “*Bizde Türkçülük*”, **Irkcılık-Turancılık**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1944. s.68.

²⁰⁹ Jacob, **a.g.e.**, s.93.

²¹⁰ Uçar, **a.g.e.**, s.46.

²¹¹ François Georgeon, “*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri- Yusuf Akçura*”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.s 505.

²¹² Uçar, **a.g.e.**, s.46.

²¹³ Hasan Ünder, “Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004. s.430.

görüştür.”²¹⁴ Bu görüş 1870’lerde Türkiye’de de etkili olmuştur. Darwinizm, Osmanlı aydınlarının iki nedenden ötürü dikkatlerini çekmiştir. Birincisi entelektüel, ikincisi siyasal anlamıdır.²¹⁵

Akçura ekonomiyi evrimle açıklamaktadır. “Akçura, ekonomiye tarihsel evrim ve toplumsal gerçeklik içinde öncelikli bir rol tanımaya yönelmiştir. Tarihsel materyalizm’e dayanan Akçura, Osmanlı entelijansiyasının idealizmi adına verdiği olguya karşı saldırıya geçmiştir; bu idealizme yönelttiği başlıca suçlama, tarihte sadece düşüncelerin ve ahlakın rolünü dikkate almasıydı.”²¹⁶

Yusuf Akçura Gasprinski’den etkilenmiştir. “Türklerin birliğini sağlama, ılımlı politika yapma, siyasal alandan çok kültürel alanda mücadele yürütme, toplumsal ilerleme sürecinde kadının yerinin önemi konusundaki Akçura, Gasprinski’ye borçluydu. Doğayı gözlemlene, gerçekliğin incelenmesini temel alma ve tarihsel çözümlenmeye önem verme gibi yöntemsel alışkanlıklar edinmesi; her türlü uhrevi düşünceden arınmış, laik (dünyevi) bir düşünce yapısına ulaşması da onun sayesinde olmuştur.”²¹⁷

Türkiye’de milliyetçilik denildiğinde akla Ziya Gökalp gelmektedir. Onun düşünce akımı Türk milliyetçiliğidir. Buna Türkçülük de denilmektedir. Fakat Türkçülük bugünkü anlamda kullanılan Türk milliyetçiliğinden daha kapsamlı bir anlam içermektedir. Siyasal boyutundan çok toplumsal boyutu önem teşkil etmektedir. “Gökalp, toplumsal devrimi şu şekilde tanımlar: Eski hayatı beğenmeyerek, yeni bir hayat yaratmak. Yeni hayatla, yeni iktisat, yeni aile, yeni estetik, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk, yeni siyaset amaçlanmaktadır. Yeni hayat Osmanlı için kurtuluş yoludur.”²¹⁸

Toplumun ulus kavramının var olabilmesi için üç aşamadan geçmesi gerekmektedir. “Buna göre, dil ve ırk birliğine dayalı kabile toplumunda, dil birliğine yaslanan ümmete oradan da kültür ve uygarlıkla tanımlanan ulusa erişilmektedir. Türk ulusunun var olabilmesi için İslam’ı ulusal bir dine dönüştürmek gerekmektedir.”²¹⁹ Ziya Gökalp’in ulus kavramı, özellikle İkinci Meşrutiyetten Kurtuluş Savaşı’na kadar geçen sürede dini unsurlardan

²¹⁴ a.g.m., s.427.

²¹⁵ a.g.m., s.428.

²¹⁶ Georgeon, a.g.e., s.95.

²¹⁷ François Georgeon, a.g.e., s.506.

²¹⁸ Zafer Toprak, “Osmanlı’da Toplumbilim’in Doğuşu” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s.323.

²¹⁹ Kerem Ünüvar, “Ziya Gökalp”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s.31.

uzaklaşarak laikleşmiştir.²²⁰ Toplumsal grupların en gelişmiş yapı hali ulustur. Gökalp'e göre ulus toplumsal birlik ve dayanışmaya (tenasüt) dayanır. Bu dayanışmanın var olduğunu en iyi şekilde gösteren unsur dil ve kültürdür.²²¹ "Gökalp özellikle kültür alanında çalışmış, Türk halklarının eski geleneklerini, dinlerini, adetlerini incelemiş ve ulusal bir kültür geliştirmeye uğraşmıştır.²²² Pantürkist tezlerle de arası iyi olan bu Türk milliyetçisi özünde kararlı bir Osmanlıcı olarak kalmıştır; onun için ulusal topraklar Osmanlı devletlerinin topraklarıdır."²²³

Gökalp Türklük, İslam ve modernizmi aynı çatı altında toplamak istemektedir. Bunun için de seçkinler ve halkın birbirleriyle olan iletişimine ihtiyaç duymaktadır. Medeniyet ile kültür arasında temel bir ayırım oluşturur. Kültüre dokunulmadan medeniyetin var olabileceğini savunur.²²⁴ Gökalp'in korporatif düşüncesinin kaynağı Avrupa'dır. Bu kavram 19. yy'ın sonlarına doğru Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Gökalp, medeniyetin ruhan, kültürün ise akıldan kaynaklandığını söylemektedir.²²⁵ Bunun için yapılması gereken şey seçkinlerin medeniyeti halka götürmesi halkın ise kültürü seçkinlere taşımasıdır.²²⁶

Gökalp genel anlamda, sınıflar mücadelesini reddeder ve bu noktada Kemalistleri etkiler.²²⁷ " Sınıf devri siyasal halkçılığın, diğer bir deyişle siyasal demokrasinin egemen olduğu bir dönemdir. Osmanlı toplumunda, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri bu amaca yönelik gelişimlerdir. Meslek devri ise, siyasal halkçıların yok edemediği iktisadi tabakaları ortadan kaldırmayı amaçlar. Gökalp'e göre sınıf adı verilen ve büyük burjuvazi, küçük burjuvazi ve gündelikçilerden oluşan bu tabakalar meslek devriyle son bulacaktır."²²⁸

d.Ademi Merkeziyetçilik

Adem-i Merkeziyet Fransız Devrim'i öncesi Fransa'da var olan siyasal ve sosyal düzenin adıdır.²²⁹

²²⁰ Georgeon, **a.g.e.**, s.15.

²²¹ Ünüvar, **a.g.m.**, s.30.

²²² Georgeon, **a.g.e.**, s.96.

²²³ **a.g.e.**, s.19.

²²⁴ **a.g.e.**, s.99.

²²⁵ Kemal H. Karpat, "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet-Milletçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s.330.

²²⁶ Georgeon, **a.g.e.**, s.100.

²²⁷ **a.g.e.**, s.100.

²²⁸ Toprak, **a.g.m.**, s.325.

²²⁹ Aykut Kansu, "Prens Sabahhaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.s.157.

Jön Türkler, Abdülhamit'e karşı izlenilecek yolu tespit etme açısından birbirleri içinde çelişmiş ve bunun sonucunda bölünmüştür. Bu bölünmede Prens Sabahattin Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur.²³⁰ Kurduğu Cemiyet aynı zamanda Terakki dergisini çıkartmıştır.²³¹ 14 Eylül 1908'de Ahrar Fırkasını kurarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefetlik etmiştir. Yapmaya çalıştıkları şey milli bir burjuvazi oluşturmak olmuştur.²³² Ancak kendi istekleriyle parti haline gelmemişlerdir.²³³

Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyet'inin liderliğini Prens Sabahattin yapmaktadır. Bu cemiyet Science Sociale (İlmi İçtimai) doktrinini benimsemiştir. Bu doktrin Frederic Le Play tarafından temsil edilmektedir. Bu ideolojiye göre Anglo-Sakson toplumsal yapının üstünlüğünü açıklamaktadır. Prens Sabahattin için bu doktrin Türkiye'yi kurtaracak nitelik taşımaktadır. Prens Sabahattin'in temsil ettiği Le Play ve Ahmet Rıza'nın temsil ettiği Comte felsefeleri merkeziyet ve adem-i merkeziyet savaşına dönüşmüştür.²³⁴

Prens, Abdülhamit döneminde vergilerin çok ağır olduğunu, ülkede adalet ve özgürlük sorunu olduğunu savunmuştur. Bu ilkeleri bünyesinde barındıran yeni bir devlet kurmak istemiştir.²³⁵ “İdari adem-i merkeziyetçilik, hürriyetin ilan edilmesinde izlenecek devrimci yöntemde yabancı müdahalesi taraftarlığı ve bireyci bir sosyal organizasyonu savunmaktadır.”²³⁶

Prens, çalışmalarında toplumun geri kalmışlığını açıklamaya çalışmıştır. Ona göre özel ve kamusal hayat alanında iktidar sınırları belirsizdir. Toplumdaki soruna neden olan budur. Bu açığın eğitimden kaynaklandığını vurgulamıştır. Geri kalmışlığı önlemek için Prens, “sosyal ilim” metoduna değinmiştir. Bu programa göre “Osmanlı İmparatorluğu'nun toplum yapısının hangi toplum tipine dahil olduğu araştırılacak ve bu programın evrensel mutlak doğruları Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut hastalıklı yapısını iyileştirmek için kullanılacaktır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun temel problemi toplumcu yapıdan bireyci yapıya geçememesidir.”²³⁷

²³⁰ a.g.m., s.104.

²³¹ Cenk Reyhan, “Prens Sabahaddin” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004. s.147.

²³² a.g.m., s.148.

²³³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler**, s.106.

²³⁴ a.g.e., s.104-106.

²³⁵ Şapolyo, a.g.m., s.79.

²³⁶ Reyhan, a.g.m., s.148.

²³⁷ a.g.m., s.150.

e.Baticılık

Osmanlı ve daha sonra Türkiye'nin hayatına giren Batılılaşma kavramı, genel anlamıyla farklı kıtalarda ve hatta başka dillere sahip olsa da ortak yaşanmışlıkları ve tarihi olan batı uygarlığının bir uzantısı olmuştur. “Batı uygarlığı ve Batı toplumu bir değişim toplumdur. Değişimi fark eden ve ona müdahale etmeye kalkan bir bilinçtir Batılılık”. İlber Ortaylı Baticılık tanımını bu iki temel üzerine yoğunlaştırmıştır.²³⁸

Batı'da özellikle Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan kentleşme, sanayileşme, siyasi kutuplaşma sorunları ülkemizde de tartışma konusu olmuş, bu yenileşme çabaları Batılılaşma kavramı altında ele alınmıştır.²³⁹

“Baticılığın ortaya çıktığı dönemde Avrupa'da felsefi ve romantik çağ artık aşılmış, dünya görüşünde tabii ilim ve materyalizm, sanatta ise realizm ve natüralizm etkili durumdadır. Sanattaki bu Baticılık yavaş yavaş bütün alanlara yayılmış ve bütün kültür hareketi Baticı bir rotaya girmiştir.”²⁴⁰ Batı da bir çok alanda bu değişimler yaşanırken Osmanlıda Batılılaşmaya adım atılmış ancak pratik olarak hayata geçirilme de başarı gösterememiştir. Tarih, felsefe, edebiyat alanlarındaki gelişmelerin istenildiği sonucu verememesi batılılaşmanın teoride kaldığını ispatlar niteliktedir. Bu dönemde birçok anlamda Batıya benzeme çabasına girilmiş olsa da rejim bakımından batının benimsediği parlamento usulü sistemden uzak kalınmaya çalışılmıştır. Bu durumda Ortaylı, Batılılaşmanın tercihen değil zorunluluğun bir sonucu olduğunu dile getirmiştir.²⁴¹

18.yy'a gelindiğinde Batılılaşmanın adı konulmamış olsa da siyasi düşünce bakımından Türk toplumu batılılaşmaya adım atmıştır. Bu dönemde, Osmanlı için Batılılaşma yüzeysel bir fikirde kalmış, genel anlamda zenginlik, ihtişam, batı müziği batılılaşmak olarak adlandırılmıştır.²⁴² Reform ve ıslahat adı altında yapılan yenilikler Osmanlı'nın prestiji bakımından önemli gelişmeler olsa da daha çok Batının Osmanlıyı kontrol altına alma

²³⁸ İlber Ortaylı, “*Batılılaşma Sorunu*”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C:1**, İletişim Yayınları, İstanbul, s.134.

²³⁹ **a.g.m.**, s.138.

²⁴⁰ Uçar, **a.g.e.**, s.88.

²⁴¹ Ortaylı, **a.g.m.**, s.134.

²⁴² İlber Ortaylı, “*Osmanlı'da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar*”, ” **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.40.

amacını taşımıştır. “Bu kontrolde Osmanlı Devleti’yle ilgili ilke, onun zayıf tutularak bütünlüğünün korunması şeklinde konmuştur.”²⁴³

Osmanlı, İslam İmparatorluğu olarak batının tekniklerini, ilmini, düşüncesini almış ve batıya karşı var olma savaşı vermiştir. Bu durum sadece Osmanlı’da değil Dünya tarihi açısından da önemli bir olaydır. Çünkü ilk defa bir İslam imparatorluğu batılılaşma yolunu seçmiştir.²⁴⁴ Bu anlamda “Osmanlı Batılılaşması, Batılı olmayan bir toplumun laik olmaksızın Batılılaşmasının mümkün olmadığını gösteren, ancak süreç içinde laikleşmeyi mutlaka gerekli hale getiren bir iklim yaratması açısından da diğer Hıristiyan olmayan toplumlara engin bir deney fırsatı hazırlayan yoğun, inatçı ve yararlı bir oluşumdur.”²⁴⁵

²⁴³ Taner Timur, “*Osmanlı ve Batılılaşma*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.145.

²⁴⁴ Ortaylı, **a.g.e.**,s.107.

²⁴⁵ Mehmet Ali Kılıçbay, “*Osmanlı Batılılaşması*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.152.

İKİNCİ BÖLÜM: ATATÜRK DÖENEMİ FİKİR HAREKETLERİ

1.Cumhuriyet Dönemi Öncesi Türk Aydınları

Pozitivizm özellikle 19. yy'da Avrupa'da ortaya çıkmıştır.²⁴⁶ Batılılaşmayı savunan Türk aydını, Tanzimat Dönemi'nden başlayarak Comte ve Durkheim'a yönelmişlerdir. Onlardan etkilenerek olguculuk ve akılcılığı konularında işlemişlerdir.²⁴⁷ Osmanlı Dönemi'nin sonlarında Cumhuriyet Dönemi'nde de bu akım devamlılığını korumuştur. Pozitivizm ile birlikte toplumu değiştirmek mümkündür görüşü ortaya çıkmıştır.²⁴⁸

Türkiye'de ilk sosyoloji dergisi olan İttimayyat Mecmuası Durkheim'ın fikirlerini pozitivizm çerçevesinde sosyal ilimler açısından ele almaktadır. Bu derginin başında Bergson ve Durkheim'ın eserlerinden etkilenen Ziya Gökalp²⁴⁹ ve Necmettin Sadık bulunmaktadır.²⁵⁰ Pozitivist filozofların etkisinde kalan diğer bir düşünür Rıza Tevfik'tir. İngiliz Pozitivistlerden Herbert Spencer'in fikirlerini benimsemiştir. Bunun yanı sıra Darwin ve John Stuart Mill'in düşünceleri üzerinde de durmuştur.

Pozitivizmi benimseyen diğer bir düşünür Peyami Safa'dır. Kurtuluş Savaşı yıllarında tereddütte bulunsa da pozitivist çizgide kalmıştır.²⁵¹ Safa gibi Mümtaz Turhan'da pozitivizmi benimsemiş, bu anlayışla toplumdaki sorunların çözülebileceğini düşünmüştür.²⁵²

1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti, 1912 yılında bunun devamı olan Türk Ocakları kurulmuştur. Bu örgütün üyelerinden bir tanesi Fuat Köprülü'dür.²⁵³ Köprülü daha sonra Genç Kalemler dergisinde yer almıştır. Bu dergi, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin'in yer aldığı Türk Yurdu dergisine katılmıştır. Bu derginin bilimsel anlayışı ve yöntemi pozitivizm olmuştur.²⁵⁴

²⁴⁶ Şerif Mardin, "Atatürk ve Pozitif Düşünce", **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981, s. 57.

²⁴⁷ Oğuz Demiralp, "A. Hamdi Tanpınar", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C.3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.31

²⁴⁸ Mardin, "Atatürk ve Pozitif Düşünce", s. 65.

²⁴⁹ Murtaza Korlaelçi, "Pozitivist Düşüncenin İthali", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 221.

²⁵⁰ a.g.m.. s. 219.

²⁵¹ Beşir Ayvazoğlu, "Peyami Safa", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul,2003, s.220.

²⁵² Murat Yılmaz, "Mümtaz Turhan", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul,2003, s.193.

²⁵³ Yalın Alpay, "Fuat Köprülü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul,2003, s.136.

²⁵⁴ a.g.m., s.138-139.

Hüseyin Cahit Yalçın, Tevfik Fikret ve Hüseyin Kazım birlikte Tanin gazetesini çıkartmışlardır. Hüseyin Cahit'te tıpkı o dönemdeki düşünürler gibi pozitivismi benimsemiştir. Edebiyatta pozitivismin etkisini öne çıkartmıştır. Ayrıca birçok pozitivist düşünürün kitaplarını Osmanlıcaya çevirmiştir.²⁵⁵

Türkiye'ye pozitivist düşünceyi aktaran ve yaymaya çalışan kişiler bu fikre eleştirel bakmaktan ziyade olduğu gibi kabul etmişlerdir. Batının o dönemdeki eleştirileri dikkate alınmamıştır.²⁵⁶

Osmanlı düşünürlerini etkileyen diğer bir düşünce Bergsonculuk olmuştur. 1900'lü yılların başından itibaren Bergson, Osmanlı düşünürlerini etkilemeye başlamıştır. "Pozitivizme karşı çıkan aydınlar, Bergson'nun gündeme getirdiği yeni ruh ve hayat anlayışını oluşturmaya çalıştıkları kendi felsefelerinin temeli yapmışlardır. Anadolu'da başlayan Milli Mücadele, Bergson'un savaşı, ruh ile madde, hayat ile mekanizm arasında büyük bir mücadele olarak anlayışı doğrultusunda bir hayat hamlesi olarak algılandı.²⁵⁷ Bergsonculuk bu dönemden sonra Türkiye'de siyasi bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Ülkenin siyasi ve kültürel sorunlarını çözmeye düşünürlerin başvurduğu bir felsefe haline gelmiştir.²⁵⁸ Bu dönemde Bergsonculuğu benimseyenler. Türk halkı Batı uygarlığına ayak uydurmak amacıyla iki kimlikli bir yapıya bürünmüştür. Bu ikilikli hali ortadan kaldırmak için bir çok aydın görüşlerini dile getirmiştir.²⁵⁹ Bunlardan bir tanesi Bergoncu olan A. Hamdi Tanpınar'dır.²⁶⁰ "A. Hamdi Tanpınar'ın düşüncesinin merkezinde, Türkiye'nin kendi deyimiyle, eskiden yeniye geçişi, uygarlık değiştirmesi, yani toplumsal/kültürel kimliğin değişmesi vardır."²⁶¹

Fikir, sanat, edebiyat alanında çıkan bir başka dergi de Dergah'tır. Bu dergi 1921 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Yahya Kemal bu derginin çıkarılmasında öncülük etmiştir. Dergide Yahya Kemal'in yanı sıra Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç, Halide Edip Adıvar gibi ünlü isimler yer almaktadır.²⁶² Bu dergideki yazarlar farklı düşüncelere sahiplerdir. Ancak ortak paydaları, "Milli Mücadeleyi desteklemek

²⁵⁵ Korlaelçi, **a.g.m.**, s. 220.

²⁵⁶ **a.g.m.**, s. 222.

²⁵⁷ Metin Çınar, "Dergah Dergisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul,2003, s.86.

²⁵⁸ **a.g.e.**,s.87.

²⁵⁹ Demiralp, **a.g.m.**, 2002, s.25

²⁶⁰ **a.g.m.**,s.31.

²⁶¹ **a.g.m.**, s.24.

²⁶² Çınar, **a.g.m.**, s.85.

ve Ziya Gökalp sosyolojisine ve dolayısıyla pozitivism'e karşı olmak" olmuştur.²⁶³ Ayrıca bu dergi muhafazakarlığı ve Anadoluçuluk hareketlerini bünyesinde barındırmıştır. Bu fikir hareketleri Cumhuriyetin kurulması ve gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir.²⁶⁴ Böylece Dergah, Bergsoncu felsefe ile Milli Mücadele'yi çakıştıran bir anlayışın ifadesi olarak yayın hayatına atıldı.²⁶⁵ Bu derginin yazarları Bergson felsefesinden etkilenerek sipiritüalizmi konu almaya ve yaymaya çalışmışlardır.²⁶⁶

Bu dönemde düşünürler Spiritüalizm'le ilgili de çalışmalar sunmuşlardır. Bir anlamda felsefi-dini yazılar yazmışlardır. Bunların arasında İsmail Fenni Ertuğrul, İsmail Hakkı İzmirli, Nurettin Topçu, Mehmet Ali Ayni gibi isimler yer almaktadır.²⁶⁷

Bergsoncu metafizik anlayışına yönelen diğer isim Mustafa Şekip Tunç, Milli Mecmua, Dergah, Mihrap ve Hayat mecmualarında çalışmıştır. Mustafa Şekip Tunç bu dergilerde görev alan arkadaşlarıyla birlikte çalışmıştır. Arkadaşları arasında İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mehmet Emin Erişirgil, Avni Başman, Halil Fikret Kanat yer almaktadır. İ. Hakkı Baltacıoğlu, Rousseau, Durkheim ve Bergsondan etkilenmiştir. Mehmet Emin Erişirgil ise pragmatizmi benimsemiş, Kant, Bergson, Nietzsche ile ilgilenmiştir. Avni Başman eğitim alanında Pragmatizm'e yönelmiştir.²⁶⁸

Osmanlı'nın son dönemi ve Türk Devrimini etkileyen önemli düşünür Ziya Gökalp'in Gökalp, Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık kavramlarını ele almıştır. Onun ele aldığı fikir akımları Cumhuriyet dönemi düşünce hayatını etkilemiştir. Cumhuriyet bu akımlar doğrultusunda biçimlenmiştir. "Gökalp'in temel problemlerinin Cumhuriyet'in felsefi ve sosyolojik dayanaklarını oluşturmak olduğu söylenebilir.²⁶⁹

Osmanlı toplumunu değerlendirirken Fransız pozitivism'e açısından Durkheimci bir yaklaşımı izlemektedir. Fransız Devrimiyle ortaya çıkmış August Comte, Saint-Simon tarafından temsil edilmektedir. Bu görüşün dayanağı Pascal'ın "fizik sosyal" kavramıdır. Bu kavram toplumdaki yetenekli; lider kişilerin ekonomik ve toplumsal olarak güçlü olmalarını nesnel koşullarla araştırılmasıdır.²⁷⁰

²⁶³ a.g.m.,s.86.

²⁶⁴ a.g.m.,s.91.

²⁶⁵ a.g.m.,s86.

²⁶⁶ Levent Bayraktar, "Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesine Toplu Bir Bakış", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, C. 2: Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009. s.534.

²⁶⁷ a.g.m., s.532.

²⁶⁸ a.g.m., s.531.

²⁶⁹ a.g.m., s.534.

²⁷⁰ Hüseyin Draman, **Toplum Felsefesi Hilmi Ziya Ülken**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2007, s.68.

Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya çıkan önemli fikir akımı Halkçılık olmuştur. Halkçılık sözcüğünü ilk kez Ziya Gökalp dile getirmiştir. Bu düşünce 1920'de Mustafa Kemal tarafından Halkçılık Programında yer almıştır. 1931 yılında CHF programına girmiş, 1937'de ise Anayasa'da altı oktan biri haline gelmiştir.²⁷¹

Cumhuriyet dönemin önemli bir düşüncesi de muhafazakarlıktır²⁷² Ziya Gökalp'te İnkılabın ilk yıllarında muhafazakarlığı ve inkılapçılığı savunmuştur.²⁷³ 1939 yıllarında Muhafazakar görüşün öncüleri arasında, Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa, Şekip Tunç, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi önemli düşünürler bulunmaktadır. Peyami Safa'nın öncülüğünü yaptığı Türk Düşüncesi dergisi bu görüşe hizmet etmiştir. Bu derginin yapmaya çalıştığı şey, Cumhuriyet Devrimi'ni yorumlamak ve sol düşünceye karşı bir seçenek oluşturmaya çalışmaktır. Özellikle Kadro dergisine karşı bir tutum sergilemişlerdir. Bu dergiye göre Kadro dergisi devrim yobazlığı yapmaktadır. Yani Cumhuriyet'i aşırı Batıcı ve seküler gösteren Kadro dergisinin toplum tarafından tepki uyandıracak görüşünü savunmaktaydılar. Türk Düşüncesi, Batı medeniyetini benimsemenin yanlış olmadığını ancak bunu yaparken kültür ve tarihi kaybetmenin yanlışlığına vurguda bulunmuşlardır.²⁷⁴

Muhafazakarlık, İslamcılık arasında ilişki söz konusudur. Bu dönemden sonra İslamcılık, muhafazakar ideoloji olarak söz edilmeye başlamıştır.²⁷⁵

Hilmi Ziya Ülken, bir Anadolu ulusu yaratılması gerektiğini düşünmektedir. Bunun içinde coğrafi bir kültür milliyetçiliği olmalıdır. Arkadaşıyla birlikte Anadolu dergisini çıkaran Ülken o dönemde kendilerine "Anadolucular" adını vermişlerdir.²⁷⁶ Bu dergide Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılığa karşı gelmiştir.²⁷⁷ Bu görüş TBMM'de Süleyman Necati grubu tarafından benimsenmiştir. Böylece Mustafa Kemal hedef alınıyor ve yurttaşlıktan çıkarlarına kadar ileri gidiyorlardı.²⁷⁸ Mustafa Kemal'in ihraç edilmesi görüşü Hilmi Ziya Ülken'in görüşü değildir. Çünkü o, Anadoluculuğu iç politikaya yönelik tasarlamıştır.²⁷⁹ Ona göre; "Türk milleti, Kurtuluş Savaşı'yla Anadolu'da kalıcılığını bir kez daha kanıtlamıştır. Savaş ertesinde uygulanan modernleşme programıyla "milli bir Rönesans"

²⁷¹ Toprak, **a.g.m.**, s. 322.

²⁷² Nuray Mert, "*Muhafazakarlık ve Laiklik*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul,2003, s.317.

²⁷³ Yılmaz, **a.g.m.**, s.194.

²⁷⁴ Mert, **a.g.m.**, s.317.

²⁷⁵ Ahmet Çiğdem, **Türk Düşünce Hayatı**, Hece Yayınları, Ankara,2006,, s.30.

²⁷⁶ Draman, **a.g.m.**, s.81.

²⁷⁷ Sadettin Elibol, "*Hilmi Ziya Ülken*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul,2003,s.520.

²⁷⁸ Draman, **a.g.m.**, s.82.

²⁷⁹ **a.g.m.**, s.83.

yapma imkanı doğmuştur. Artık bu aşamada milleti “insani vatanperverlik” toplumuna dönüştürecek bir Rönesans yapılması gerekir.”²⁸⁰Bu akımı benimseyen bazı kişiler politika yapmaya başladığında Ülken bu akımla ilişkisini kesmiştir.²⁸¹

Anadoluculuk akımı 1920’lerde ortaya çıkmasına rağmen II. Dünya Savaşı’nın olduğu dönemlerde yeni bir boyut kazanmıştır. Yahya Kemal, Necip Fazıl Kısakürek, A. Hamdi Tanpınar, Kutsi Tecer bu akıma mensup yazarlardır.²⁸²Diğer düşünce akımlarından farklı olarak Anadoluçuluk siyasetten ziyade kültür ve düşünce hayatına önem vermiştir.²⁸³

“Türkiye’nin özgünlüğünü ve bağımsızlığını kazanması ve Cumhuriyet ilkeleri çerçevesinde neo-pozitivist bir yönde yer alması Hilmi Ziya’yı devletin ayakta tutulmasının kişilerin iradelere bağlı olmadığı, toplum kendine özgü yasaların olduğu düşüncesini getirdi.” Bu dönemden sonra Ülken toplumbilimine yönelmiştir. Toplumbilimini Plütarizmle açıklamaya çalışmıştır.²⁸⁴

Kısaca özetlersek Ziya Gökalp, Niyazi Berkes, Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Cemil Meriç ve daha birçok düşünür felsefi-sosyolojik eserler vermişlerdir.Bu düşünürler, “Kültür, medeniyet, millet, milliyet, birey, toplum, toplumsal yapı, ve kurumlar, devlet, coğrafya, vatan ve insanlık gibi kavramların irdelenmesi ve sorgulanması sosyal tefekkürü bir dinamizme kavuşturmuştur.”²⁸⁵

Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Fuat Köprülü, Şemsettin Günaltay felsefi- tarihle uğraşmışlar ve tarihin metodu üzerine çalışmışlardır. “Bu düşünürlerin çalışmaları, Türk kültürü ve medeniyeti üzerinden tarih felsefesine geçiş yapabilmesi için gerekli olan zemini ve temeli oluşturmaktır.”²⁸⁶ Cumhuriyet ilan edildiğinde ortaya 1923’ten sonra artık yeni bir ideoloji gündeme gelmiştir. Kemalizm bu dönemde Türkiye’nin kültür hayatını değiştirebilecek birçok değişim yaşıyordu.²⁸⁷ O dönemlerde “1919-1938 arasında dünyada egemen üç eğilim bulunuyordu: Faşizm/Nazi grubunun ırkçı ulusçuluğu, Sosyalistlerin

²⁸⁰ Elibol, **a.g.m.**, s.526-527.

²⁸¹ Draman, **a.g.m.**, s.83.

²⁸² Mehmet Doğan, **Türk Düşünce Hayatı**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s.95.

²⁸³ **a.g.m.**, s.96.

²⁸⁴ Draman, **a.g.m.**, s.85.

²⁸⁵ Bayraktar, **a.g.m.**, s.530.

²⁸⁶ **a.g.m.**, s.532.

²⁸⁷ Erik Jan Zürcher, “*Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşüncü C.2: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

emekçi evrenselliği, liberallerin sömürgecilikle damgalı ulusçulukları. Atatürk bunların üçünü de reddediyordu.”²⁸⁸

Cumhuriyet Dönemi’nde en önemli ideolojik kavgalardan bir tanesi Müslümanlıkla ilgili olmuştur. Kimi düşünürler medenileştikçe Müslümanlıktan çıkıldığı görüşünü dile getirmişlerdir.²⁸⁹

Tanzimatçılar, Jön Türkler ve en son Kemalist kuşağın yapmayı amaçladıkları şey, “Dinine bakmadan bütün insanların eşitliği, halkın yönetime katılması ve kontrolü, dini siyasi gücün üstüne çıkarmamak, ne olursa olsun çağdaşlaşmaktan vazgeçmemek, bakışı ileri yöneltmek anlayışı”dır. Çağdaşlaşma 1919 yılından 1938 yılına kadar büyük bir gelişme göstermiş ve bu dönem düşünürlerin etkisiyle doktrin haline gelmiştir.²⁹⁰

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde önemli olan diğer bir düşünce Batıcılık olmuştur. Çağdaşlaşma adı altında Batılılaşmaya gidilmeye çalışılmıştır. Tunaya, Batılılaşma kavramının Türkiye’de iki şekilde benimsendiğini dile getirmiştir. Bunlar bütüncü ve kısmici batıcılardır.²⁹¹ Bütüncüler Batı’nın bütün olarak alınması taraftarıydılar. Özellikle Türk Düşüncesi dergisi bu görüştedir. Forum dergisi 1950’li yıllarda yayımlanmaya başlamıştır. Bu dergi siyasi örgütlenme açısından Batı medeniyetinin bir bütün olarak alınması taraftarı olmuştur. Onlara göre Batılılaşmak modernleşme anlamına gelmektedir.²⁹²

Kısmici görüşe göre Batı’nın bazı özellikleri örnek alınmalıdır. Bu da Batının tekniği olmalıdır. Bu görüşü taban tabana zıt iki grup benimsemektedir. Bunlar Kadrocular ve dinci gelenekçilerdir. 1930’lu yıllarda yayın hayatına başlayan Kadro dergisi Türk inkılabını, CHP’yi yorumlamak, ve kendisine özgü fikir hareketi oluşturmak için kurulmuştur. Bunları yapmak isterken Batılılaşmaya da değinmiştir.²⁹³

Kadro dergisi, “Türkiye’nin kalkınması için topyekün bir Batılılaşma programı yerine sosyal bir milliyetçiliğin, milli bir vesayet rejimi vasıtasıyla icaplarını gerçekleştirmeyi teklif etmişlerdir. Böyle bir hareketin müstemleke ya da yarı müstemleke bütün kitlelere rehber

²⁸⁸ Orhan Koloğlu, **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet’in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999, s.388.

²⁸⁹ Demiralp, **a.g.m.**, s.33.

²⁹⁰ Koloğlu, **a.g.e.**, s.385.

²⁹¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s.129.

²⁹² **a.g.e.**, s.141.

²⁹³ **a.g.e.**, s.147.

olacağını ısrarla savunmuştur. Bu sistem, ferdi hürriyetler rejimini gaye edinmiş genel vasıflarıyla bir Batı demokrasisine yakın sayılmaz.”²⁹⁴

Meşrutiyet Dönemi’nde başlayarak Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında devam eden ve etkisini gösteren fikir akımları Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık olmuştur. Bunların yanı sıra ekonomik, siyasi ve toplumsal alanları etkileyen Liberalizm, Devletçilik, Kapitalizm, Adem-i Merkeziyetçilik doktrinlerin de etkileri görülmektedir.²⁹⁵

Cumhuriyet’in düşünsel temelini oluşturan bu fikir akımları, Cumhuriyeti şekillendirmiştir.²⁹⁶ Ancak Batılılaşmayla birlikte yeni düşünce akımları da kabul görmeye başlamıştır.²⁹⁷ Bu nedenle Türk düşünce hayatının en iyi şekilde değerlendirilebilmesi için batı kavramlarını çok iyi anlamak ve özümsemek gerekmektedir. “Çünkü batı kavramı ve Türk düşünce hayatının, bu hayatın içersinde yer alan akımların oluşumu ve geleceği açısından batı kavramı, batılılaşmanın ön gördüğü ya da olduğunu sanandan daha fazla bir anlam ifade ediyor. Çünkü biz bir kere Türk düşünce hayatı derken zaten batılılaşma süreci ya da batılılaşma çabası içersinde oluşmuş düşünce akımlarından ya da süreçlerinden söz ediyoruz.”²⁹⁸

Bu durumda bu düşünce akımları eski düşünce akımlarıyla birleşerek yeni bir sentez oluşturabilmektedir. İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık akımları Batı karşısında Osmanlı’nın ve Türkiye’nin konumunu ve tavrını belirlemeye çalışmıştır.²⁹⁹ Cumhuriyet dönemi düşünce hayatı Osmanlı dönemi düşünce hayatıyla etkileşime girmiştir. Bunun nedeni Osmanlı modernleşmesinde kullanılan batı kavramıyla Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte kullanılan batı kavramı karşılaştırıldığında bir çok yönden benzerlik içerisindedir.³⁰⁰ Ancak Batılı kültürün ürünü olan liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi akımlar Türk toplumuyla yeterince ilişki kuramamışlardır. Bunun nedeni “Türk toplumunda ilişki kurabilecekleri unsurlarla ve bu unsurların toplumsal temelleriyle, dayanaklarıyla özgün ve verimli bir eklemlenme yaşanamamasıdır.”³⁰¹

Kısaca Cumhuriyet dönemi düşünce hayatı, Tanzimat ve Meşrutiyet birikiminden oluşan fikir akımlarıyla yeni sayılabilecek felsefe akımlarıyla etkileşime girmiştir. Bunun

²⁹⁴ **a.g.e.**, s.151.

²⁹⁵ Bayraktar, **a.g.m.**, s.529.

²⁹⁶ **a.g.m.**, s.533.

²⁹⁷ **a.g.m.**, s.535.

²⁹⁸ Çiğdem, **a.g.e.**, s.29.

²⁹⁹ Bayraktar, **a.g.m.**, s.535.

³⁰⁰ Çiğdem, **a.g.e.**, s.29.

³⁰¹ **a.g.m.**, s.31.

sonucunda yeni düşünce formları meydana gelmiştir.³⁰² Bu akımlar genelde felsefi ve metafizik akımlardır. Pozitivizm, Materyalizm, Bergsonizm, Sıpiritüalizm, Pragmatizm akımları toplumsal hayatı değerlendirme açısından ele alınmışlardır³⁰³.

Cumhuriyeti kuranların yapmaya amaçladıkları şey, çağdaşlaşmayı yakalayabilmek ve Türkiye’yi daha iyi bir konuma getirmeye çalışmak olmuştur. “Böylece Cumhuriyet, Türk modernleşmesinin bilinçli bir ivme kazanması ve Modern dünyaya entegre olma projesi olarak ta okunabilmektedir.”³⁰⁴ Bu gelişmeyi yakalamaya çalışanlar Tanzimat döneminden beri süre gelen fikir akımları Cumhuriyet döneminde bir takım zorluklar ve engellerle karşılaşmışlardır. Ancak Türk düşünürleri bu zorlukları sorgulamamıştır. Bu nedenle de gereken aydınlanma ve öğrenme sürecine girmemişlerdir. Onun yerine bu sorunlardan uzak durmuşlardır. Türk aydını bu engellerden uzak durmasının sonucunda Türk düşünce hayatına zarar vermişlerdir.³⁰⁵ Bu fikrin tam tersini savunanlarda olmuştur. Onlara göre; Cumhuriyet’in ilanından sonra Türk düşünürlerinin fark ettiği nokta uygarlık seviyesine ulaşmak için kültür ve medeniyet alanında zaman kaybetmeden ilerlenmesi gerçeği olmuştur. İlerleme bağlamında geçmişte yapılan hataların tekrarlanmaması gerektiği üzerinde durulmuştur.³⁰⁶ Bu nedenle Cumhuriyeti kuranlar dil, kültür, tarih alanına ağırlık vermişler ve bu alanlarda çalışma yürütmüşlerdir. Böylece medeniyet kendi başına ayakta durabilecektir ve kendi bilincini oluşturabilecektir.³⁰⁷

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte birçok alanda değişiklikler yaşanmıştır. Sadece yönetim biçiminde değil düşünce bakımından da aydınlanma dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde düşünce hayatında modern çağı yakalamak, medeniyet seviyesini arttırmak amacına gidilmiştir. Bu durum “başkasına benzeme ve kendini yok sayma üzerine inşa edilmediği için, dinamik bir medeniyet projesi olarak kurgulanmıştır. Ve bu uğurda ne kadar mesafe alınmış olsa da tamamlanamamış, sürekli gerçekleştirilmesi gereken bir tasarım olma niteliği devam etmektedir.”³⁰⁸

2. Mustafa Kemal’in de İçinde Bulunduğu Askeri Kadronun Eğilimleri

Devrimlerde, devrimin gerçekleşmesini sağlayan yürütücü kadro ve lider olmak zorundadır. Devrimin başarısı bir bakıma kadronun birbiri ile anlaşması ve birlikte hareket

³⁰² Bayraktar, **a.g.m.**, s.537.

³⁰³ **a.g.m.**, s.535.

³⁰⁴ Aynı yer.

³⁰⁵ Çiğdem, **a.g.m.**, s.27.

³⁰⁶ **a.g.m.**, s.535.

³⁰⁷ **a.g.m.**, s.536.

³⁰⁸ Aynı yer.

etmesine bağlıdır.³⁰⁹ Mustafa Kemal'in de devrimi gerçekleştirdiği ve liderliğini yaptığı bir kadro mevcuttur. Bunun için Atatürk ilk dönemlerde 1906 senesinde birkaç arkadaşıyla birlikte Vatan ve Hürriyet adında gizli bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyetin yapısı siyasal bir özellik taşımaktadır.³¹⁰

Mustafa Kemal, I. Meşrutiyet Dönemi geldiğinde devletin idare sisteminde değişiklik yapılmasını öngörmüştür. Ayrıca İttihat ve Terakki üyelerinin ordudan uzaklaştırılması taraftarı olmuştur. İttihat ve Terakki üyeleri bu öneriyi kabul etmemişlerdir.³¹¹ Bu dönem sonucunda Atatürk İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden uzaklaşmıştır.

Mustafa Kemal, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na girişmeden önce etrafında çok az kişi vardır. Savaşın bitimine doğru ise zafer kazanılacağı anlaşıldığında etrafında onu destekleyenlerin sayısı oldukça artmıştır. Ancak savaş bittikten sonra Mustafa Kemal'in halifeliği kaldıracağı anlaşılınca yine etrafında çok az kişi kalmıştır. Hatta birlikte görev yaptığı arkadaşları bile Mustafa Kemal'in misyonunu tamamladığını ileri sürmüşlerdir.³¹² Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Saltanatın geri getirilmesini isteyen kişi sayısı oldukça azdır. Ancak halifelik makamının geri gelmesini isteyen çok kişi bulunmaktaydı. Böylece devletle din kurumları ve din ilkeleri mevcut düzene devam edebilecektir. Atatürk bunu isteyen kişilerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Onunla savaştan ve yakın çevresinde olan birçok kişi halifelik makamını savunmaktadır. Bunların arasında Rauf Bey (Orbay)'da bulunmaktadır.³¹³ Bu dönemde sonra birtakım başka nedenlerden ötürü de Atatürk ile Rauf Orbay'ın yolları ayrılmıştır.³¹⁴

Atatürk, Nutuk adlı eserinde İsmet Paşa'nın, Kazım Karabekir'in ve Fevzi Paşa'nın halifeliği kaldırma konusunda kendisiyle hem fikir olduklarına değinmiştir. Ayrıca Dinişleri ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılması konusunda da anlaşmaya vardıklarını belirtmiştir.³¹⁵ Daha sonraki dönemlerde Kazım Karabekir Atatürk'le fikir ayrılıklarına düşmüştür.

Rauf Paşa, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve bazı kişiler Atatürk'e karşı bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Ulus'u Atatürk'e karşı kışkırtmak amacıyla Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve Toksöz gibi gazetelerle işbirliği içine girmişlerdir.³¹⁶

³⁰⁹ Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973, s.111.

³¹⁰ Afetinan, **Türk Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959. s.30.

³¹¹ a.g.e., s.31.

³¹² Mumcu, a.g.e., s.112.

³¹³ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev (Nutuk) C. 2**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, s.621.

³¹⁴ a.g.e., s.623.

³¹⁵ a.g.e., s.622.

³¹⁶ a.g.e., s.624.

Buradan anlaşılacağı üzere Cumhuriyet'i kuran ve Osmanlının yıkılmasını sağlayan askeri kadro Cumhuriyet'in daha ilk yıllarında anlaşmazlığa düşmüştür. Bir yanda Mustafa Kemal ve İsmet İnönü diğer tarafta Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy. Rauf Orbay ve Kazım Karabekir Cumhuriyetçiyiz lafına inanmamaktadırlar.. Kazım Karabekir Cumhuriyet'in ilanında kendine danışılmadığı konusunda Atatürk'e kızgındır. Rauf Orbay ise Cumhuriyet'in ilanına halkın hazır olmadığını düşünmektedir. Halk iradesini sağlamakla Cumhuriyet'i ilan etmenin aynı şey olmadığını söylemiştir. Bu iki kişi Terakki-Perver Cumhuriyet Fırkasının kurmuşlardır. Nedeni; Mustafa Kemal'in diktatörlük ve oligarşiye doğru gittiğini düşünmektedir.³¹⁷ Refet Bey ise o dönemde, mandacılığı savunmuş ve mandacılığın bağımsızlığı bozmayacağını düşünmüştür.³¹⁸ Bu nedenle savaştan sonra devrimciler ve devrim karşıtları arasında siyasal mücadele gerçekleşecektir.³¹⁹

Bu nedenle Atatürk orduyu siyaset dışında tutmak gerektiğini anlamıştır. “ Devrimin oluşmaya başladığı safhada Atatürk'ün çevresinde tam bir kadro bulunmaktadır. Bu kadroyu zamanla kurmak, yapılan ve yapılacak devrimleri bununla sürdürüp korumak gerçekten çok tehlikeli bir iştir. İşte lider Atatürk bu tehlikeyi göze almış, etrafındaki kadro zamanla ve yavaş yavaş olmuştur. Atatürk bu nedenle Cumhuriyet'i ve devrimleri gençliğe emanet etmiştir. O inanmıştır ki, devrimlerin başında ve çevresinde bulunan dar ve güçsüz kadro, ancak kuşakların devrimci olarak gelişmesi ile büyüyüp gelişmesi ile büyüyüp gelişebilir.”³²⁰

Cumhuriyet'i kuranların amacı “Mevcut sistemi ve anlayışı ile sona eren devletin medeni ve modern dünya arasında açılan boşluğu bir an evvel gidermek hatta muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkartmak istemektedir.”³²¹

Atatürk hem lider hem asker olma özelliğini en iyi şekilde gösteren bir lider olmuştur. Çoğu devrimciler sivildir ancak devlet adamlığıyla asker olmayı bünyesinde barındırıp bu iki unsuru da en iyi şekilde sağlayan başka bir devrimci bulunmamaktadır.³²² Atatürk'ün bir özelliği de içinde bulunduğu zor şartlara çözüm getirebilmesi olmuştur. Durumları en iyi şekilde değerlendirip en doğru yolu bulmaya çalışmıştır.³²³

³¹⁷ Cezmi Erarslan, “Atatürk ve Cumhuriyet'in İlanı Üzerine Düşünceler”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık, 1998. s.278

³¹⁸ Orhan Koloğlu, **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi**, Çaba Matbaası, Ankara, s.21.

³¹⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s.110.

³²⁰ **a.g.e.**, s.112.

³²¹ Erarslan, **a.g.m.**, s.278

³²² Mumcu, **a.g.e.**, s.114.

³²³ Mehmet Saray, **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002. s. 68.

Atatürk ulusalcılıktan yanadır. Onun için ulusallık evrenseldir.³²⁴ “Atatürkçülükte ulusçuluk, ulusal sınırlar içinde yaşayan aynı yazgıyı, aynı kıvancı, aynı ülküyü, Türk ulusunun bireyi olma, ulus olma bilincini paylaşan herkesi Türk saymaktadır.”³²⁵ Bedia Akarsu’ya göre Atatürk düşüncesinde asıl önemli olan şey ulusallık düşüncesinin laikliği de içermesi olmuştur. Atatürk ulusallığı ve laikliği hep yan yana ele almıştır.³²⁶

Atatürkçülük, ulusal egemenliği benimseyen bir düşüncedir. Ulusal egemenliği zıt düşen ideolojilerle ilgilenmez. Bu ideolojileri reddettiği gibi ekonomik ve ticari ilişkilerdeki sömürüyü de reddetmektedir. Bu düşünce Kurtuluş Savaşı sırasında doğmuştur. Atatürkçülük Batının sömürsünü reddetmesine rağmen Batı’daki pozitif bilime dayalı çoğulcu demokrasi fikrini örnek almıştır.³²⁷

“Atatürk’ün devrim anlayışı devingendir. Bu nedenle bir takım dogmalar ve kuramlarla bir tutulamaz, dünya da çıkmış bir takım kuramsal görüşlere benzetilemez.”³²⁸ Atatürk dogmatik bir anlayış değildir. Çünkü Türk Devrimi devrimcilik ilkesiyle sürekli bir devrim niteliği taşımaktadır. Atatürkçülük çağdışı kalmaktan kaçınmalıdır.³²⁹

Metin Eriş, Kemalizm’i Tanzimat, Meşrutiyeti, İttihat Terakki ve Ziya Gökalp’in düşüncelerinin devamı olarak belirtir. Bu nedenle Kemalizm’i bir devrim değil, bir evrimdir.” Cümlesini kurar.³³⁰ Atatürk’ün gerçekleştirdiği reformlarda Ziya Gökalp ve onun fikirlerinin etkileri görülebilmektedir. Kemalizm özellikle Ziya Gökalp’in milliyetçilik anlayışından etkilenmiştir. “Gökalp’in ısrarla üzerinde durduğu dinle devlet işlerinin artılığı, ıslahatla din öğrenimine son verilmesi, medreselerin kaldırılması ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanması hususlarının, Atatürk ve Kemalizm prensiplerine bağlanarak gerçekleştirilecektir.”³³¹

Atatürk rasyonalizm ve pozitivizm düşüncelerinden etkilenmiştir. Atatürk’ün en temel özelliklerinden biri akılcı olmasıdır.³³² “Bağnazlıktan uzak bir yapısı olduğu için, değişen koşullara göre, farklı politikalar izleyebilirdi.”³³³ Özellikle laiklik ilkesinde akılcı görüşü

³²⁴ Bedia Akarsu, **Atatürk Devrim ve Temelleri**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1995, s.89.

³²⁵ Suna Kili, **Atatürk Devrimi- Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.278.

³²⁶ Akarsu, **a.g.e.**, s.89.

³²⁷ Kili, **a.g.e.**, s.278.

³²⁸ Gürbüz D., Tüfekçi, **Atatürk’ün Düşünce Yapısı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.s.171.

³²⁹ Kili, **a.g.e.**, s.280.

³³⁰ Metin Eriş, “*Cumhuriyet, Kuruluşun İdeolojik Saplantıya*”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık, 1998. s.637.

³³¹ **a.g.m.**, s.636.

³³² Şerafettin Turan, **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Yayınları, Ankara, 1989. s.11

³³³ Toktamış Ateş, “*Resmi İdeoloji ve Atatürkçülük*”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık, 1998. s.611.

benimsemiştir.³³⁴ Olgucu (rasyonalizm) olmasında, gençlik dönemlerinde olguculuğun Türkiye’de etkili bir fikir hareketi olması da yatmaktadır.³³⁵ Atatürk’ü etkileyen düşüncelerden biri pozitivism’dir. Bu felsefe Türk Devrimi’nin temelini atılmasında düşünürlere yardımcı olmuştur.³³⁶ Şerif Mardin’e göre Atatürk pozitivismi, ilk kurucularından değil onlardan etkilenen düşünce adamları vasıtasıyla benimsemiştir.³³⁷

Atatürk düşüncesi, 19. yy’da ortaya çıkan pozitivism anlayışıyla temel karakterini belirlemiştir. “Atatürk’ün düşüncesinin belki en belirgin karakteri, zamanı böyle bir değerlendirme açısından görmüş ve bu görüşten bir reform stratejisi çıkarmış olmasıdır. Atatürk bilimin egemenliğini olumlu bir gelişme olarak algılamış, kendi sisteminin temel direği olarak değerlendirmiştir: ona göre uygarlık biliminin rehberliğinde yürümektedir.”³³⁸

Atatürk’ün iki temel fikri bulunmaktadır. Bunlar halkçılık ve ılımlı milliyetçiliktir.³³⁹ Atatürk’ün halkçılık görüşüne bakıldığında pozitivismle açıklanabilmektedir.³⁴⁰ Atatürk, halkçı bir görüşe sahiptir.³⁴¹ Atatürk’ün benimsediği halkçılık kavramıyla anlatılmak istenilen egemenliğin halkta olduğu görüşüdür. İktidarın kaynağı ve sahibi halktır.³⁴² Atatürk, her şeyden önce Türk milliyetçisidir. Türk milliyetinin önemini kavramış ve bunu ortaya çıkarabilmek için çalışmıştır. Türk milletinin hoşgörülü, yapıcı, demokratik ruha sahip olduğunu önceden sezebilmiştir.³⁴³ “Mustafa Kemal Osmanlılığı reddedip Türklüğü benimseyen, Türkçülüğün ise serüvencilikten arınmasını sağlayan düşünür-önderdir.”³⁴⁴

Atatürk Marksizm’i incelemiş bunun sonucunda Türk-Rus dostluğunu bozmayacak şekilde Marksist görüşe karşı gelmiştir.³⁴⁵ Karşı gelmesinin nedeni yeni oluşan Sovyetler rejimi Türk dış politikasını etkilemiş Türkiye’deki sol akımların artmasına neden olmuştur.³⁴⁶

Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde ve Cumhuriyet’in kurulduğu dönemlerde Türkiye’de birçok komünist parti kurulmuştur. Basında birçok defa sosyalist ideolojisine yer

³³⁴ Turan, **a.g.e.**, s.11.

³³⁵ **a.g.e.**, s.12.

³³⁶ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Yayınları, Ankara,1997. s.114.

³³⁷ Mardin, “*Atatürk ve Pozitif Düşünce*”, s. 57.

³³⁸ Mardin, **a.g.m.**, s. 57.

³³⁹ Timur,**a.g.e.**, s.127.

³⁴⁰ **a.g.e.**, s.115.

³⁴¹ **a.g.e.**, s.106.

³⁴² **a.g.e.**, s.108.

³⁴³ Saray, **a.g.e.**, s. 68.

³⁴⁴ Özer Ozankaya; **Atatürk ve Laiklik- Türk Demokrasi Devriminin Temeli**, Tekin Yayınevi, Ankara,1983.s.155.

³⁴⁵ Timur, **a.g.e.**, s.127.

³⁴⁶ **a.g.e.**, s.99.

verilmiş, Yeşil Ordu hareketi oluşmuştur.³⁴⁷ Ancak Türkiye Sanayi Devrimi yaşayamadığı için Rusya'daki veya diğer Batılı ülkelerde olduğu gibi burjuva ve işçi grupları oluşmamış, bunun sonucu olarak ta sınıf mücadelesi oluşmamıştır. Bu nedenle Türkiye'de Marksist görüşün gelişimi nihai bir sonuca ulaşamamıştır.³⁴⁸

Fransız Devrimi, Atatürk'ün düşünceleriyle birlikte eylemlerini de etkilemiştir. Atatürk Türk demokrasisini Fransız Devrimi'nin sayesinde oluştuğunu dile getirmiştir. Türk Demokrasisi Fransız Devrimi'nin etkisiyle yaşanmış ancak kendine özgü bir niteliğe de sahiptir.³⁴⁹

Atatürk, "Türk Kurtuluş Savaşı ile Fransız İhtilali arasında kurduğu ilişkiyi ve Türk bağımsızlık hareketinin sömürgeci devletlerin yönetimi altında bulunan Asya ve Afrika ülkelerinin ulusal bağımsızlıkları için ilk büyük örnek olacağı hakkındaki inancını, hiç yoruma yer bırakmayacak açıklıkta göstermektedir."³⁵⁰

Atatürk, Fransız Devrimi'ni etkileyen önemli düşünürlerden J.J. Rousseau'nun kitaplarını okumuş ve düşünce yapısının oluşmasında en çok yararlandığı isim olmuştur. Rousseau, Atatürk'ü etkilediği gibi Osmanlı Dönemi'nden başlayarak Türk düşünürlerini de etkilemiştir. Özellikle J.J. Rousseau'nun bireysel özgürlükçü ve cumhuriyetçi olması Mustafa Kemal'i etkileyen düşünceleridir. Atatürk'ün önemle üzerinde durduğu bir başka düşünür ise Montesquieu olmuştur. Özellikle Montesquieu'nun Kanunların Ruhu adlı eserinde cumhuriyet ile ilgili bölümler üzerinde sıklıkla durmuştur.³⁵¹

Mustafa Kemal ve kuşağı Aydınlanma Çağı, Fransız-Amerikan Devrimleri, akılcılık, bilimcilik fikirlerinden beslenmişlerdir. Ayrıca II. Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle Fransız Devrimi'nin etkisi olmuştur. (Rousseau, Montesquieu, Voltare, Desmoulina, Comte) Ayrıca Türk düşünürlerinden de etkilenmiştir. "Vatan, hürriyet, eşitlik, milliyetçilik, bağımsızlık, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin; devrimci değişme, dine eleştirel bakış, laiklik, çağdaşla, batılılaşma, hümanizm, barışçılık, kadın hakları, gençliğin önemi, Tevfik Fikret, Abdullah Cevdet; Yeni medeni kanun, Latin alfabesi, kadın hakları ve giyim, (Celal Nuri, Abdullah Cevdet); softa ve hurafelerle savaş ve giyim kuşam (özellikle şapka) konusu (Kılıçoğlu Hakkı); tekke ve medreselerin kapatılması, dinsel kisve yasağı, yabancı şirketlerin Türkleştirilmesi, şeri mahkemelerin kaldırılması, din ve devlet

³⁴⁷ a.g.e., s.134.

³⁴⁸ a.g.e., s.135.

³⁴⁹ Turan, a.g.e., s.9.

³⁵⁰ a.g.e.,s.10.

³⁵¹ a.g.e., s.14.

işleri ayrılığı, Türkçe hutbe (Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet); dilde yenileşme ya da inkılap (Samih Rıfkı, Ziya Gökalp)³⁵²

Sonuç olarak Kemalizm'e felsefe denilmemektedir. Bunun nedeni felsefenin temel sorularını içermemesinde aramak doğru olacaktır. Varlık ve bilgi teorileri Kemalizm'le açıklanmamış ve bir temele oturtulmamıştır. Bu durumun nedeni olarak Türk aydınları gösterilebilir. Aydınlar Türk Devrimi'nin ideolojisini oluşturmak için çaba harcamamıştır. Taner Timur bu durumun doğal olduğuna vurgu yapmaktadır. Ona göre Türk fikir geleneği bu durumu düşünmeye elverişli değildir.³⁵³

3. TÜRK DEVRİMİ

a. Türk Devrimi'nin Amacı ve Niteliği

Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında, Atatürk'ün belirlediği devrim modelinin özelliği belirmeye başlamıştır.³⁵⁴ Türk Devrimi ile birlikte Atatürkçülükte doğmuştur.³⁵⁵ 1928 yılına kadar Türk Devrimi'nin düşünce sistemine verilen ad Kemalizm olmuştur. Daha sonra bu kavram yerine Atatürkçülük kavramı kullanılmıştır.³⁵⁶ Kurtuluş Savaşı ile başlayan Türk devrimi dışarıya karşı bağımsızlıkla mücadele ederek, içerde de ulusal egemenliği amaçlamıştır.³⁵⁷ Yani Türk Devrimi gerçekleştirildiği sırada, Atatürkçülük bir yandan dış güçlerle bir yandan da Osmanlı ile savaş halinde bulunmuştur.³⁵⁸

Atatürk hem içte hem dışta hem içte mücadele verdiği için önemli bir liderdir. Devrim ilkelerini kendi görüşüyle biçimlendirdiği için ve fikir akımları içinde en akıllıca olanının kullandığından önemli bir liderdir.³⁵⁹ Türk Devrimiyle birlikte halkçılık kavramı benimsenmiştir. Halkın egemen olması bilinci aşılanmış ve halka inilmiştir. Böylece demokrasi ve kültür alanında devrim yapılmıştır.³⁶⁰ Atatürk'ün başarılı olmasının nedeni

³⁵² Bülent Tanör, "Türk Devrimi Üzerine Düşünceler" **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık, 1998. s.600.

³⁵³ Timur, **a.g.e.**, s.113.

³⁵⁴ Kili, **a.g.e.**, s.276.

³⁵⁵ **a.g.e.**, s.277.

³⁵⁶ Ergün Aybars, **Ulusal, Laik Sosyal Hukuk Devleti- Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s.244.

³⁵⁷ Köklügiller, **a.g.e.**, s.93.

³⁵⁸ **a.g.e.**, s.277.

³⁵⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s.112.

³⁶⁰ M. Tayyip Gökbilgin, "Türk Toplumunda Bir Kültür Devrimi Olarak Devrimcilik" **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi**", Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları No:2, Ankara, 1972 s.7.

halkın desteğini alması, devrimi halkla bütünleştirmesi olmuştur.³⁶¹ Devrimle birlikte Türk halkı düşünce ve vicdan hürriyetine kavuşmuştur.³⁶² Böylece devrimi devam ettirebilecek bir kadro oluşmuştur.³⁶³ Bu kadro devrimi eyleme geçirmiştir. Devrim üç safhadan oluşmaktadır. Devrimin eyleme geçmesi üç safhadan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi 19 Mayıs 1919'dan 23 Nisan 1920'ye kadar olan dönemdir. Bu dönemde Milli Mücadele hareketi yaşanmış ve başarıya ulaşmıştır. İkinci Devre savaşın sona ermesinden Cumhuriyet'in kurulmasına kadar devam eder. Üçüncü dönem ise reformlar alanıdır. Dar anlamıyla bakıldığında devrimler bu dönemde gerçekleşmiştir.³⁶⁴

Kurtuluş Savaşı'yla birlikte düşman yurttan atılmıştır. Ancak uluslaşmak için bu yeterli olmamıştır. Halifelik ve saltanat kaldırılmalıdır. Bunun içinde yapılması gereken ilk iş Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması gerekmektedir. Böylece egemenlik ulusa geçmiştir.³⁶⁵ Türk devletinin siyasal sağlamlığını sağlamak amacıyla ilk önce saltanat kaldırılmıştır.³⁶⁶ Hilafet'te kısa bir süre sonra kaldırılacaktır. Bu noktadan sonra devrim kültür alanına inerek kültürde uluslaşma amaçlanacaktır.³⁶⁷ Devrimle birlikte Türk toplumu modern, laik ve çağdaş bir görünüm sergilemeye başlamıştır. Çünkü devrimlerle birlikte toplum, dini nitelikleri bir yana bırakarak dünyevi işlere yönelmiştir.³⁶⁸

Atatürk'ün önderliğini yaptığı yeniliklerde özellikle kültür devrimleri dikkat çekmektedir. Öğrenimi bütünleştirme, Türk hukukunun modern ve laik bir nitelik kazanması, Kadınlara sosyal ve kültürel alanlarda hakların tanınması, Türk dili ve Türk tarihi alanlarında yapılan yenilikler kültür devrimlerinin bir kaçıdır.³⁶⁹ Çağdaş ulus olabilmek için çağdaş bir kültüre sahip olunmalıdır. Bu nedenle Atatürk kendi öz diline ve kültürüne yönelmiştir. Çağdaş kültürün bir parçası olabilmek içinde Batı kültürüne de yönelmiştir.³⁷⁰ Yapılan diğer yeniliklerden bazıları takvim ve soyadı ile ilgili olanlardır. Yeni takvim ve soyadı kanunuyla günlük yaşantıda kolaylıklar elde edilmiştir. Yeni takvim sayesinde hesaplamalara gerek duyulmamıştır. Tatil günleri pazara alınmıştır. Soyadı Kanunuyla isimler bundan sonra

³⁶¹ Aybars, a.g.e., s..241.

³⁶² Karal , Enver Ziya Atatürk ve Devrim (Konferans ve Makaleler 1935-1978), Odtü Yayıncılık, Ankara, 2003, s.212.

³⁶³ Koloğlu, **Mazlum Milletler**, s.73.

³⁶⁴ Hamza Eroğlu, "*Türk Devrimi'nin Milli ve Evrensel Değeri*", **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, no:2**, Ankara, 1972,s.18.

³⁶⁵ Köklügiller, a.g.e., s.95.

³⁶⁶ Mumcu, a.g.e., s.115.

³⁶⁷ Köklügiller, a.g.e., s.95.

³⁶⁸ Eroğlu, a.g.m., s.20

³⁶⁹ Gökbilgin, a.g.m., s.7.

³⁷⁰ Akarsu, a.g.e., s,90.

birbirine karışmayacaktır.³⁷¹ Sağlık alanında da yeniliklere gidilmiştir. Bugün sağlık sorunları yaşansa da geçmişe oranla sağlık alanında bir hayli yol alınmıştır. Ayrıca giyim reformu yapılmıştır. Bu reformun tek nedeni görünüşte düzgünlüğü sağlama olmamıştır. Bunun yanında kişinin hangi sınıfa mensup olduğu ve dini inancının niteliklerinin anlaşılması önlenebilecektir.³⁷² Burada yapılması amaçlanan şey, “Devrimcilik, aydınlanmanın bütünsel bir gelişme düzeyine erişebilmek için Türkiye’de her alanda ve mümkünse her kimseye yaygınlaştırılmasıdır. Bu uzun vadeli hedeflere henüz ulaşamamıştır. Bu durum devam ettiği müddetçe de, devrimcilik ilkesini koruyacaktır.”³⁷³

Atatürk Devrimi bütünlük içindedir. Bu nedenle yapılan her devrim ve her reform birbirine bağlıdır. Bu yenilikler devamlılık sergilemektedir. Biri başlangıcı teşkil eder diğerleri peşinden gelerek onu bütünlükler.³⁷⁴ Ulusal bağımsızlığı, laikliği, demokratik bir rejimi, egemenliği amaç edinmiştir. Bu amaçları birbirlerinden ayrı tutmak Atatürk devrimine aykırı düşmektedir.³⁷⁵ “Türk devriminin esas amacı demokrasi, demokratik rejim olmuş, bütün imkan ve vasıtalar demokratik rejimin yerleşmesi, gelişmesi için kullanılmış ve hazırlanmıştır. Türk devriminin dayandığı temel prensipler modern anlamı ile milliyetçilik, milli egemenlik, milli bağımsızlık, batılılaşma ve laiklik her biri ayrı yönden ve hepsi bir arada batılı anlamı ile demokratik rejime değer veren ve ona yönelen prensiplerdir. Demokratik rejime yer ve değer veren demokratik rejimi bir amaç sayan Türk devrimi, siyasi anlamı ile hürriyetçi ve insan şahsiyetine değer vermesi bakımından da ileri fikirlidir.”³⁷⁶

Devrim gerçekleştirilmeye çalışılırken ilk ve en önemli sorun ekonomi alanında yaşanmıştır.³⁷⁷ Atatürk, Türk toplumunun çağdaş medeniyete ulaşması için iç ve dış baskılara engel olabilmek için iktisadi kalkınmanın gerekli olduğunu bilmektedir. Bunun için İzmir İktisat Kongresi oluşturulmuştur.³⁷⁸ Bağımsızlık elde edilmiştir ancak Türk devrimi ekonomik olarak da bağımsızlığa kavuşturulmak istenmiştir. Bunun içinde milli ekonomi politikaları benimsenmiştir.³⁷⁹

Atatürk Devrimi’nin en önemli özelliği yurttan çıkan ayaklanmaları bastırması, bunu yaparken toplumsal ve ekonomik alanlarda da girişimlerde bulunması olmuştur. Üstelik

³⁷¹ Steinhaus, **a.g.e.**, s.111.

³⁷² Yavuz Ercan, “Atatürk Devrimi (Atatürk İnkılapları)” **100. Yıl Atatürk Konferansları**, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 1983., s.61

³⁷³ Ateş, **a.g.m.**, s.616.

³⁷⁴ Eroğlu, **a.g.m.**, s.20.

³⁷⁵ Ercan, **a.g.m** s.59.

³⁷⁶ Eroğlu, **a.g.m.**, s.21.

³⁷⁷ Aynı yer.

³⁷⁸ Timur, **a.g.e.**, s.101.

³⁷⁹ Eroğlu, **a.g.m.**, s.21.

bu iki güç olayında üstesinden gelmiştir.³⁸⁰ Bu şartlarda gerçekleştirilen başka bir devrim yoktur.³⁸¹

Atatürk'ün yapmaya çalıştığı şey baştan sona bir devrimdir. Eski kurumları onarmak yerine yenisinin yapılması gerektiğini düşünmekteydi. Böylece eskiyen kurumların yerine çağdaş yapıda yeni kurumlar oluşturulabilecektir. Türk Devrimi'nin yapmaya çalıştığı iki temel amaçtan biri budur. Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmaktır. Diğeri ise Türk toplumunun uluslaşmasını sağlamak olmuştur.³⁸² “Devlet yönetiminde yapılan değişimler bu devrim anlayışı içindedir. Ulusalcı öğretinin biçimlendirilmesi, ulusalcı egemenliğin halka verilmesi devlet yönetimini ulusun kutsallığına inanmış insanlarla sağlam ve köklü olarak kurmak içindir.”³⁸³ Atatürk Devrimciliği sürekli değişmeyi ve gelişimi öngörmektedir.³⁸⁴ “Türk Devrimi bir diriliş ve yenilik hareketidir. Milli bağımsızlık ve milli egemenlik mücadelesidir.” Aynı zamanda “Türk Milletinin hayat gücü ve anlayışı olarak Türk gerçeğine dayanarak, toplum problemlerini çözme ve topluma değer kazandırma imkanlarını araştırmıştır.”³⁸⁵

Türk devrimi “Yüksek tekniğin; toplumun iradeli müdahalesi, yani planlı bir Devlet kontrolü, yahut sosyal Devlet halinde benimsenmesini ve gelişmesini ortaya attı. Ve böylece yeni, fakat büyük çelişmelerden arınmış, şiddetli sosyal reaksiyonlardan korunacak bir –millet nizamını-savundu. Yani “Türk İnkılabı, milletin İmtiyazsız, sınıfsız bir varlık halinde istiklali sloganını getirdi.”³⁸⁶ Türkiye’de burjuva sınıfı yoktur. Osmanlı Dönemi’nde aydınlar askeri veya mülki okullardan mezun oluyorlardır. Bu nedenle de gerek Meşrutiyette gerek Türk devriminde asker-sivil bürokratlar öne çıkmışlardır. Türk Devrimi onların hareketi olarak kabul görmüştür.³⁸⁷

Eroğlu, Türk Devrimi'nin gerçek niteliğini ve önemini anlamak için önce Osmanlı'da yaşanan yenilik ve ıslahat hareketlerin bilinmesi gerektiğini ve bu niteliklerin Türk Devrimi'nden farklarının ortaya koyulması gerektiği üzerinde durmuştur.³⁸⁸ Çünkü Osmanlı İmparatorluğunun çökmekten kurtulmak amacıyla birçok fikir akımı ortaya atılmıştır. Ancak bu fikir akımlarının hiçbirisi ideolojik yapıya sahip değillerdir. Ancak yine de bu fikir

³⁸⁰ Ercan, a.g.m., s.59

³⁸¹ a.g.e., s.60

³⁸² Köklügiller, a.g.e., s.94.

³⁸³ Tüfekçi, a.g.e., s169.

³⁸⁴ Ergün Aybars, **Ulusal, Laik, Sosyal Hukuk Devleti,- Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006, s.239.

³⁸⁵ Eroğlu, a.g.e. s.210.

³⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993. s.81.

³⁸⁷ Aybars, a.g.e., s.629.

³⁸⁸ Eroğlu a.g.e., s.210.

akımları sosyal ve siyasal olaylarla Türk Devrimi'nin başlamasına katkıda bulunmuştur.³⁸⁹ Buradan da anlaşılacağı gibi, Türk Devrimi ani ve birden bire olan bir devrim olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında hazırlık aşamasının çoğu yapılmıştır.³⁹⁰ Cumhuriyet, 1839'da atılan adımın bir devamıdır. Monarşiden cumhuriyete geçmek bu anlamda kolay olmuştur. Çünkü 1839'dan başlayarak Tanzimatçılarındaki istedikleri merkezi bir yönetim olmuştur. Cumhuriyette bir nevi bu uğraşların ürünü olmuştur.³⁹¹

“Türk Devrimi bir doktrin hareketinin sonucu değildir ve bir doktrine de bağlı değildir. Türk devriminin fikir yapısı tarihi olayların tam bir determinizme bağlanmasıyla, Osmanlı devletinin tarihi kaderine tabi olması sonucu önce bir vakıa ve bu vakıaya bağlı bir fikir olarak ortaya çıkmıştır.”³⁹² Ancak Türk Devrimi ideolojisi Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık fikir akımlarıyla örtüşmemektedir. Gerek Kurtuluş Savaşı'nda değil gerekse sonraki dönemde Türk ideolojisi ele alındığında pragmatik bir sistem değildir. Kısaca Kemalist ideolojisi inkılapçılıktır.³⁹³ “İnkılapçılık gerek Türk dilinin yozlaştırılması bakımından, gerekse mefhumlar anarşisine yol açıcı olmak bakımından bazı kesimlere, ihtilalcilikle karıştırarak devrimcilik adı altında ifadelendirilmeye çalışılmıştır. Oysa ihtilal ve devrim, inkılabı gerçekleştirebilmek için her zaman kullanılması şart olmayan bir araçtan ibarettir.”³⁹⁴

Türk Devrimi, Türk milliyetçiliğine dayanmaktadır.³⁹⁵ “Ekim 1923'te kuruluşu ilan edilen Türkiye Cumhuriyet'i, Batı kökenli laik milliyetçi bir Türk devletidir. Bu devletin kökenleri, 1918-1922 Anadolu direniş hareketine uzanır. Modern Türk tarihyazımı, bu hareketi başından itibaren Türk milliyetçi hareket olarak görür.”³⁹⁶ Osmanlıdaki sistemi reddetmiş, saltanat hükümetine karşı gelmiştir. Pan İslamcılık ve Pan Turancılığı da karşı gelerek Misak-ı Milliye sınırları içinde vatan ilkesini benimsemiştir.³⁹⁷

Türk İnkılabı sadece Türkiye ya da Türk halkı için değil bütün insanların geleceği açısından önemli bir devrimdir.³⁹⁸ Türkiye'de Türk Devrimi gerçekleştirilirken Batı'da kominizim, faşizm ve sosyalizm fikirleri üzerine dayalı yeni bir hükümet sistemleri

³⁸⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s.111.

³⁹⁰ Karal, **a.g.e.**, s.46.

³⁹¹ Mümtaz'er Türkone, **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi**”, Ark Yayınları, Ankara, 1994.s.141.

³⁹² Eroğlu, **a.g.m.** s.17.

³⁹³ Steinhaus, **a.g.e.**, s.101.

³⁹⁴ Eriş, **a.g.m.** s.643.

³⁹⁵ Eroğlu, **a.g.e.**, s.212.

³⁹⁶ Erik Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma- Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2005, s.228.

³⁹⁷ Eroğlu, **a.g.e.**, s.212.

³⁹⁸ Aydemir, **İnkılap ve Kadro**, s.83.

kuruluyordu.³⁹⁹ Kurtuluş Savaşı'yla batının sömürgeci olan ülkeler Türkiye'yi örnek alıp bağımsızlık savaşı için mücadele etmeye başlamışlardır. Böylece devrimin temelini atıldığı Kurtuluş Savaşı ile birlikte dünyada yaygınlaşan sömürü düzeni karşısında etkili olmuştur.⁴⁰⁰ Böylece Türk devrimi insanlık devrimi olmuş ve tüm mazlum devletlere seslenmiştir.⁴⁰¹

Türk Devrimi'nin evrenselliği geçmişindeki tutum ve başarılarından çok geleceğe yönelik ilkelerin niteliğidir.⁴⁰² II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk devriminin evrenselliği daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Bu dönemden sonra geri kalmış bir ülke batı demokrasisini benimsemiş Türk devriminin geçtiği aşamaları örnek almıştır. Batıya karşı zafer kazanmış sosyal ve ekonomik bakımdan geri kalmış ülkeler komünizme yönelmek için Atatürkçülüğü örnek almıştır.⁴⁰³

“Dünyanın Türk Devrimi'ne özel ilgisinin ikinci nedeni , barış sağlamak konusundaki kararlılığıdır. Tüm Avrupa'nın yeni bir savaş hazırlığı içinde bulunduğu sırada barış sözcülüğünü yalnız slogan olarak değil, uluslar arası anlaşmalarla pratikte de kullanılan tek ülke Türkiye olmuştur.”⁴⁰⁴

Türk Devrimi “gerek ülke içinde ve gerekse de dışarıda, geçerliliğini sürdüren ve bilimsel merakı da diri tutan bir ürün olarak gündemdeki yerini tutmaya devam ediyor.” Türk Devrimi'nin hala merak ve ilgi uyandırması bugüne etkisiyle açıklanabilir.⁴⁰⁵

Osmanlıda var olan kurumlar köklü bir yapıya sahiptir. Eskiliği ve derinliği çoktur. Türk Devrimi yapılırken bu zorlukla karşılaşmıştır. Çünkü yerine konması gereken şeyin sayısı ve niteliği çok fazladır. Diğer devrimlerden farkı budur. Diğer devrimlerin değiştirmeye çalıştıkları şeylerin sayısı Türk Devrimine oranla azdır. İşte bu nedenle “Türk İnkılabı, diğer inkılaplara nazaran, en güç, en çetin olanıdır.”⁴⁰⁶

Bülent Tanör'e göre Kemalist rejim totaliter değil ancak otoriter bir rejimdir. Otoriter Kemalist rejimin iki özelliği vardır. Birincisi, devrimci oluşu,⁴⁰⁷ diğeri ise “kendisini tarihsel bir kategori ve geçiş dönemi aracı olarak algılamış ve tanımlamış olmasıdır.”⁴⁰⁸

³⁹⁹ Karal, **Atatürk ve Devrim** , s.52.

⁴⁰⁰ Köklügiller, **a.g.e.**, s.93.

⁴⁰¹ Akarsu, **a.g.e.**, s.91.

⁴⁰² Koloğlu **Mazlum Milletler**, s.15.

⁴⁰³ Eroğlu, **a.g.m.**, s.25.

⁴⁰⁴ Koloğlu, **Mazlum Milletler**, s.80.

⁴⁰⁵ Tanör, “*Türk Devrimi Üzerine Düşünceler*”, s.597.

⁴⁰⁶ Recep Peker, **Toplum ve Bilim**, Gözlem Matbaacılık, 1983.s.11.

⁴⁰⁷ Tanör, “*Türk Devrimi Üzerine Düşünceler*”, s.598.

⁴⁰⁸ **a.g.m.**, s.599.

“Atatürk’ün inkılapçılık anlayışı, ıslahat kavramıyla bağdaşmaz; çünkü ıslahat, yeniden düzenleme olmakla beraber, bu düzenleşmenin içinde eski ile yenin, zararlı ile faydalının yan yana yaşaması da söz konusudur.” Osmanlı Devleti’nde yapılan tüm yeniliklerde bu ikilik söz konusudur. Ancak Atatürk’ün gerçekleştirdiği inkılaplarda sadece yeni ve faydalı vardır.⁴⁰⁹

Bugüne baktığımızda Atatürk’ün hedeflediği bir düzeye gelinememiştir. Atatürk’ün ölümüyle birlikte devrim yavaşlamıştır ve bazen de kimi alanlarda bozulmalar başlamıştır. Bu durum Türkiye’yi ekonomik ve toplumsal olarak sorunlar meydana gelmiştir.⁴¹⁰

Devrim zamanla çeşitli alanlarda değişiklik yapma yoluna gitmiştir. Türk Devrimi’nin dil devriminin ya da devletçilik ilkesinin gerçekleşinceye kadar devam ettiği düşüncesini savunanlar vardır. Orhan Koloğlu Türk Devrimi’nin Atatürk’ün ölümüne kadar devam ettiğini söylemiştir.⁴¹¹

b. Türk Devrimi’nin Diğer Devrimlerle Etkileşimi

Osmanlı’nın Fransa ile olan ilişkisi ihtilaldan hemen önce 18.yy’ın ortalarında başlamıştır. Osmanlı Fransa’dan ordudaki subay ve askerleri eğitmek için elçi getirtmiştir. Bu dönemden sonra Fransa’da doğan insan hakları bildirisi Osmanlı aydınlarını etkilemiştir. Eşitlik insan hakları kavramları Osmanlıda Türk-İslam- Osmanlı gelenekleriyle birleşerek yeni biçim almıştır.⁴¹² Fransız İhtilalı’ndan etkilenen İslamcılar, İnsan Hakları Bildirisini İslam’ın yasalarına uydurmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken Batılılaşmaya karşı olmuşlardır.⁴¹³ Osmanlı aydını, bu süreçten sonra batı bilimine ilgi duymaya, batıdan sosyoloji, ekonomi, antropoloji gibi bilimleri Yunan felsefesiyle birleştirerek Türk-İslam düşünüşüyle kaynaştırmışlardır.⁴¹⁴

Türk Devrimi, İslami dünya görüşü ile etkileşim içinde bulunmuştur. Etkileşimde bulunduğu ve kendisini uzak tuttuğu bir dünya görüşü daha bulunmaktadır. O da Markizimdir. I.Dünya Savaşı bitmeye doğru Rusya’da patlak veren ihtilal çarlık rejiminin yıkılmasını ve Bolşeviklerin iktidara gelmesine yol açmıştır. Bu dönemden sonra Sovyetler

⁴⁰⁹ Utkan Kocatürk, “Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri” **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık, 1998. s.607.

⁴¹⁰ Köklügiller, **a.g.e.**, s.96.

⁴¹¹ Koloğlu, **Mazlum Milletler Devrimler**, s.64.

⁴¹² Tüfekçi, **a.g.e.**, s.4.

⁴¹³ **a.g.e.**, s.122.

⁴¹⁴ **a.g.e.**, s.10.

Birliği Cumhuriyeti kurulmuştur. Sovyetler Birliği Türk Devleti'ni tanıyan ilk büyük devlet olmuştur. Bunun nedenlerinden biri Türk Devletinin Batıya karşı verdiği mücadele olmuştur. Ancak daha sonra Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi ve orada öğrenim gören Türkler vasıtasıyla bu fikir Türk aydınlarının bazıları da etkilenmiştir. Cumhuriyet Devri'nde Takrir-i Sükun Kanunu çıkıncaya kadar bazı gruplar Türkiye'de sosyalist bir rejim kurmaya çalışmışlardır. Ancak Rusya'nın yaydığı Marksist fikir Türk Devrimi'nden çok farklı bir dünya görüşüdür.⁴¹⁵

Kemalizm zaman zaman Marksist düşüncelerden fikir edindiği söylenilebilir. Marksist anlamda Kemalizm anti-emperyalist fikri benimsemiştir. Ancak Kemalizm, ne Marksizm'i savunmuş ne de gerçek anlamıyla bu anlamda etkilenmiştir. Kurtuluş Savaşı boyunca Rusya ile yeni Marksist fikirleri benimseyen ve uygulayan bir ülkeyle işbirliği içersine girmiş fakat ideolojik anlamda ülkeye herhangi bir etkisi görülmemiştir.⁴¹⁶

Milli mücadelenin ideolojisi milliyetçilik olmasına rağmen kimi zaman Rus Devrimi'nin etkisiyle “antiemperyalist”, “antikapitalist” sloganlar benimsenebilmiştir. Genellikle Milli mazlum devletlerin Batıya karşı çıkılabileceğini gösterdiği içinde bu sloganlar kullanılmıştır. Bu görüş milliyetçilikle çelişmemektedir. Ancak bu görüş hiçbir zaman sosyalist bir ideolojiye dönüşmemiştir.⁴¹⁷

Gerek Amerika Devrimi gerekse Fransız Devrimi yaydığı ve hitap ettiği kişilerin sayısı bakımından evrenseldir. Aynı şekilde Rus Devrimi de ulusların proletarya sınıfına sesleniş bakımından ulusaldır.⁴¹⁸ Türk devriminin ulusal olmasının diğer nedeni ise, herhangi bir sınıf ya da zümreye bağlı olmaksızın Türk milletinin devrimi olmasıdır. Türk Devrimi hem sosyal, hem ekonomik hem de kültürel alanları kapsayan bir devrimdir. Bu anlamda bütünsellik gösterir. Toplumunu baştan aşağı değiştirme çabasıdır.⁴¹⁹

Fransa ve Amerika'da gerçekleşen devrimler sonucunda laik devlet tipi oluşmuştur.⁴²⁰ Fransız Devrimi ile birlikte laiklik, özgürlük, insan hakları, eşitlik kavramları bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır.⁴²¹ I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan komünizm ve faşizm ise

⁴¹⁵ a.g.e., s.126.

⁴¹⁶ Eriş, a.g.m., s.635.

⁴¹⁷ Timur, **Türk Devrimi**, s.92.

⁴¹⁸ Karal, **Atatürk ve Devrim**, s.50.

⁴¹⁹ a.g.e., s.51.

⁴²⁰ a.g.e., s.201.

⁴²¹ Akarsu, a.g.e., s,86.

laik idealini inkar etmiştir.⁴²² Bu nedenle Atatürk Devrimi Fransız Devrimi'nden etkilendiği için demokratik bir yapıya sahiptir.⁴²³

Ahmet Ağaoğlu, Fransız Devrimi'nin Osmanlı ve Türkiye üzerindeki etkisini yazılarında ele almıştır. Ona göre Fransız Devrimi sadece Fransa'da değil diğer Avrupa ülkelerini de etkilemiştir. Bunun nedeni Fransız Devrimi'nden önce Fransız dili ve kültürünün yaygınlığından kaynaklanmaktadır.⁴²⁴ Osmanlı Dönemi'nde Fransız İhtilali'nden etkilenmiştir. Bunun uzantısı olarak Kemalizm'in Batı anlayışını da yine Fransız İhtilali'nden etkilendiği söz edilebilir. Bu görüş batı kültürü ile temasta Fransız dilinin ve edebiyatının kullanılması olarak kanıtlanabilir.⁴²⁵

Türk Devrimi, Fransız Devrimi gibi aynı yoldan geçmiştir. Ağaoğlu'na göre Türk Devrimi Fransız Devrimi'nin tekrarı gibidir. Fransa'nın yaydığı milliyet ve ulusal egemenlik görüşü Türk Devrimi'ni etkilemiştir. Misak-ı Milli ve Teşkilat-ı Esasi'de Fransız Devrimi'nin etkileri görülmektedir.⁴²⁶

“Fransız Devrimi Avrupa'daki keskin kopuş ve paradigma değişiminin en önemli örneklerinden biridir. Cumhuriyetimiz için de esin kaynağı olmuştur. Cumhuriyet'in geçmişe bakışında da yalnızca Osmanlı ile olan siyasal kavgası yoktur. Fransız Devrimi'nin de etkisi vardır.”⁴²⁷

Türk Devrimi, Fransız Devrimi'nden etkilendiğini ve esinlendiğini söylemektedir. Ancak Türk Devrimi Fransız Devriminden farklı olarak dışarıya karşıda mücadele vermektedir. Türkiye ilk önce bağımsızlığını kazanmak zorundadır.⁴²⁸ Fransız Devrimi Batı'da bu fikirleri yayarken Türk Devrimi'de Doğu devrimlerini etkilemiştir.⁴²⁹

Türk Devrimi'nin, Fransız ve Rus Devrimlerinden diğer bir farkı ise devrimin fikri hazırlığını yapanlarla, eyleme geçiren kişilerin aynı kişiler olmasıdır.⁴³⁰ Atatürk Devrimini Fransız ve Rus Devriminden ayrılan diğer özelliği ise bu ülkelerdeki gibi devrimin kanlı olmamasıdır. Fransa ve Rusya'da gerçekleşen devrimler kanlı ve hunharcadır. Türk devrimi ise düzen ve birlik içersinde gerçekleştirilmiştir.⁴³¹

⁴²² Karal, **Atatürk ve Devrim**, s.202.

⁴²³ Köklügiller, **a.g.e.**, s.93.

⁴²⁴ Georgeon, **a.g.e.**, s.123.

⁴²⁵ Eriş, **a.g.m.**, s.631

⁴²⁶ Georgeon, **a.g.e.**, s.123.

⁴²⁷ Demiralp, **a.g.m.**, s.28

⁴²⁸ Mumcu, **a.g.e.**, s.112.

⁴²⁹ Georgeon, **a.g.e.**, s.124.

⁴³⁰ Eroğlu, **a.g.m.**, s.17.

⁴³¹ Ercan, **a.g.m.**, s.59

c.Türk Devrimi ve Laiklik

Laik kelimesinin sözlük anlamı, rahipler sınıfına mensup olmayan ve dini sıfatı olmayan kişi anlamına gelmektedir.⁴³²“Hıristiyanlıkta, din işleriyle uğraşan kilise adamlarına ilerici, bunun dışında kalanlara da laici denilmekte idi.”⁴³³Laiklik terimi çeşitli ülkelerde ve çeşitli dönemlerde farklı anlamlarda ve kelimelerde kullanılmıştır. Bunun nedeni, laiklik kavramının sadece ideolojik ya da felsefi anlamdan ibaret olmayışıdır. Bu kavram uygulamaya geçilen bir kavram olmasından ötürü tanımının yapılması zordur. Bu nedenle de uygulandığı ülkenin dini, siyasi şekli laiklik anlayışını ve tanımını etkilemektedir.⁴³⁴ Osmanlı Döneminde ise laiklik kavramı yerine daha farklı sözcükler kullanılmaya çalışılmış ancak geçerlik sağlanamamıştır. Laik ve laiklik sözcüğü bu denemelerden sonra Cumhuriyet Dönemiyle birlikte yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Bu kavram, siyasetin din etkisinden çıkması ve halk egemenliği çerçevesinde kullanım olanağı bulmuştur.⁴³⁵

Laiklik, Avrupa’da ancak 18.yy’ın ikinci yarısında dinin ve devletin ayrılması anlamını kazanmıştır. Bu dönemde İslam dünyası bu uygulamanın dışında kalmıştır. Çünkü İslam topluluğunda din demek devlet demektir.⁴³⁶ İslam sadece diğer dünya ile uğraşmıyor bu dünyanın işlerine de el atıyordu. Devletin genel yapısını, hayat ilişkilerini, hukuk kuralları dine dayanmaktadır. Din devleti içinde bu kadar söz hakkı varken aydınların İslam dünyası içine girememiştir.⁴³⁷

Osmanlı Devleti ilk kez Islahat Fermanı ile hukuki laikliği gerçekleştirebilmiştir. Hukuki laiklik “ Kanun önünde, farklı dinlere inananların eşit muameleye tabi tutulması ve din ve vicdan hürriyetinin hiçbir kısıtlama getirilmeden tanınmasıdır.” Bu anlamda laikliği ele alırsak Osmanlı Türkiye Cumhuriyeti’ne göre daha laiktir.⁴³⁸

Laiklik terimi siyasal bir kavramdır. Ayrıca laiklik denildiğinde halk egemenliğine dayalı ve gücünü Tanrıdan almayan bir yönetim biçimi akla gelmektedir.⁴³⁹ Bu kavramın, siyaset dışında tarih terimi olarak ta anlamı bulunmaktadır. Buna göre “Laikliğin tarih terimi olarak manası; din ile felsefenin, din ile ilmin, din ile hukukun, din ile sanatın ayrılmasıdır.

⁴³² Enver Ziya Karal,“Devrim ve Laiklik” **Laiklik**, Milli Tesevüt Birliği Yayınları,İstanbul,1954,s.66.

⁴³³ Necip Bilge, “*Atatürk Devrimlerinin Temel Öğesi Laiklik*” **Laiklik**, Milli Tesevüt Birliği Yayınları, İstanbul,1954,s.74.

⁴³⁴ Turhan Fevziöğlü, “*Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik: Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, S. 8, C: III, İstanbul, 1987,s.138.

⁴³⁵ Toktamış Ateş, **Dünyada ve Türkiye’de Laiklik**, Ümit Yayıncılık, Ankara,1994, s.21

⁴³⁶ Mumcu, **a.g.e.**, s.142.

⁴³⁷ **a.g.e.**, s.141.

⁴³⁸ Fatma Mansur Coşar, **Laiklik Arayışları**, Büke Yayınları, İstanbul, 2001. s.5.

⁴³⁹ Ateş, **a.g.e.**, s.69.

Din ile devletin ayrılması bu tekamülün son halkasını teşkil etmektedir. Böyle olduğu için de, bugün laiklik dediğimiz vakit yalnız din ile devletin ayrılması gibi bir mana anlaşılmaktadır. Yani laiklik dediğimizde aklın din düşüncesinden arınması aklın dinden ayrı bağımsız düşünebilmesi olarak algılamalıyız⁴⁴⁰ Atatürk'ün düşüncesi de bu görüşle aynı doğrultudadır. Kamil Güven Atatürk'ün laiklikle ilgili fikirlerini şöyle açıklamaktadır. “Atatürk'e göre devlet içinde din olacaktır, olacaktır fakat, demokrasinin ana ilkelerinden biri olan vicdan hürriyetine en küçük bir müdahaleye bile meydan verilmemelidir. Bütün dinlere, inançlara, toplumları içinde yaşama hakkı tanınmalıdır. Ve din yalnız ve yalnız bir vicdan kurumu haline konmalıdır.”⁴⁴¹

Türk Devrimi ile yapılmayı amaçlanan şey, gelişmeyi ve ilerlemeyi engelleyen tüm unsurların devlet yönetiminden uzak tutmak olmuştur. Dinsel esaslarla yönetilen devlet ilerleme ve gelişme gösteremez. Bunun için yapılması gereken şey. “Halk, Tanrı ile baş başa bırakılmalı idi. Din adamları ve dinsel kurumlar Devlet yönetiminden elini çekmeliydiler. Vatandaş ibadetini dilediği gibi yapmalıydı. Devlet buna karışamazdı. Ancak Türk toplumunu ilerlemekten alıkoyan bütün gerici kurallar da yok edilmeliydi.”⁴⁴² Bunun yanında laiklik, insanların fikir ve inanç bakımından birbirlerine karşı saygılı olmaları ve bu durumu sağlayıcı yasaların yürürlüğe girmesiyle mümkündür.⁴⁴³ Ayrıca bu ilke milli bütünlüğün sağlanması için de gereklidir.⁴⁴⁴

Feyzioğlu'na göre laikliğin beş temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; Laikliğin bir unsuru din ve vicdan özgürlüğüdür. Laikliğin ikinci unsuru, resmi bir devlet dininin bulunmamasıdır. Üçüncü unsur, devletin, din ve mezhepleri ne olursa olsun yurttaşlara eşit işlem yapmasıdır. Dördüncü unsur, devlet yönetiminin din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarına, akla, bilime, hayatın gerçeklerine göre yürütülmesidir; dinle devletin ayrılmasıdır. Son unsur ise eğitimi laik, akılcı ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesidir.⁴⁴⁵

Prof Dr. Reşat Kaynar'a göre laiklik, Türkiye açısından hayati bir öneme sahiptir. Çünkü laiklik ve milliyetçilik birbirlerine bağlı kavramlardır. Laiklik zarar gördüğünde ister istemez milliyetçilikte zarar görecektir. Milliyetçilik zedelendiğinde ise bağımsızlık hasar görecektir. Böylece demokratik düzen yok olacaktır. Bu nedenle laiklik Türkiye açısından çok

⁴⁴⁰ Karal, **Atatürk ve Devrim**, s.200.

⁴⁴¹ Kamil Güven, “Atatürk ve Laiklik”, **Laiklik**, Milli Tesevüt Birliği Yayınları, İstanbul,1954, s.87.

⁴⁴² Mumcu, **a.g.e.**, s.143.

⁴⁴³ Saray, **a.g.e.**, s.119.

⁴⁴⁴ Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.5.

⁴⁴⁵ **a.g.m.**, s.6-8.

önemlidir.⁴⁴⁶ Ancak Türkiye’de de olduğu gibi laiklik sorunu “Çok daha büyük ve derindir.”⁴⁴⁷

Laiklik teriminin siyasal, felsefi, hukuki olarak üç farklı anlamı olsa da bu tanımlar birbirleriyle ilişkilidir. Felsefe açısından ele alındığında laiklik, din, inanç, iman yerine aklın egemenliğini kabul etmesidir. Hukuk alanına bakacak olursak, devletle dinin somut olarak birbirlerinde ayrılmasıdır.⁴⁴⁸ Bu nedenle “Laiklik hukuk düzenimizin, bu düzenle biçimlenen toplumumuzun özünü, esasını teşkil etmektedir.”⁴⁴⁹ Aynı zamanda Laiklik” sınırları ve içeriği açıkça belirlenmiş bir pozitif hukuk kavramıdır.”⁴⁵⁰

Hukuk alanında yapılan inkılaplar laikliğin ilkelerinin kesinleşmesi bakımından önem teşkil etmektedir.⁴⁵¹ Bir hukuk insanı olan Ergun Özbudun ise Laikliği şöyle açıklamaktadır: “Laiklik, her din veya mezhebe mensup insanların eşit koşullarla bağlı olduğu bir hukuk mevzuatının bulunduğu toplum düzeni demektir.” Bu doğrultuda laik devlet yapısının oluşabilmesi için sadece din- siyaset ayrımı yeterli olmamaktadır. Laik devlet olabilmesi için siyasal, kültürel, idari, askeri, gibi işlerde dinin karıştırılmaması gerekmektedir.⁴⁵² Böylelikle laik kavramı bir de sıfat olarak anlam kazanmaktadır. Devletin, bireyin toplumsal ve siyasal ilişkilerinde dine bağımlı kalmamasını ifade etmektedir.⁴⁵³ Siyasal anlamda ise, siyasal iktidarın dinsel iktidardan ayrılmasıdır.⁴⁵⁴

“Laiklik anlayışımızın formüle edilmiş şekli şudur: Din ile siyaseti birbirinden ayırmak, dini siyasete alet etmemek, devlet işlerini hükümete, dini duyularını da halka bırakmaktır.”⁴⁵⁵ Nasıl teokratik devlet laik değilse her türlü din inancını reddeden, dini kötülemeye çalışan devlet sistemi de laik değildir.⁴⁵⁶

Tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik için laiklik anlayışının oluşması şarttır. Çünkü katı kurallara bağlı olan toplum kendi iradesini belirleyecek güçte değildir. Bu nedenle

⁴⁴⁶ Reşat Kaynar, “*Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik: Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 8, C: III, İstanbul, 1987, s.15.

⁴⁴⁷ Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.5.

⁴⁴⁸ Bilge, **a.g.m.**, s.76

⁴⁴⁹ Zeki Hafızoğulları, **Laiklik**, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.1.

⁴⁵⁰ Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.6.

⁴⁵¹ Saray, **a.g.e.**, s.94.

⁴⁵² Hikmet Bayur, “*Laiklik*”, **Laiklik**, Milli Tesanüt Birliği Yayınları, İstanbul, 1954, s.17.

⁴⁵³ Ethem Ruhi Fırlı, “*İslam ve Laiklik*”, **Laiklik**, Milli Tesanüt Birliği Yayınları, İstanbul, 1954, s.216.

⁴⁵⁴ Bilge, **a.g.m.**, s.76.

⁴⁵⁵ Enver Behnan Şapolyo; “*Atatürk ve Laiklik*” **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi**”, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları No:2, Ankara, 1972. s.48.

⁴⁵⁶ Feyzioğlu, **a.g.m.**, s.7.

Mustafa Kemal laik dünya görüşünü benimsemiştir. Toplumda laik görüşün oluşabilmesi için kurumların laik olduğu yeni bir toplumsal örgüt var olmalıdır.⁴⁵⁷

1921’de çıkarılan ilk Anayasa’da dinle ilgili bir hüküm yer almamıştır. O dönemde Şeriye Komisyonu bulunmaktaydı. Bu komisyon, hazırlanan kanun ve yasaların dini esaslara uyup uymadığını kontrol etmektedir. Şeriye Vekilliği hem dini nitelikleri düzeltiyor hem de devletin kurallarını din esaslarına uygun olup olmadığını, tespit etmektedir. Bu anlamda bu kurumun var olması, din ile dünya işlerinin iç içe geçmesine neden olmaktadır. Halifelikle birlikte Şeriye Vekilliği’de kaldırılmalıdır.⁴⁵⁸ Bu nedenle bu vekilliğin yerine sadece din işlerini yürütmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kurulacaktır. Bu başkanlığın Şeriye Vekilliği gibi devlet işlerine karışma yetkisi yoktur. Ayrıca bunun yanında Evkaf Vekilliği’de kaldırılmıştır. Bu Vekillikler vakıfları yönetmektedir, bu vakıflar, cami, medrese, okul, hastane kurmuşlardır. Bu kuruluşlar daha sonra başbakanlığa bağlı hale getirilmiştir. Bu iki kurumun kapatılmasıyla laiklik alanında önemli bir adım atılmış olmuştur. 30 Kasım 1925’te bütün tekkeler ve zaviyeler kapatılmıştır. Bu yerler İslami düşünce akımlarını benimseyenlerin toplandığı yerlerdir.⁴⁵⁹ Aynı kanunla şeyhlik, müftülük, dervişlik, falcılık, büyücülük, halifecilik gibi unvanlar da kaldırılmıştır. Ve bunların giydikleri giysiler de yasaklanmıştır.⁴⁶⁰

“1926’da çıkarılan Medeni Kanun, medeni nikah ile ilgili bütün hükümler bu laikliği gerçekleştiren hükümlerdir. 1928 ile 1934 arasında yine bir hamle vardır, bir seri kanun vardır. Daha evvel, saatin batı esaslarına göre kabul edilmesi yanında, beynelmilel rakamların kabulü, Türk harflerinin kabul, bazı kisvelerin giyilemeyeceğine dair kanun, bazı lakapların kullanılamayacağına dair kanunlar. Bunlar hep laikliğin kanunlarıdır.”⁴⁶¹

1927 yılına gelindiğinde Türk Devleti’nde dinsel bir taraf kalmamıştır. 10 Nisan 1928 yılında Türk Devleti’nin dini İslam’dır maddesi de kaldırılmıştır. Ayrıca yasadaki dini içeriklerdeki kanunlar da değiştirilmiştir. 5 Şubat 1937 yılında Anayasanın birinci maddesine Türk Devleti’nin laik olduğuna dair cümle eklenmiştir. Böylece laiklik Türkiye’deki tarihsel gelişimini tamamlamış olmuştur.⁴⁶²

⁴⁵⁷ Ozankaya, **a.g.e.**, s.139.

⁴⁵⁸ Mumcu, **a.g.e.**, s.144.

⁴⁵⁹ **a.g.e.**, s.145.

⁴⁶⁰ **a.g.e.**, s.146.

⁴⁶¹ İsmet Giritli, “*Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik: Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, S. 8, C: III, İstanbul, 1987, s.11.

⁴⁶² Mumcu, **a.g.e.**, s.147.

“Atatürk’e göre, eğitimde laiklik ilkesi, eğitimin dini makamların etkisinden kurtarılarak, devletin denetimi altına alınmasını ve eğitim ve öğretimin amaçları ile muhtevasının da dünyevi gereklere uygun olarak düzenlenmesi anlamına gelmektedir.” Çünkü milli eğitim, laik bir eğitimidir. Okullarda din kişinin vicdanına ve inancına bırakılmıştır.⁴⁶³

Sonuç olarak “Laik bir toplumsal düzen ve laik dünya görüşü, ulusal kimlik ve ulusal bağımsızlığın, siyasal demokrasi ve özgürlüklerin, ekonomik gelişme ve ekonomik demokrasinin, bu uğurda gerekli olan toplumsal dayanışmanın doyurucu ve gelişkin ölçülerde gerçekleşmesi için vazgeçilmez temel gerekliliktir.” Bu nedenlerden ötürü, Türk devriminin vazgeçilmez ögesi laikliktir. Devrimlerin başarıyla gerçekleşebilmesi için laikliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle önemli bir görevi olan laiklik kavramının bir başka önemli tarafı daha vardır. O da toplumun çağdaş, demokratik, ulusal olmasını sağlayacaktır.⁴⁶⁴ “Türk Devrimi, uygar insanlık ailesinin bir üyesi olabilmek için, yani özgür ve bağımsız olabilmek için, ulusal sanayi toplumu olma zorunluluğunu kavramış bir harekettir. Bunun için de silinip erime durumundan kurtulma, birey olma olanağını vermenin zorunluluğunu görmüştür. İşte laiklik bunu sağlayacak olan toplumsal düzenin adıdır”⁴⁶⁵

⁴⁶³ Hamza Eroğlu, **a.g.m.**, s.21.

⁴⁶⁴ Ozankaya, **a.g.e.**, s.15.

⁴⁶⁵ **a.g.e.**, s.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: NİYAZI BERKES

1.Niyazi Berkes'in Düşünce Biçimi ve Etkilendiği Fikir Akımları

Berkes, Darülfünun'da felsefe eğitimi almıştır. Ancak daha sonra Amerika'da Chicago Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nde sosyoloji alanına yönelmiştir. Ancak daha sonraları önemli eserlerini verdiği tarih ve ekonomi alanıyla ilgilenmiştir.

Amerika'da aldığı sosyoloji eğitiminde birçok önemli ismi tanıma fırsatı bulmuştur. Bunların arasında Herbert Blummer, Robert E. Park, Radcliffe- Brown gibi düşünürler yer almaktadır.⁴⁶⁶ Bu dönemden sonra Berkes toplumbilim açısından Chicago geleneğini benimsemiştir. "Chicago okulunun temel özellikleri "sosyal organizasyon, değerler, kurumlar, sosyal roller, doğal ve toplumsal çevrenin bir organik bütün oluşturması, sosyal birimlerin araştırmada odak olarak ele alınması " olmuştur.⁴⁶⁷ Böylece Berkes, "Türkiye'de geçerliliği sağlanmaya çalışılan sosyoloji alanında "sosyal çevre"yi temel alan "insan ekolojisi" geleneğini temel almaktadır."⁴⁶⁸

Doğan Özlem, Berkes'in toplumbilim açısından yapısalcı-işlevselci sosyal bilim modelini benimsediği görüşünü savunmaktadır.⁴⁶⁹ Ayrıca Berkes, bilimsel çalışmalarında rasyonel düşünceye önem vermiştir. Özellikle "Popper'ın temsilcisi olduğu eleştirel rasyonalizmi benimsemiştir.⁴⁷⁰ Berkes'in bilim anlayışı Poincare'den başlayarak Popper'a kadar uzanan konstrüktivist ve eleştirel rasyonalist bilim felsefesi geleneği içerisinde değerlendirilmesi gereken yönler de içerir." Ancak Berkes'in bilim anlayışı, bu bakış açısını içermekle birlikte asıl pozitivist bilim felsefesini temel almıştır.⁴⁷¹

Berkes'in "eleştirel bilimsel anlayış"ı benimsediğine değinen Doğan Özlem'in bu görüşü, Kurtuluş Kayalı'nın makalesinde de yer almaktadır. Bu görüşü Kayalı şöyle ifade etmektedir. Niyazi Berkes'in yaklaşımının en önemli özelliği Batılı yazarların açıklamalarına eleştirel bakmasıdır. Böyle bir yaklaşım Niyazi Berkes'in "Türk toplumuna özgünlüğü"

⁴⁶⁶ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.126-127.

⁴⁶⁷ Fikret Berkes, "Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in 1940'lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar" **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu : Niyazi Berkes** : 21-23 Nis Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000, s.4.

⁴⁶⁸ Aynı yer.

⁴⁶⁹ Doğan Özlem, "Niyazi Berkes'in Bilim Anlayışı", **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu : Niyazi Berkes** : 21-23 Nis Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000, s.135.

⁴⁷⁰ a.g.m., s.139.

⁴⁷¹ a.g.m., s.140.

üzerinde odaklanmasına neden olmuştur.⁴⁷² Berkes ayrıca yazdığı kitaplarda, makalelerde, gazete yazılarında toplumu bilgilendirmeye yönelik yazılar yazmıştır. “Aynı zamanda bilimin dar anlamda siyaset doğrultusunda oluşturulmasına karşı eleştirel bir tutum takınmıştır.”⁴⁷³

Kayalı'nın ve Özlem'in birleştiği diğer bir ortak görüşü ise Berkes'in, teorik anlamda batı kökenli yaklaşımları benimsemesi olmuştur.⁴⁷⁴ Ayrıca Kayalı'nın üzerinde durduğu diğer bir nokta “çoğu Türk entelektüeli de herhangi bir batılı entelektüelin yaklaşım tarzını, görüşlerini, metodunu benimsemiştir. Ancak Niyazi Berkes için bu tür bir durum söz konusu değildir.” görüşü olmuştur. Kayalı'ya göre “Bu tarz, bu tür bir Niyazi Berkes değerlendirmesi ister istemez biraz değil fazlasıyla sağı fazlasıyla sathi bir Niyazi Berkes tahlili olacaktır. Belki de biraz zorlama bir tarzda onun pozitivist olduğunu ve modernleşme kuramlarına yatkın bir biçimde konulara yaklaştığını söylemekle her şey bitecektir.”⁴⁷⁵ Unutulan Yıllar adlı kitabında yazdıkları Kurtuluş Kayalı'nın bu görüşünü destekler nitelikte olmuştur. Çünkü Berkes, zamanın aksine Bergsonculuğu ve Durkheimcılığı benimsemediğini dile getirmiştir.⁴⁷⁶ Ancak bazı bilimsel fikirlerden ötürü Durkheim'in görüşlerine eserlerinde yer vermiştir.⁴⁷⁷ Özellikle Berkes'in Köy Şekilleri adlı makalesinde yöntem bakımından Durkheim'in karşılaştırmalı metodolojisini kullandığı görülmektedir.⁴⁷⁸

Bayram Kaçmazoğlu sosyolojide iki ekolün varlığından söz etmiştir. Bunlardan birincisi İstanbul ekolüdür. Bu ekol Ziya Gökalp sosyolojisine bağlı kalmıştır. Diğer ekol ise Ankara ekolüdür. Bu ekol ise, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih- Coğrafya Fakültesi'nde 1939 yılında oluşmaya başlamıştır. Bu ekolü oluşturan üç sosyologdan biri Niyazi Berkes'dir. Diğerleri ise Mediha Berkes ve Behice Boran'dır.⁴⁷⁹ “Ankara ekolü, Amerikan sosyolojisinin etkisi ile yeni alanlara doğru sistemli bir araştırma faaliyetine girmişlerdir.”⁴⁸⁰

Berkes çok geniş alanlarla ilgili yazılar yazmıştır. Ancak bunlar arasında toplumbilim konusuna ve yöntemine ilişkin çalışmalar yazılarında az yer tutmaktadır.⁴⁸¹ Toplumbilimiyle

⁴⁷² Kurtuluş Kayalı, **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I**, Derleyen, M. Çağatay Özdemir, Phoenix Yayınları Ankara, 2008. s.750.

⁴⁷³ Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler I**, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994, s.116.

⁴⁷⁴ a.g.e., s.128.

⁴⁷⁵ Kayalı, **Türkiye'de Sosyoloji**, s.740.

⁴⁷⁶ Berkes, a.g.e., s.73.

⁴⁷⁷ a.g.e., s.92

⁴⁷⁸ Aytül Kasapoğlu, **60 Yıllık Gelenek- DTCF'de Uygulamalı Sosyoloji 1939-1999 (Berkes-Boran-Çağatay-Güler-Nirun)**, Ümit Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara, 1999, s.26.

⁴⁷⁹ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar I**, Birey Yayınları, İstanbul, 1963, s.47.

⁴⁸⁰ a.g.e., s. 73-74.

⁴⁸¹ Kasapoğlu, a.g.e., s.7.

ilgili yazıları daha çok kuramsal niteliktedir. Toplumbiliminin gelişimi, toplumdaki önemi ve yeri üzerinde durmuştur.⁴⁸² Kuram ve uygulama bütünlüğünü koruyan araştırmaların yanı sıra “fiziki, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin birbiriyle olan karşılıklı ilişkisi, bütünselliği ve değişmesi temelinde, bütüncü bir yaklaşımla toplumsal olayları açıklamaya çalışmıştır. Bu yüzden tek nedenli açıklamalardan kaçınmıştır.”⁴⁸³ Böylece Berkes, düşünsel olarak Türkiye’nin kültürel ve toplumsal dönüşümünü ele alırken karşıt görüşlere yer vermektedir. Bu karşıt görüşleri bir bakıma sistemleştirmektedir.⁴⁸⁴ Bunu yaparken Amerikan Sosyoloji tarzını kullanmaktadır. Anglo- Amerika’ya ait olan klasik bilim anlayışına bağlı kalmıştır.⁴⁸⁵

Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Behice Boran , Pertev Boratav ile birlikte 1940-43 yılları arasında Türkiye’de ilk defa yapılan Köy sosyolojisi araştırmasını gerçekleştirmişlerdir. Bu alanda saha araştırmasını kullanmışlardır.⁴⁸⁶ Burada edindikleri bilgilerle Berkes, “Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma” adlı kitabı yayınlamıştır. Ancak oğlu Fikret Berkes bu kitabın yarım kaldığını belirtmiştir. Niyazi Berkes, bu konuyla ilgili iki ciltlik bir kitap hazırlamayı düşünmüştür. İlk kitapta yaptığı araştırmalar sonucunda köy toplumunun işleyişi hakkında bilgiler sunmaktadır. Niyazi Berkes ikinci kitabında toplumsal değişmeyi konu almayı düşünmüştür. Ancak 1944-45 yıllarında üniversiteden tasfiye edildiğinden dolayı kitabını tamamlayamamıştır.⁴⁸⁷

Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma, bir nevi devrim sosyolojisi özelliği taşımaktadır. “Berkesler, Boran ve Boratav köy araştırmalarında, günün en gelişmiş sosyoloji yaklaşımlarını kullanarak, Atatürk devrimlerini yaygınlaştırmayı amaçlıyorlardı. Atatürk dönemindeki toplumsal değişmeler, devrimlerin önkoşuluydu. Yurt ve Dünya’daki yazılar da bu fikri vurguluyordu.” Buradan da anlaşılacağı gibi Berkes’in bu araştırmadaki asıl rolü sosyal birimleri incelemenin yanı sıra Atatürk Devrimleri’nin ne derecede köylerde uygulandığını gözler önüne sermektir. Bir anlamda yapmaya çalıştığı şey sosyal değişmeyi ortaya koymaktır.⁴⁸⁸

⁴⁸² Emre Kongar, **Türk Toplumbilimcileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.275.

⁴⁸³ Kasapoğlu, **a.g.e.**, s.61.

⁴⁸⁴ Kayalı, **Türkiye’de Sosyoloji..**, s.126.

⁴⁸⁵ Kaçmazoğlu, **a.g.e.**, s.50.

⁴⁸⁶ Fikret Berkes, **a.g.m.**, s.2.

⁴⁸⁷ **a.g.m.**, s.3.

⁴⁸⁸ **a.g.m.**, s.4.

Ankara ekolü bu dönemde “sosyoloji bilimini somuta indirerek, toplum çıkarları ile özdeşliği gösterilmeye çalışılmıştır. Ekol, ilk defa toplumun en alt kesimine bilim adına inmiş ve bilim anlayışı ile yöneldiği ideolojik doğrultularının değişim sürecini araştırmıştır.”⁴⁸⁹

“Ekol 6-7 yıllık bir çalışma döneminden sonra, 1946 yılında kavuşturmaya uğramış ve 1948’de mahkeme kararıyla Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Nail Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi düşünürler, görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Böylece Dil-Tarih’deki sosyoloji dersleri de önemini yitirerek mesleği sosyolog olmayan elemanların yasak savmak üzere verdikleri dersler düzeyine indirilmiştir.”⁴⁹⁰

Berkes’in üniversiteden uzaklaştırılma nedenlerinde biri ülke sorunlarına ilgi duyması ve bu sorunlara ilgi duyan kişilerin sayısının gerçekten az oluşudur.⁴⁹¹ Berkes bu dönemden sonra yurt dışına çıkmıştır. Kasapoğlu, Berkes’in yurt dışında yaşadığı sürede çalışmalarını teorik ve pratik alanlarda uyguladığını vurgulamıştır. Bu dönemde Türk düşüncesi ve siyasetine yön veren makaleler ve kitaplar yazmıştır.⁴⁹²

Ankara Ekolü’nün özelliklerine baktığımızda Batılılaşmayı zorunlu olarak görmektedir. Ayrıca bu ekol bilime bilim içindir anlayışından ziyade bilimin toplum için olduğunu toplum çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğini düşünmüştür.⁴⁹³ Kurtuluş Kayalı ise Niyazi Berkes’in bilim için bilim yaptığı görüşündedir. Onun deyimiyle Berkes bilim alanlarının ciddiye almış gerçekler karşısında duyduğu heyecanı belirtmiştir.⁴⁹⁴

Ankara ekolünde bilinen tüm kişiler 1940’dan sonra Marksizm’e yönelmiştir. “1940’lara kadar yalnız Solidarizm’i benimseyen ve Fransız sosyolojisini örnek alan sosyologlarımız daha sonraları yaptıkları çalışmaları geçerli bir zemine oturtamayınca devletin tamamen karşısında olduğu fakat kesin cümlelerle geleceği tasarlayan Marksizm ideolojisine yönelmişlerdir.”⁴⁹⁵

Bayram Kaçmazoğlu Ankara ekolünü eleştirmiştir. Çünkü bu ekol bir çok alanda çalışma vermiş ancak çalışmalar durumu ortaya koymaktan bir işe yaramamıştır. Sorunların varlığını çözmede ekol yetersiz bulmuştur.⁴⁹⁶

⁴⁸⁹ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.76.

⁴⁹⁰ a.g.e., s.47.

⁴⁹¹ Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası**, s.121.

⁴⁹² Kasapoğlu, a.g.e., s.5.

⁴⁹³ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.7.

⁴⁹⁴ Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası..**, s.140.

⁴⁹⁵ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.73.

⁴⁹⁶ a.g.e., s.75.

Dil-Tarihte o dönemde çalışan profesörler arasında yalnızca Niyazi Berkes Türkiye ile ilgili konularda heyecanlı ve dinamik bir şekilde ilgi duymuş ve yazmıştır. Bu hocalar arasında gerçek anlamıyla Osmanlı tarihiyle ilgilenen tek yazar Berkes olmuştur.⁴⁹⁷ Fikret Berkes, babasını tanımlarken Atatürk devrimlerini kendisine ilke edindiğine hedefe yönelik karar alma özelliğine sahip devrimi bir araştırmacı olarak söz etmektedir.⁴⁹⁸

“Niyazi Berkes, bu toplumun düşünce dünyasıyla tarihsel gelişim süreci çerçevesinde derinlemesine uğraşmış önemli bir sosyolog, daha doğrusu kritik bir düşünce adamıdır, entelektüeldir. Bu düşünce dünyasıyla ilgilenirken bunu sadece Cumhuriyet Dönemi’yle sınırlamayıp çok daha geniş bir tarzda Meşrutiyeti’de işin içine katar.”⁴⁹⁹

Berkes, sosyolojik alanda pozitivistlere dayalı ampirik çalışmalar yürüttükten sonraki dönemlerde tarihsel çalışmalara ağırlık vermiştir.⁵⁰⁰ Bilimsel anlamda iki alanda yoğunlaşmıştır. Bu alanlar, tarih ve ekonomi olmuştur.⁵⁰¹ Berkes, toplumbilim araştırmalarından çok kendi deyimleriyle ekonomik tarihçi olarak yazılar yazmıştır. Neredeyse Berkes’in tüm yapıtlarında ekonomik-tarihçi çizginin varlığı gözlemlenmektedir. Daha çok Osmanlı tarihinden başlayarak günümüze kadar gerçekleşen değişimleri incelemiştir.⁵⁰² Ekonomik tarih alanında yazılar yazdıysa da Berkes birçok alana birden ilgi duymuştur. Ekonomi, tarih, sosyoloji, siyaset gibi alanlarda yazılar yazmıştır. Yazılarında bu alanları birbirine harmanlayıp okuyucuya sunmuştur. “özellikle devlet, ahlak ve siyaset felsefelerinin bazı temel sorunlarının tarihsel betimlemesinden düşünce tarihinin herhangi bir dönemine; sosyal bilimlerin hemen her alanına yayılırlar. Onun geniş kapsamlı konulu çalışmalarında özellikle ekonomist, tarihçi, siyaset bilimcisi, sosyolog, kültür tarihçisi ve toplumsal tarihçi yönleri, birbirine geçmiş bir halde kendilerini gösterirler.”⁵⁰³ Berkes, Türkiye’nin kendine özgü kültürü ve yapısı olduğu üzerinde durmuş, bu özgünlükleri ortaya koymaya çalışmıştır.⁵⁰⁴

⁴⁹⁷ Kurtuluş Kayalı, s.744.

⁴⁹⁸ Fikret Berkes, **a.g.m.**, s.5.

⁴⁹⁹ Kayalı, **Türkiye’de Sosyoloji..**,s.750.

⁵⁰⁰ Kasapoğlu, **a.g.e.**, s.61.

⁵⁰¹ Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası.**, s.124.

⁵⁰² Kongar, **Türk Toplumbilimcileri**, s.275.

⁵⁰³ Özlem, **a.g.m.**, s.136.

⁵⁰⁴ Kurtuluş Kayalı; “Niyazi Berkes yada İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüel Portresi”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu** : : 21-23 Nisan Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000.

Özetle Berkes, “çağdaş bir Atatürk Türkiye’si yaratılması için neler yapılması gerektiği üzerine makaleler ve kitaplar yayınlamıştır.⁵⁰⁵ Ayrıca 1940-50’li yılların tarihini de yazmıştır. Bu on yıllık süreçte “80’li yılların sonlarına kadar Türkiye’deki gelişimin anlaşılabilirliğini ifade etmektedir.”⁵⁰⁶

Berkes’in fikir yönüne baktığımızda Kadro dergisinin etkileri gözlemlenmektedir. Daha sonraları yazılarını yazdığı Yön dergisi Kadro dergisinin devamı olarak görülmektedir. Ayrıca Berkes Kadro dergisini olumlu olarak yorumlamaktadır.⁵⁰⁷ Berkes; Mümtaz Soysal, İlhan Tekeli, Şevket Süreyya Aydemir, İlhami Soysal, Sadun Aren ile birlikte Yön dergisinde yazmıştır. Bu dergi Türk aydın dünyasını o dönemde etkilemeyi başarmıştır.⁵⁰⁸

“Niyazi Berkes’in Türk düşün yaşamı üzerine etkilerini iki ayrı başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan birisi Türkiye’deki güncel politik tercihler konusundaki etkisi, diğeri ise uzun vadede daha kalıcı olan Türk toplumunun gelişimi üzerine değerlendirmelerdir.”⁵⁰⁹ Böylece “Niyazi Berkes’in Türk toplumunu anlama denemesindeki metinlerinden yararlanılması dünyayı ve Türkiye’yi daha iyi kavramanın yolunu açacaktır.”⁵¹⁰

2.Niyazi Berkes’in Bakış Açısıyla Türk Modernleşme Çabaları

a.Osmanlı Modernleşmesi’nin Niyazi Berkes Tarafından Değerlendirilmesi

Niyazi Berkes, Türk devriminin niteliğinin neler olduğunun anlaşılabilmesi için Türk tarihsel akışın gözden geçirilmesi zorunluluğunun üstünde durulması gerektiğini söylemiştir. Bu noktada Osmanlı tarihinin anlaşılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. “Konuya tarihsel bir açıdan girişmekle gidişin ne olduğunu, bu gidişi köstekleyen engellerin neler olduğunu, bu engelleri kaldırmak yolunda geçmişte yapılan çabaları, bunların nasıl az çok farklarla tekrarlanmalar varsa, demek ki Türk Devrimi’nin gelişmesini köstekleyen, hatta garip bir çelişme eseri olarak, bu gelişme uğruna yapılan işleri ulusal varlık için zararlı bir hale sokan etkenler vardır.”⁵¹¹

⁵⁰⁵ İrfan Ünver, “Niyazi Berkes’in Asya Mektupları Üzerine”, *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: 21-23 Nisan ,Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000*, s.187.

⁵⁰⁶ Kayalı, **Türkiye’de Sosyoloji**, s.745.

⁵⁰⁷ Kayalı, **a.g.m.**, s.103.

⁵⁰⁸ Elçin Macar, “Doğan Avcıoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşüncü C. 2: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.162.

⁵⁰⁹ Kayalı, **a.g.m.**, s.123.

⁵¹⁰ Kayalı, **Türkiye’de Sosyoloji**, s.751.

Niyazi Berkes yoğun bir şekilde Osmanlı Dönemi üzerine odaklanmıştır. Daha çok o dönem tahlilini yapmıştır. Ayrıca “Osmanlı Tarihini en ayrıntılı, ancak bütünü gözden kaçırmayanlar/ kaçırmayan akademisyenler arasında en ayrıntılı bilen kişi” olmuştur.⁵¹²

17. yy’da dünya, birçok değişim geçirmektedir. Batıda siyasal, ekonomik hatta din alanlarında değişimler yaşanmış, bu değişimler, Osmanlıyı da bir anda etkilemeye başlamıştır. O dönemde Osmanlıda düzen bozulmuş yeni düzen için baskılar artmıştır. ”Fakat Batıdaki tersine, bütün çabalar yeni bir düzene doğru gelişme biçiminde değil, bozuluştan önceki eski düzene yönelme biçiminde oluyordu. Bu tutum XVIII. yy başına kadar sürdü.”⁵¹³

Sonuçta Osmanlı Devlet sisteminde de bozulmalar yaşanmaya başlamıştır. Niyazi Berkes bu dönemde en önemli değişimin toprak kullanma yöntemlerinde olduğunu vurgulamaktadır. Berkes, o dönemde yaşayan yazarları eleştirmektedir. Eleştirisinin sebebi, değişimin asıl nedenlerini ele almayışları, değişimin neler olduğuyla araştırmalarını sınırlı tutmaları olmuştur.⁵¹⁴ Aynı zamanda devlet adamlarında ve devlet yapısında da bir takım bozukluklar başlamış ve bu bozukluklar 17.yy.’da daha da artmıştır. Bunun en büyük nedeni toprak rejiminin bozulması olmuştur.⁵¹⁵ 17. yy’da Osmanlı toprak rejimi derebeylik sistemine doğru kayma göstermektedir. Bundan dolayı da ekonomi içte ve dışta zarara uğramaktadır. Niyazi Berkes’e göre bu durumdan kurtulmanın tek yolu vardır, o da Marksist ekonomiyi benimsemektir. O dönemde reformlar yapılamamıştır. Bunların nedeni olarak ekonomik zihniyetinin Osmanlıda olmayışı ve batı ile ilişkileri fetih ve savaştan ibaret görmeleri olmuştur.⁵¹⁶

Berkes, Osmanlı çağdaşlaşma çabalarının XVIII. yüzyıl Avrupası’ndaki değişimleri de göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışmıştır.⁵¹⁷ 18.yy’da Fransa edebiyat ve düşün alanında çok boyutlu eserler vermiştir. Fransa’nın yaptığı toplumsal devrimle birlikte Fransa fikri olarak dünyaya hitap etmiştir. Diğer batılı devletlerden farklı olarak doğuyla daha çok ilgilenmiştir. Bu iki nedenden ötürü Türkiye’nin fikir hayatında Fransa kültürü, önem teşkil etmektedir.⁵¹⁸

⁵¹¹ Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, s.7.

⁵¹² Kayalı, **Türkiye’de Sosyoloji**,s.747.

⁵¹³ Berkes, **Batı Sorunu**, s.176.

⁵¹⁴ **a.g.e.**, s.18.

⁵¹⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**,, s.31.

⁵¹⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s.19.

⁵¹⁷ Kasapoğlu, **a.g.e.**,s.49.

⁵¹⁸ Niyazi Berkes, “*Garpten Gelen Düşünceler*”, **Yurt ve Dünya Mecbuası**, S.34, 1943, s.275.

Fransa'nın yaptığı reformlar karşısında Amerika ve Almanya ise teknolojik devrimlere kalkışmışlardır. Osmanlının ise bu gelişmelerden haberi yoktur.⁵¹⁹ 1720, 1730 yıllarına gelindiğinde gerçekleştirilen reform çabaları başarılı olamayacaktır. Burada eğitiminde rolü vardır. Bu dönemde eğitim, devletin benimsediği ideolojiyle yürütülürken siyasal anlamda bakıldığında devlet-toplum arasındaki bağı sağlayamamaktadır.⁵²⁰ Yeni okullar açılmaya başlamıştır. Ancak bu okullar Türkiye'de modern yüksek öğretimin temellerini atamamıştır. Açılan okulların ilki askeriye yöneliktir. Bu okullar yükseköğretim seviyesinde değildir. Niyazi Berkes'e göre Militer okulların Osmanlı'da yükseköğretim seviyesinde olmamasının nedeni yükseköğretim açmaya yönelik bilincin olmaması ve halihazırda geleneksel sisteme ait yüksekokulların olmamasıdır.⁵²¹

1730'larda gelindiğinde birçok umut verici olayda gelişmeye başlamıştır. İlk matbaanın kurulması, batı bilimlerine ilginin artması gibi 1700'lerin ilk yarısında devrimsel düşünce yapısının bulunmamasından dolayı yeninin yanında eskinin de yaşayacağı görüşü hakimdir. Böyle bir durumda yeni düzenden ziyade eski düzeni canlandırmaya gidilmiş ve başarılı olunamamıştır.⁵²² Bu görüş yapılan reform denemelerinin toplumu temelden değiştirme geleneğinin anlaşılmadığını gösterir. Yapılan denemeler, eski düzene dönmek amacındadır. Böylelikle devlet güçlü duruma gelecektir. Yapılan reformlar sonucu batıdan alınan yeniliklerin amacı, ortaçağdan kurtulma amacından çok sadece toplum düzenini sağlama amacını taşımaktadır.⁵²³ Yapılmaya çalışılan yeniliklere şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak gerçekte bu yapılarda şeriata aykırı olup olmaması sorunu değildir. Bu durum gelenekçi siyasal yapıya ters düşmektedir. Din öne çıkarılıp sorunlara dinsel nitelik katılmaya çalışılmıştır.⁵²⁴

18.yy'ın sonuna doğru Batıdan sadece teknik araçların alınması modernleşme için yeterli olmamıştır. İki yönde ilerlemek gerektiği anlaşılmıştır. Bir taraftan teknik ilerleme bir taraftan da toplumsal kurumların değişmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bunun için devlet gücünün gelişmesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştır.⁵²⁵ Eğitim de laikliğe geçilmeye başlamış; donmuş, eski kalıp bilimlerden kaçınılmaya başlanmıştır.⁵²⁶

⁵¹⁹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.181.

⁵²⁰ Niyazi Berkes, **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, Adam Yayınları, İstanbul, 1985, s.110.

⁵²¹ **a.g.e.**, s.104.

⁵²² **a.g.e.**, s.110.

⁵²³ Berkes, **Batı Sorunu**, s.91.

⁵²⁴ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.33.

⁵²⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.73.

⁵²⁶ **a.g.e.**, s.35.

Osmanlı- Türk tarihi ele alındığında devlet yapısında değişiklik yapma isteği ve çabaları ancak 18.yy.ın ikinci yarısında başlamıştır. Devlet yapısını değiştiren üç safhadan geçilmiştir. Bu üç safha “ Osmanlı siyasal yapısının değişmesi ve bunu yürüten kanun, kural ve kuralların evrimi; daha sonra değişen şartlar altında yürümemesi, kiminin yürümeden kalması, kiminin bozuk şekillere girmesi, bazılarının da zar zor değiştirilmiş olması ve bu değiştirmenin bir ölçüsünün aranması”dır. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, Osmanlı yasa sisteminin halk egemenliğine dayalı demokratik bir sistem olmadığı görüşüdür.⁵²⁷ Osmanlıda ve o dönemin çoğu ülkelerinde devlet düzeninin demokrasi olması yani halkın hükmeden haline geçmesi beklenmedik bir durum olmuştur.⁵²⁸ O dönem Osmanlı yasa sistemi Meşveret Usulü’ne dayanmaktadır.⁵²⁹

“XVIII.yy’da Osmanlı Devleti’nin Batı devletleriyle politik ve ekonomik ilişkilerinin başlangıçları üç özellik gösterir: 1)Değişme ve kalkınma çabaları, bu devletlerin siyasal çatışmalarına karıştırılmıştır; 2)Batıya dönme ondan etkilenme, ya hep tersine ya da zamansız olmuştur; 3)Batıya dönüş içinde reform yapma zorunluluklarından kaçınmak için ya da bundan kaçınılamayınca Batıya dönüş denize düşenin yılanı sarılması cinsinden olmuştur.”⁵³⁰“İstiklal savaşına kadar, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa’nın kapitalist memleketlerinin sermaye akını karşısında bir yarı müstemleke haline girmiştir.”⁵³¹

19.yy’ın ilk çeyreğine gelindiğinde Niyazi Berkes’in deyimiyle devrimsel girişimlere başvurulmuştur. Bu girişimler eski kurumların yerine yenisinin gelmesi şeklinde olmuştur. İlk gelişme gösteren kurum ‘ordu’dur.⁵³² Batının Osmanlıya karşı ilk yardımı, toplumsal kalkınma ve ilerleme anlamında başarısız olmuştur. Kimi yerlerde ise bu yardım çoğunlukla zararlı olmuştur. Askeri sonuçlara bakıldığında bile ters sonuçlar verdiği anlaşılmıştır. 19.yy başında ise Osmanlı neredeyse ordusuz kalmıştı.⁵³³ Berkes, o dönemde yenilgilerin nedenlerinin farklı olarak anlaşılacağını düşünmüş ve asıl nedenleri şöyle açıklamıştır; Avrupa teknolojik olarak gelişme göstererek ortaçağdan kurtulmuştur. Osmanlı ise Lale Devri’nde hala ortaçağdadır.

Batı Avrupa, bir yandan Amerika’ya bir yandan da Rusya’ya yayılmaya başlamıştır. Batı Avrupa’nın bu yayılması Osmanlıyı zorunlu bir çöküşe götürmüştür. Çünkü Osmanlı

⁵²⁷ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s29.

⁵²⁸ a.g.e., s.30.

⁵²⁹ a.g.e., s.31.

⁵³⁰ Berkes, *Batı Sorunu*, s.175.

⁵³¹ Niyazi Berkes, “*Emperyalizm*”, *Yurt ve Dünya Mecmuası*, S. 40, 1941, s.114.

⁵³² Berkes, *Batı Sorunu*, s.21.

⁵³³ a.g.e., s.179.

hala Ortaçağdadır ve yeni uygarlığa jeopolitik olarak çok yakındır.⁵³⁴ Niyazi Berkes, Lale Dönemi'nden Meşrutiyete kadar yapılmaya çalışılan ıslahatların yarım kalmasının nedenini batılı devletler arasında çıkan anlaşmazlıklara bağlamaktadır. Çünkü Türkiye jeopolitik olarak Batı devletleri ile Rusya arasındadır. Türkiye'de ister istemez bu çatışmaya sürüklenmekteydi.⁵³⁵

Türkiye, modernleşme adına değişme adımını 17.yy'da attığından bahsetmiştik. 19.yy'da bu değişim hızlanmış ve 20.yy başlarında değişme farklı bir boyut kazanmıştır. Bu durum iki farklı sonuç vermiştir. Birincisi laikleşme ikincisi ise batılılaşma olmuştur. En sonunda Türkiye'deki değişme laiklik ilkesinin yerleşmesiyle sonuçlanmıştır.⁵³⁶ Berkes, laikleşmeyi çağdaşlaşma olarak değerlendirdiğini ele alırsak bu süreç sonrasında Türkiye'nin çağdaşlaşmış olabileceği görüşünü içerir.

III. Selim döneminde ordu alanında yeniliklere gidilmiştir. Bu dönemde askeri yeniliklerin yanında ekonomik alanda da yenilikler yapılmıştır. III. Selim zamanında Osmanlı'nın çöküşünün asıl nedeni olarak ekonomi gösterilmiştir.⁵³⁷ Bunun nedeni III. Selim'in "özel teşebbüs yoluyla kalkınma" yapmak istemiş olmasıdır. Bu girişim başarılı olamamıştır.⁵³⁸

Eski düzene dönmeye çalışılarak reformların yapılamayacağını anlayan devlet adamları batıyı örnek almaya başlamışlardır. Özellikle Fransa'dan etkilenmişlerdir. Fransa'ya yavaşmanın amacı batının yeniliklerini alarak ülkede ekonomik, kültürel yaşama yön vermek istemeleridir. Ancak bu girişimler diplomatik ilişkiler çerçevesinden öteye geçememiş III.Selim reformları başarılı olamamıştır.⁵³⁹ Yapılmaya çalışılan reformların tümü başarısız değildir. III. Selim yasada değişiklik yapmak istemiş bunun içinde meşveret usulünün gelenekseli koruma amacı biraz değiştirilerek ıslahat gereklerinin kararlaştırılmasında kullanılmıştır. Bu anlama da bir ıslahattan söz edilebilmektedir. Bu dönemde reformun gerekliliği anlaşılmış ve bunun içinde meşveret usulünden yararlanılmıştır. Ayrıca meşveret usulünün kapsamı da genişletilmiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁴ a.g.e., s.21.

⁵³⁵ Berkes, **Batı Sorunu**, s.29.

⁵³⁶ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.24.

⁵³⁷ Berkes, **Batı Sorunu**, s.21.

⁵³⁸ a.g.e., s.24.

⁵³⁹ a.g.e., s.178.

⁵⁴⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.31.

III. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu güçlü ülkelerin çatışmalarına maruz kalmıştır. Fransa ve Rusya arasında geçen anlaşmazlıklardan etkilenmiş arada reform ve meşverete sistemi zarar görmüştür. Bundan sonra Osmanlı, büyük devletlerin çalkantılarına maruz kalacak istenilen reformları gerçekleştiremeyecektir. III. Selim tasarlanan reformları icra etmek yerine Fransa'dan medet umarak buradan askeri ve teknik yardımlar alacaktır. Ancak Fransa'da dahil olmak üzere İngiltere ve Rusya'da Osmanlı'nın başına üşüşecektir. Böyle bir durumda doğal olarak reformlar gerçekleşmemiştir. Halk ise bu durum sonucunda reformları Frenkleşme olarak görmüştür.⁵⁴¹

Bu nedenlerden ötürü, III.Selim döneminden sonra batıcılığa karşı düşmanlık artmıştı ve bu nedenle Şariatçılık tepkisi ortaya çıkmıştır. Şariatçılık tepkisi ulusçuluk tepkisi çıkana kadar devam etmiştir. Bu anlamda gericiler Batılının görüşlerinin iyi niyetli olmadığını sezebilmişlerdir. Batıya karşı ilk tepkiyi göstermişler ve reformcuları eleştirmişlerdir.⁵⁴²

III. Selim dönemde ilk kez Devlet kurumları düzeltilmek istenmiştir.⁵⁴³ Ancak 1830'a kadar eğitimle ilgili herhangi bir ilerleme olmamıştır. II. Mahmut dönemine gelindiğinde ise yüksek eğitim alanında yeni bir dönem açılmıştır. Çünkü II. Mahmut devlet gücünü tekrar kurabilmiş ve yeniçeri derebeyi güçlerine karşı gelebilmiştir.⁵⁴⁴

Osmanlı devlet düzeni Fransız devrimi döneminde yıkılmıştır. Bu sistemin yıkılmasından sonra birçok anayasa denemesi yapılmıştır. Bunlardan ilki 1808 yılında yapılan İttifak Senedi olmuştur. Buna göre “halkı temsil eden yeniçeriler, şeriatı temsil eden ulema, kanunu temsil eden kapıkulları, derebeyliği temsil eden ayan arasında hükümdarın otoritesine uymak noktasında karşılıklı kontrat yapıldığını gösteren bir anayasa vesikası hazırlandı.”⁵⁴⁵ Bu anayasanın özelliği ilk kez iki yanlı sözleşme olması ve devletle toplum küçük bir kısmı temsil eden ayan ve derebeyleri arasında yapıyor olmasıdır.⁵⁴⁶ Ancak bu anayasa ile sosyal devlet olma yoluna gidilememiştir. Osmanlının toplumlu devlet olması sağlanamamıştır.⁵⁴⁷ İttifak Senedi'nin önemli bir belge olmasının nedeni, yeni devlet düzeni kurulmasındaki sorunları gözler önüne sererek güçlükleri yansıtmaması olmuştur.⁵⁴⁸

⁵⁴¹ a.g.e., s.32.

⁵⁴² Berkes, **Batı Sorunu**, s.179.

⁵⁴³ Berkes, **Teokrazi ve Laiklik**, s.35.

⁵⁴⁴ a.g.e., s.111.

⁵⁴⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.32.

⁵⁴⁶ a.g.e., s.205.

⁵⁴⁷ a.g.e., s.206.

⁵⁴⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.142.

Senedi İttifak'ın yenilik olarak kabul edilmesinin nedeni; düzene, hukuk bakımından ifade edilmek istenmiştir.⁵⁴⁹ Ancak asıl amacının derebeyleri ve yeniçerileri kanuna bağlamak olan bu anlaşmanın bir takım sorunları bulunmaktaydı. Bu sorunlardan kaynaklanan nedenlerden ötürü başarılı olamamıştır. Anlaşmanın önemli olan tarafı ise toplumsuz devletin olamayacağı inancının yerleşmesi olmuştur.⁵⁵⁰

II. Mahmut zamanında İngiltere'yle ticaret anlaşması gündeme gelmiştir. Liberal ekonomiye geçildiğinde Türkiye'nin Batı uygarlıklarından biri olabileceği görüşü hakimdir.⁵⁵¹ Devlet adamlarına göre bu politikayla, Türkiye İngiltere gibi sanayileşebilecektir. Avrupa'dan makine, mühendis, işçi ve teknisyen getirilerek sanayileşmenin olabileceğine inanılmaktadır.⁵⁵² II. Mahmut tıpkı III. Selim gibi, ekonomide özel teşebbüs yoluna başvurmuş fakat bu yöntem bir kere daha başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵⁵³

Eğitim alanında ise II. Mahmut, medresenin gücü karşısında kayıtsız kalmıştır. Medreselerde reformlara gidilmiştir. Medreseler olduğu gibi kalırken birçok alanda yeni okullar açılmıştır. Bu okullardan mezun olan kişiler, medreselerdeki ulemanın gücünü kırmışlardır. Ulemenin siyasal, hukuksal, eğitimsel anlamda rollerini hiçe indirmişlerdir. Ayrıca bu dönemde Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş, eğitimde modern bilimler öğretilmeye başlanmıştır. II. Mahmut döneminde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (Osmanlı Bilimler Kurumu) kurulmuştur. Ayrıca 1862'de bu kurum Mecmua-i Fünun (Bilimler Dergisi) çıkarmaya başlamıştır. Berkes, bu derginin gelişimini aydın ve laiklik açısından çok ileride olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁴

II. Mahmut'la birlikte rejime yönelik laikleştirme politikası başlamıştır.⁵⁵⁵ Laikleşmenin sonuçlarından birisi de yükseköğretim ile geleneksel eğitim kurumları arasında kopmaları yaşaması olmuştur.⁵⁵⁶ Bu nedenle II. Mahmut döneminde eğitim birleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilecek olan Tevhid-i Tedrisat Kanununda yer alan eğitimi bütünleştirme sistemi daha 1838 yılında yayınlanan bir raporda bahsedilmiştir. Bu rapor II. Mahmut'un kurduğu Meclis-i Umur-u Nafia (Yararlı İşler Meclisi) tarafından hazırlanmıştır. Rapor bütün eğitim sisteminin üç düzeyde

⁵⁴⁹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.32.

⁵⁵⁰ **a.g.e.**, s.206.

⁵⁵¹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.31.

⁵⁵² **a.g.e.**, s33.

⁵⁵³ **a.g.e.**, s.24.

⁵⁵⁴ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.40.

⁵⁵⁵ Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim**, s.112.

⁵⁵⁶ **a.g.e.**, s.113.

bütünleştirilmesi gerektiğini önermiştir.⁵⁵⁷ Ancak bunu başaramamıştır. Eğer “Mahmut II’nin açtığı maarif devrimi ikilikli olma yerine bütünlü olsaydı bu dönem modern bir devlet olmaya doğru belki başka ciddi bir başlangıç olurdu.”⁵⁵⁸

Niyazi Berkes’e göre II. Mahmut, Fransa-İngiltere savaşında tarafsız kalması sayesinde Osmanlı devletinin yok olmasını önlemiş hatta reformları bile başarabilmiştir. İngiltere’den dış yardım almıştır. Önceleri Fransa’nın bu dönemde ise İngiltere’nin uyduculuğu altına girmiştir.⁵⁵⁹ Buna karşılık “Berkes, Osmanlıda girişilen yeni bir siyasi yapılanma çabalanmaların dönüm noktası olarak II. Mahmut zamanı reformlarını görür. Bu dönemde mutlakiyetçi monarşi’nin gelişmesinin başlangıcıdır.⁵⁶⁰ “Mahmut’un reformculuk dönemi, gördüğümüz yeni bir rejim arama deneylerinde gelenek doğrultusuna en çok uyan mutlakiyetçi monarşi şekline yönelik dönemidir.”⁵⁶¹

1838’de II. Mahmut’un ölümünden sonra Gülhane Hattı Hümayun ilan edilmiştir. Bu belge ile padişahın mutlak gücü kaldırılmıştır. Bu belge ile yapılmaya çalışılan amaç yeni bir devlet, yeni bir toplum geliştirmek olmuştur.

Rusya ile yapılan Paris Anlaşması sonucu yenilen taraf Türkiye’ymiş gibi Türkiye’nin reformlar yapmayı kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa’nın baskılarıyla Tanzimat ilan edilmiştir.⁵⁶² Çünkü Avrupa açısından Tanzimat ve İslahat, Osmanlı’da yaşayan Hıristiyan reayanın eşitlik sorunudur. Bu ülkeler Osmanlı’da Hıristiyan reaya eşitlik sağlayabilirlerse ekonomik, politik hatta dinsel olarak yarar kazanacaklardır.⁵⁶³ Böylece bu dönemden sonra baskılarla birlikte Osmanlı’da ıslahatlar yapılmaya başlamıştır. Bu ıslahatlar sonucunda “Türk terimi ile anlaşılan fakir halk kitlelerinden uzak, kendine Osmanlı diyen ve varlığını Batı devletlerinin uydusu haline gelmekten edinilen batılılaşmış bir zümre” ortaya çıkmıştır. İslahatların bir başka sonucu ise borçlar olmuştur. Reformları finanse etmek amacıyla dış ülkelere para yardımı alınmıştır.⁵⁶⁴ Tanzimat sonrası batılılaşmanın üçüncü bir sonucu daha olmuştur. O da Osmanlı tam anlamıyla ne İslam

⁵⁵⁷ a.g.e., s.114.

⁵⁵⁸ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.34

⁵⁵⁹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.181.

⁵⁶⁰ Kasapoğlu, a.g.e., s.51.

⁵⁶¹ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.171.

⁵⁶² Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.76.

⁵⁶³ a.g.e., s.41.

⁵⁶⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.35.

devleti olabilmiş ne de Türk Devleti olabilmiştir. Batı devletlerine muhtaç bir ülke haline gelmiştir.⁵⁶⁵

Tanzimat'ın ilanından çok kısa bir süre sonra 1840'larda başlayan sanayileşme girişimi sonucunda Avrupa ve Amerika'dan mühendis, teknisyen, uzmanlar getirilmiştir.⁵⁶⁶ Bu dönemde Türkiye'de yetişen aydınlar, devrimin niteliğini bilmeden, tarihsel kökeni olmadan olayları aynı şekilde alıp, değiştirmeden ülkede uygulamaya çalışmışlardır. Bu nedenle de yapılmaya çalışılan reformlar başarısız olmuştur.⁵⁶⁷ Bu dönemde ülkede, bulunan yabancı yazarlar, bu işin olumsuzluklar getirmekten başka bir işe yaramayacağını savunmuşlardır. Niyazi Berkes, bu durumun acemilikten olabileceğini savunmuş ve bu durumun ileride başka alanlarda etkili olabileceği üzerinde durmuştur.⁵⁶⁸ Berkes'e göre Tanzimat “ çağdaşlaşma modeli açısından önemli olayların cereyan ettiği bir dönemdir.”⁵⁶⁹ Çünkü Modern devlet yönetimine atılan ilk adım Tanzimat döneminde olmuştur.⁵⁷⁰ Tanzimat'la sosyal devlet olmaya bir adım atılmıştır. Devlet kendisini toplum yerine koymuş, toplum için birçok konuya yarar sağlayacak girişimlerde bulunulmuştur. Tanzimat'ın bu anlamda çağdaş anayasaya katkısı olmuştur.⁵⁷¹

Avrupa'da teknoloji gelişmeye başlamıştır. Ancak Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamları ekonomiyi iyi bilmediklerinden dolayı ekonomiyle politika arasındaki ilişkinin de farkında değillerdir.⁵⁷² Tanzimat döneminde yapılmaya çalışılan ekonomik faaliyetler liberal siyaset yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Halkın yoksullaşması devletin ekonomik sıkıntıya düşmesiyle bütün faaliyetler yabancı sermayeye bırakılmıştır. Bu nedenle dış borçlara başvurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borç alma düşüncesi, ilk olarak III. Selim'in, Nizam-ı Cedit'i kurmaya çalışırken ortaya çıkmıştır. Ancak borç alınamamış, bu fikir Tanzimat'a kadar ertelenmiştir. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise borç almak neredeyse yönetim biçimi haline gelmiş ve sıradan bir hal almıştır.⁵⁷³ Bu nokta da Tanzimat Dönemi Batıcılığı

⁵⁶⁵ a.g.e., s.37.

⁵⁶⁶ a.g.e., s.33.

⁵⁶⁷ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.106.

⁵⁶⁸ Berkes, **Batı Sorunu**, s.33.

⁵⁶⁹ Kongar, **Türk Toplum Bilimcileri**, s.259.

⁵⁷⁰ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.35.

⁵⁷¹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.206.

⁵⁷² a.g.e., s.77.

⁵⁷³ a.g.e., s.76.

doğmuştur. Batı'ya karşı tepki oluşmuştur. Bu tepki modernleşme ya da ilerleme davası olmamıştır.⁵⁷⁴ Bu tepki sonucunda, Abdülhamit iktidara gelmiştir.

Tanzimat döneminde yapılan yenilikler, devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. Hükümet, yönetim ,eğitim alanlarında yapılmaya çalışılan bu yenilikler devletin ve dinsel birimlerin yani Müslümanlık dışı olanın laikleşmesini olanak taşıyacak bir devrim olması açısından Osmanlı için gerekli reformlar olmuştur.⁵⁷⁵ Böylece “Türklerin pantolon giymesi bu dönemde başladı. Sarık, başa giyilen dinsel sembol olma gücünü bu dönemde yitirdi. Sakalsız bir Türk şimdi saygı taşıyan bir mevkide yer alabiliyordu. Devlet adamları padişahın önünde oturabiliyorlardı. İnsan yüzü bir resimde gösterilebilirdi. Batı müziği notaları başkent sokaklarına duyulabilirdi.”⁵⁷⁶

Bu dönemde yeni görevler ve kurumlar oluşturulmuştur. Berkes'e göre bu yenilikler Tanzimat'tan başlayarak Cumhuriyet'e kadar gidilen süreçte ikililiğe neden olmuştur. “Devlet bir yandan, hangi din ve mezhepten olursa olsun bütün tebaasını eşit sayarken öbür yandan hükümdar hala din başkanı olmakta devam ediyor, İslam tebaanın hayatı hala din ölçülerinin kaydı altında bulunuyordu. Bir yandan yeni ve dinsel olmayan teknik okullar açılırken öbür yandan medreseler ve dinsel eğitim devam ediyor; bir yandan ticaret,ceza kanunları gibi laik esaslara dayanan kanunlar yapılırken öbür yandan her şey şeriat hükümlerince yürütülüyordu. Bir yandan yeni mahkemeler kuruluyor, öbür yandan Şeriat mahkemeleri sürüyordu.”⁵⁷⁷ Eğitim alanında da bu ikilik yaşanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde eski eğitim sistemi ile yeni eğitim sistemi arasındaki ikilik devam etmiştir.⁵⁷⁸ Tanzimat'ta eski sistem geçerliliğini koruyarak bu sisteme modern bir görüntü verilmiştir.⁵⁷⁹ Bu düzenler başlıca hükümet, hukuk, eğitim, laiklik alanlarında uygulanmıştır.⁵⁸⁰

1876 yılına gelindiğinde Tanzimat iki çıkmaza girmiştir. Bunlardan birincisi, Osmanlı Avrupa'daki büyük güçlerin çıkar savaşında kendisini hedef yerine koymuş olması ikincisi ise batılı devletler tarafından yapılması istenilen reformlar Tanzimat liderlerinin benimsediği ve amaçladığı reformlar arası zıtlık yaşanması olmuştur. Bu zıtlıklarla Hıristiyan reaya tanınmak istenilen haklarla ortaya çıkmıştır. Bu durum ilk başta dinsel olarak görünse de daha sonraları ekonomik ve politik olarak ta Osmanlıyı zarara sokmuştur. Avrupa yaptırmak istediği

⁵⁷⁴ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk...**, s.44-45.

⁵⁷⁵ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.54.

⁵⁷⁶ **a.g.e.**, s.40.

⁵⁷⁷ **a.g.e.**, s.94.

⁵⁷⁸ Berkes, **Felsefe ve Toplum Bilim**, s.114.

⁵⁷⁹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.33.

⁵⁸⁰ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.55.

reformlarla Türk halkına yönelik hiçbir talebi olmamıştır. Tanzimat'ı benimseyen kişilerde bile Türk ulus varlığı hesaba katılmamıştır.⁵⁸¹

Sonuç olarak, Tanzimat dönemi, siyasal gelişmeler din, bürokrasi, ordu alanında örgütlenmiştir.⁵⁸² “Tanzimat devri gerçekte eski Osmanlı düzeninin yasaının yok olduğu devirdir. Onun yerine geçen ve Tanzimat fermanının yarattığı olan düzen şu: Müslüman ve Hıristiyan reaya, reyalıktan çıkıp tab'a halk olmuştur. Hıristiyan reayanın aynı zamanda birer ulus olma yolları açılmıştır. Derebeylikle uğraşılıyor, ancak yeterince temizlenemiyordu. Köylü halk yavaş yavaş padişahın reayası olmaktan çıkıp derebeyin, ağanın,ayanın kiracısı, ortakçısı, yarıcısı veya marabacısı, hatta bazı yerlerde serfi oluyor,. Birçok köylü mültezim ve tefecilerin elinde, Kapıkulu yerine yeni devlet adamları ve okumuşlar, yeniçeriler yerine yeni ordu geliyor. Müslüman olmayanlar arasında paralı iş adamı sınıfı gelişmeye başlıyor. Devleti asıl idare edenler ne halk ne padişah. Birbirlerini kıskanan, birbirlerine ve padişaha karşı bir yabancı sefire arkasın dayanan nazırlardır. Mali ve politik sebeplerle batıya gırtlığa kadar borca girildiği için dış siyaset sefirlerin kendi aralarındaki meselelere göre yönetiliyordu. Tanzimat reformlarıyla halkın ve devletin durumu düzeleceğine hem devlet, hem halk ekonomik çöküş halinde.” Tanzimat'ta beklenileni alamayan Osmanlı'da halkın egemenliği fikri canlanmıştır. Bu fikrin tam uygulanacağı zaman karşıt fikri simgeleyen Kanun-u Esasi'ye devreye girmiştir.⁵⁸³

Berkes Jön Türkleri açıklarken ilk başta kavramsal olarak ele alır ve Jön Türk kelimesinin yabancılaşma sözcüğünü anlatan kavramlardan biri olduğuna değinir.⁵⁸⁴ Kitaplarına baktığımızda genellikle Genç Osmanlılar veya Yeni Osmanlılar kavramını kullanmaktadır. Bu terimi yansıtan iki grup bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı kurumlarını geri döndürmeye ve eski geleneklerle yürütme yanlısı olan ıslahatçılardır;⁵⁸⁵ Tanzimat'a gelindiğinde hem eski rejim korunmuş hem de yeni rejim yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı iki düzenli bir rejim haline gelmiş Yeni Osmanlılar bu iki düzeni yasa ile kontrol altına almaya çalışmışlardır. Fakat bunu yapmak için yeni bir devlet kurulması gerekmektedir. Yeni Osmanlılarda bunun farkına varmışlardır.⁵⁸⁶ Bunlar, eski sistemi canlandırma iddiası altında şeriat temellerine sığınmışlardır. Onlara göre şeriat meşveret usulünü emretmektedir. Ulemada olan kişiler bu fikri benimsemişlerdir. Ancak Halk bu konuda ulemanın yanında yer

⁵⁸¹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.76.

⁵⁸² Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.170.

⁵⁸³ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.34.

⁵⁸⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.9.

⁵⁸⁵ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.282.

⁵⁸⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s.92.

almıştır. Yeni Osmanlıların fikri rağbet görememiştir. Bunun için Yeni Osmanlılar halk egemenliği fikri üzerinde durmuşlardır. Halkın egemenliği fikri aslında meşveret usulü şeklinde anlaşılmalı gerektirmektedir.⁵⁸⁷

Diğer grup ise şeriatın vazgeçilmesi gerektiğini din-devlet birleşiminden vazgeçilip Avrupa tarzı sisteme geçilmesi gerektiğini düşünenlerdir. Türk düşünürlerinden Şinasi ikinci gruba girmektedir.⁵⁸⁸ Berkes, Şinasi'nin laikliğin ve ulusçuluğun önderi olarak görmüştür. Şinasi din, devlet ve dil konularına değinmiş bu konular hakkında önemli düşünceler sunmuştur. Berkes, Yeni Osmanlıların bu düşünceleri ilerletemediği görüşündedir. Bu ikinci grup genelde Avrupa'da eğitim görmüşlerdir.⁵⁸⁹

Yeni Osmanlılar Avrupa'da buldukları sırada Avrupa'da gerçekte Osmanlı devleti düşmanlığı olan Türk düşmanlığı vardır. Yeni Osmanlılar tercihlerini Osmanlıdan kullanarak Osmanlıyı kurtarmaya çalışmışlardır.⁵⁹⁰ Fakat halk iradesini ön plana çıkaracaklarına imparatorluğun uluslara bölünmesi tehlikesine karşın padişahın iradesini halkın ve hükümetin üstünde tutmuşlardır. Bunun sonucunda da Abdülhamit rejimi doğmuştur.⁵⁹¹

Balkan savaşlarından sonra tekrar canlanan Yeni Osmanlılar Niyazi Berkes'in fikriyle Türkçülükten uzak Osmanlıcılığa yakın bir konumdadırlar. “Osmanlı egemenliği altındaki birçok kavmin İslam olanları gibi, bir bütünün bir parçasıydı. Yalnız bir Türk siyasal varlığı için zorunlu bir devlet rejimi uğruna savaşma, şimdi dar bir uğraşı olarak görülüyordu. Yeniden Türk halkı, Türk ulusu gibi kavramlara inanış o denli yabancılaşmıştı ki, onun tarihsel varlığının bir olanağı olabileceği bile artık düşün dışı olmuştu.”⁵⁹²

1860'ta gerek endüstri gerekse maden ve tarım girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1875'e gelinene kadar kötüye giden bu durum anlaşılammıştır. 1875, ilk kötü gidişin sinyallerinin verildiği tarih olmuştur.⁵⁹³ Bu dönemde siyasi ve askeri sorunlar başlamıştır. Bu nedenle de Anayasa akımından ziyade Abdülhamid dönemi yaşanmıştır. Anayasa döneminin kapanması durumunu Niyazi Berkes şöyle ifade etmiştir. “ Bu olaylar, yabancı devletlere karşı mali bağımlılığa düşen, yapısında modern uygarlığa uyacak toprak, endüstri, vergi, eğitim reformları yapmamış ya da yaptığı kadarını uygulamamış olan bir

⁵⁸⁷ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s.35.

⁵⁸⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.282.

⁵⁸⁹ *a.g.e.*, s.283.

⁵⁹⁰ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s.197.

⁵⁹¹ *a.g.e.*, s.35.

⁵⁹² *a.g.e.*, s.196.

⁵⁹³ Berkes, *Batı Sorunu*, s.38.

ülkede demokrasinin gerçekleşmeyeceğini, ondan gericilik ve istibdat doğacağını ilk kez olarak tam anlamıyla gösterdi.”⁵⁹⁴ Abdülhamid’in meclisi dağıtması olayını, Berkes, anayasaların amaçlarından çok baskı dönemi koşulları hazırladığını belirtmiştir. Ona göre anayasalar, istenildiği gibi çağdaşlığın gelenekselliğin arasındaki dengesizliği çözememiştir.⁵⁹⁵

Abdülhamid dönemi baskısı altında Kanun-u Esasi’nin baş edemediği ekonomik bunalım sonucunda Duyun-u Umumiye kurulmuştur.⁵⁹⁶ Böylece Türklere ait tüm borçlar birleştirilerek ödenmeye başlamıştır.⁵⁹⁷

Türkiye’nin ekonomik anlamda kalkınması için Batı uzmanlara danışmak amaçlı kurulan Borçlar İdaresi, ne ekonomik olarak kalkınmayı ne de kalkınmak için gerekli olan reformların yapılmasını sağlamak amacındadır. Çünkü Avrupalı devletler istediklerini elde etmişlerdir. Türkiye’yi borçlandırarak istediklerine ulaştılar. Bu nedenle de ıslahata daha sonraları yanaşmadılar.⁵⁹⁸ Bu borçlar idaresi, Abdülhamid, Meşrutiyet, 1. Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir. Ancak 25 Mayıs 1954’e gelindiğinde borçların tasfiyesi tamamlanmıştır.⁵⁹⁹

Ulusal gelir kaynakları borçlar nedeniyle Duyun-u Umumiye’ye rehin verilmişti. Bu dönemden sonra Türk ekonomisini yabancı sermayeler istedikleri gibi kullanmaya başlamışlardır.⁶⁰⁰ Abdülhamid dönemi bir bakıma yabancı sermaye yatırımı dönemi olarak adlandırılabilir.⁶⁰¹ Bununla birlikte reform yapmak istenirse kaynaklara egemen olan sermayenin çıkarı derecesine göre yapılabilmıştır.⁶⁰² Bu nedenle Niyazi Berkes, Abdülhamid zamanında Tanzimat dönemine oranla daha az reformun gerçekleştiği söylenmektedir. Böylece Abdülhamid döneminde halkın durumu daha da kötüye gitmiştir.⁶⁰³ Abdülhamid rejimini bitiren Sebep ekonomik bunalım, dış güçlerin etkisi, gerileme olmuştur. Berkes sanılanın aksine Abdülhamid dönemini bitiren sebebin iyi eğitim alan kapıkuluna dayandırmaz. Aksine kapıkulunu Abdülhamid’e yardım ettiği görüşünü savunur.⁶⁰⁴

⁵⁹⁴ a.g.e., s.37.

⁵⁹⁵ Kongar, **Türk Toplum Bilimcileri**, s.253-253.

⁵⁹⁶ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.81.

⁵⁹⁷ Berkes, **Batı Sorunu**, s.43.

⁵⁹⁸ a.g.e., s.52.

⁵⁹⁹ a.g.e., s.45.

⁶⁰⁰ a.g.e., s.53.

⁶⁰¹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.73.

⁶⁰² Berkes, **Batı Sorunu**, s.53.

⁶⁰³ a.g.e., s.67.

⁶⁰⁴ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.35.

Abdülhamid dönemi aydınlarının çoğu İstanbul merkezli toplanmışlardır. Bunların bir kısmı Abdülhamid'in yanında kendilerine yer edinmeye çalışmış, bir kısmı ise Abdülhamid'e karşı gelmiştir. Bazı aydınlar Babıali'de gazete çıkarmış bazıları ise uydurma jurnaller yazarak kendilerini güvence altına almaya çalışmışlardır. O dönem fikir işleriyle uğraşan aydınların çoğu edebiyatla uğraşırlardır. Sembolizm ya da natüralizme ilgi duymuşlardır.⁶⁰⁵

Abdülhamid rejimine karşı yapılan savaşın amacı devrim değil topluma özgürlük getirmek amacını taşımaktadır. Aydınlar tarafından Kanun-u Esasi tekrar getirilmek istenmektedir. O dönemde Abdülhamid'e karşı çıkanlar arasında Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin gibi önemli isimlerde bulunmaktadır. Bu kişiler o zamanın aksine devrim taraftarı olmuşlardır.⁶⁰⁶ Aydınlar istibdat rejimini ortadan kaldırmak için senelerce uğraşmışlar, Ancak beklenen dönem geldiğinde ise aydınların yeterince hazırlanamadığı anlaşılmıştı. O dönemde herkes istediğini söylemeye başlamıştır. Birçok farklı fikir ortaya atılmıştır, Niyazi Berkes bu durumu 27 Mayıs devriminin sonrasına benzetmiştir. Ona göre o dönemden sonra da herkes istediğini söylemeye başlayacaktır.⁶⁰⁷

Abdülhamid döneminde yeni okullar açılmış, var olan yüksek okullar geliştirilmeye çalışılmıştır.⁶⁰⁸ Ayrıca bu dönemde Mülkiye tekrar önem kazanmıştır. Bunların yanında hukuk okulu, idadi okullar, mühendis okulu, ticaret, ziraat, baytar, öğretmen okulları da açılmıştır. Bu okulların açılmasındaki asıl amaç devrimsel bakış açısını ve bilim yapma arzusu değil memur yetiştirmek olmuştur.⁶⁰⁹

Niyazi Berkes, Mustafa Kemal'in biyografilerinin yazıldığı kitaplarda bir noktaya değinir ve aslında olayın öyle olmadığını söyler. Tüm biyografilerde Mustafa Kemal dönemi aydınlarının aslında Abdülhamid döneminin başarısı olarak ele alınmıştır Berkes ise Mustafa Kemal ve onun gibi beş-on kişi daha Abdülhamid dönemi teokrasiden uzaklaşarak başarılı olabilmışlerdir.⁶¹⁰ Bu kişiler aslında Abdülhamid dönemi ideolojisinde eğitim almış değillerdir.

Abdülhamid döneminde din alanına karşı reformların olmadığı bir dönem olmuştur.⁶¹¹ Bunun nedeni olarak Abdülhamid'in İslamlılık görüşünü benimsemesi gösterilebilir.

⁶⁰⁵ Berkes, **Batı Sorunu**, s.45.

⁶⁰⁶ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk..**, s.71.

⁶⁰⁷ Berkes, **Batı Sorunu**, s.47.

⁶⁰⁸ Berkes, **Felsefe ve Toplumbilim**, s.119.

⁶⁰⁹ **a.g.e.**, s.120.

⁶¹⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.86.

⁶¹¹ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.67.

Abdülhamid'in İslamcılık görüşünün göre Batı'da uygarlık varsa İslam uygarlığı vardır. Tanzimat, Batıcıların almaya çalıştığı medeniyeti Avrupa zaten Müslümanlardan almıştır.⁶¹² Abdülhamid'in İslamcılık rejiminin sonuçları sonucunda Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık iflas etmesine neden olmuştur.⁶¹³ Namık Kemal'in ve Mithat Paşa'nın İslami devlet düşüncesi o dönemde Abdülhamid taraftarları arasında kabul edilmiştir. Bu kişiler, Batı'nın ekonomik ve siyasal etkileri yaşanırken aynı zamanda hilafet ve şeriat dinciliği yapılabileceğini düşünerek hata etmişlerdir.⁶¹⁴ Abdülhamid, Namık Kemal etkisi altında halk, vatan, eşitlik, özgürlük gibi kavramların kendi ordusu etrafında yayılmasından korkardı, korktuğu şeyde gerçekleşmiştir.⁶¹⁵

1871'de Mithat Paşa politika sahnesinde etkin rol oynamaya başlamıştır. Ancak 1881 yılına kadar etkin görevde bulunabilmiştir.⁶¹⁶ Abdülaziz halkta oluşan hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla Mithat Paşa'yı başbakanlığa getirmiştir.⁶¹⁷ Mithat Paşa ile başlayan dönem yani 1871 döneminin en önemli sorunu finansal bunalım olmuştur.⁶¹⁸ Mithat Paşa zamanında Osmanlı Devleti yönetiminin düzenlenmesi sorunu yani Tanzimat sorunu da gündeme gelmiştir. Bu Osmanlıda yeni bir devlet rejimi bulma açısından zor olmuştur. Aynı zamanda bu sorun Hristiyan Halk eşitliğini sağlama sorunudur.⁶¹⁹

Niyazi Berkes, Mithat Paşa'yı Osmanlı soyuna tepki gösteren ilk adam olarak tanımlamıştır. O dönem çoğu aydın bu nedenle Mithat Paşa'nın etrafında toplanmıştır.⁶²⁰ Onun döneminde ıslahat; reform anlamında değil, imparatorluğun tavsiyesi anlamına gelmektedir.⁶²¹ Mithat Paşa sadrazamlığa geldiğinde İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ıslahat taleplerini önlemek gerektiğini düşünmüştür.⁶²² Böylece Mithat Paşa zamanında, İstanbul Konferansını önlemek amacıyla Kanunu Esasi hazırlanmıştır.⁶²³ Onun amacı Türk olmayanlara geniş yetkiler vererek imparatorluk uluslar topluluğu meydana getirmek

⁶¹² Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s.63.

⁶¹³ **a.g.e.**, s.69.

⁶¹⁴ Berkes, **Atatürk ve Devrimler..**, s.108.

⁶¹⁵ **a.g.e.**, s.83.

⁶¹⁶ **a.g.e.**, s.40.

⁶¹⁷ **a.g.e.**, s.46.

⁶¹⁸ **a.g.e.**, s.48.

⁶¹⁹ **a.g.e.**, s.40.

⁶²⁰ **a.g.e.**, s.49.

⁶²¹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.39.

⁶²² **a.g.e.**, s.40.

⁶²³ **a.g.e.**, s.41.

olmuştur. Bunun gerçekleşebilmesi için de anayasa hazırlanmalıdır. Böylece ekonomik sorunlar, eğitim, köy reformları bir yana bırakılıp anayasa yapmaya girişilmiştir.⁶²⁴

Mithat Paşa adem-i merkeziyet ve tevs-i mezuniyet ilkelerine inanmış, anayasa fikrini yürütürken de bu iki yöntemi uygulamayı düşünmüştür.⁶²⁵ Ayrıca Kanun-u Esasi’de temel alınan ideolojik düşünce Osmanlılık ve İslamlılık görüşü olmuştur.⁶²⁶ Bunun yanında Kanun-u Esasi içinde zıtlıkları barındıran bir anayasa olmuştur. Merkeziyetçilik-Adem-i merkeziyetçilik, İslamlık-Osmanlılık, saltanat-hilafet çelişkileri kanunlara sokulmuştur. Osmanlı Devleti’nde ve tarihinde ilk kez Saltanat-Hilafet devleti hukukça ve resmen kabul edilmiştir.⁶²⁷

Kanun-u Esasi üç siyasal kuruluş baskısı altında yapılmıştır. 1)Avrupa devletlerinin baskısı, “Kanun-u Esasi akımı İngiltere’nin özlediği reformları gerçekleştirmeye yönelik bir akımdı”. Bu düşünce Mithat Paşa, hem İngiliz elçisinden hem de Türkiye taraftarı İngiliz çevrelerinden destek almaktadır.⁶²⁸ Diğer siyasal baskı 2)Savaşa girmiş olması ve son olarak 3)Abdülhamit’e karşı siyasal düşünceden yoksun olmasıdır.⁶²⁹ Osmanlı İmparatorluğu böyle bir durumla yüz yüze kalınca sorunlar çözümlenir olmaktan çıkmıştı. Bu nedenle yapılan reformlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kanunu Esasi’nin başarısızlığının asıl nedeni budur. Osmanlı İmparatorluğu dağılsa ya da yıkılsaydı o zaman başarılı olabilirdi. Niyazi Berkes Abdülhamit’in bu anlamda bunu sezdiğini bu nedenle reformlara son verdiğini böylece 30 yıl imparatorluğun devamının sağlandığını söylemektedir. Aynı şekilde Midhat Paşa’nın da bu durumu biraz da olsa sezindiğini söyler.⁶³⁰

Berkes’e göre asıl sorun görmezden gelinmiştir. Ne sorunları çözecek zemin oluşturulacak hazırlık yapılmıştır ne de ortada dişe dokunur bir proje vardır.⁶³¹ İyi hazırlanamayan bu devrimi yine gericiler ortadan kaldırmayı başarmışlardır. Kafalarda birçok soru vardı ve hiçbiri yanıtlanamamıştır. Bu kafa karışıklığında gericiler olaya el atmışlardır. Sonuç olarak başka yapılmak istenilenden farklı bir Kanunu Esasi’de ne ekonomik ne de mali bunalımı çözecek bir reform yoktur. “Anayasanın en önemli derdi padişahın ve halifenin

⁶²⁴ a.g.e., s.40.

⁶²⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.61.

⁶²⁶ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.59.

⁶²⁷ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.117.

⁶²⁸ a.g.e., s.63.

⁶²⁹ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.59.

⁶³⁰ Berkes, **Batı Sorunu**, s.72.

⁶³¹ a.g.e., s.40.

hükümdarlık haklarının halka, Parlamenteoya ve orduya karşı korunmasını sağlamak” olmuştur.⁶³²

Kanun-u Esasi ilk kez İslam devleti ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Kanun-u Esasi’de Osmanlı devleti “din devleti” sıfatını alırken geriye doğru bir adım atmıştır.⁶³³ Din ve politika ile ilgili olan kavgada sonunu hazırlayan Mithat Paşa⁶³⁴ “gerekli reformlar konusunda İngiliz önerilerini benimsediği için, Kanun-u Esasi rejiminin yürürlüğünün Batı devletlerinin güvencesi altına konmasını kabul edebilirdi. Sanıma göre, onun trajik sorunu, bu son tümcenin anlamındaki iççelişki içinde kavrayabiliriz.”⁶³⁵ “Kanun-u Esasi’nin laik hukuk kavramından yoksunluğu, üstelik egemenlik yetkilerinin kısıtlanması amaçlanırken onun eski padişahlık niteliğine bir de anayasal halifelik katılması bize Abdülhamit rejimi türünü hediye etmiştir.”⁶³⁶

Rusya savaşı açınca, Abdülhamit, Mithat Paşa’yı 7 Şubat 1877’de ülkeden sınır dışı etmiştir. Belli bir süre sonra Mithat Paşa’nın dönmesine izin vererek onu Suriye valiliğine getirmiştir.⁶³⁷

Niyazi Berkes’e göre Meşrutiyetle birlikte ulemanın şeriata uygunluğunu onaylayacağı kuralları uygulamak yapılması gereken en önemli ve en acele reformudur. Ana reform bu olmalıdır.⁶³⁸

2. Meşrutiyet zamanında iki çıkar yol kalmıştı. Ya halk egemenliğine dayalı demokrasi olacak ya da ulusal kurtuluş savaşına gidilecekti. Niyazi Berkes birinci durumun olanaksızlığını şöyle açıklamaktadır. “Şimdi reform sorunu toplumsal yapıda reformlar yaparak Batı örneğine göre bir kalkınma ve ilerleme yoluna girilmesi sorunundan çok daha kompleks bir sorun olmaya dönüşmüştü. Sınıflar arası ilişkilerden başka imparatorluğa dahil milletler arası çatışmalar, yabancı sermaye çıkarlarının arkasındaki devletlerle olan gerginlikler, bu devletlerin Türkiye üzerine kendi aralarındaki rekabeti hiçbir imparatorluğun çözümlenemeyeceği bir sorunlar karman çormanı yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun alinyazısını belirterek artık Türk halkının, onu yönetenlerin elinden çıkmıştı.”⁶³⁹ Bu nedenle Meşrutiyet Dönemi’nde halk kavramı popülerlik kazanmaya başlamıştır. Hatta o dönemde

⁶³² a.g.e., s.41.

⁶³³ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.88.

⁶³⁴ a.g.e., s.60.

⁶³⁵ a.g.e., s.69.

⁶³⁶ a.g.e., s.207.

⁶³⁷ a.g.e., s.72.

⁶³⁸ Berkes, **Batı Sorunu**, s.49.

⁶³⁹ a.g.e., s.73.

Halk Doğru adında bir akım başlatılmıştır. Bu akım ulusçuluk kavramın yanı sıra ortaya çıkmıştır. Ancak ulusçuluk dış politikayla ilgiliyken halkçılık terimi iç politikayı ilgilendirmiştir. “Halk kavramında din, ırk, mezhep yanlarından ziyade politik egemenlik yanı üstün gelir. Halk idare edilen, imtiyazlılar zümresinden olmayan, okumamış, fakir yığınlar demektir.”⁶⁴⁰

II. Meşrutiyet’te parlamento önem kazanarak padişahın yetkileri neredeyse hiçe indirilmiştir.⁶⁴¹ Bu dönemde Siyasi partiler oluşmuş, basın gelişmiştir. Ancak bu dönemde iç çatışmalar da yaşanmıştır. Bunun nedeni parlamentoda olan kişilerin halk egemenliğinden çok kendi çıkarlarını gözetmeleri olmuştur.⁶⁴² Bu nedenle de Meşrutiyet dönemi sözde bir devrim olarak kalmıştır. Sözde olmasının nedeni ise eskiyle bağlarını koparamamış olmasıdır.⁶⁴³ Sözde devrim olmasının diğer nedenini Berkes şöyle ifade etmektedir, “Türkiye’nin Batıya dönüşünde gerekli reformlar adım adım yapılmadığı, toplumsal yapı bozulmamış bir ortaçağ yapısında kaldığı için borç ve sermaye olarak dış yardım Türk halkının ekonomik kalkınması yerine ekonomik çökmesini sağladı; gelişmelerden ancak yabancı sermaye faydalandı; Türkiye’de yegane reform aracı olan devlet de artık böyle bir araç almaktan çıktı. Devlet artık hiçbir reform yapamazdı. Bundan dolayıdır ki, Meşrutiyetin daha başında bütün reform olasılığı ortadan kalktı; çarçabuk, devletin yaşaması için dış yardımın şart olduğu kanısı daha bilinçli olarak yerleşti. Askeri bir hükümet darbesiyle yapılan bir devrim, devirdiği rejimin ulusun bilgisi ve rızası olmadan giriştiği bütün yükümlülüklerini üstüne alır almaz reform yapma, gerçek bir toplumsal devrim yolu açma şanslarını kaybeder. İşte Meşrutiyet’te de böyle olmuştur. Toplumsal reform şanslarını kaybeden bir hareket ise eninde sonunda bir milli kurtuluş savaşına sürüklenmeye mahkumdur.”⁶⁴⁴ Bunun sonucunda ortaya çıkan görüş “İlk kez olarak Meşrutiyet Devrimi’nden sonra “içtimai bir inkılap” olmadıkça devrim bir hükümet darbesi olmaktan öteye gidemeyeceği fikri doğdu”⁶⁴⁵

Meşrutiyet Dönemi, Berkes’in kavram tanımlamasına göre ihtilal değil bir iki yönüyle inkılap özelliği taşımaktadır. Bazı Kemalist reformların temeli daha bu dönemde atılmış olsa da olanaksız olarak görülen bazı fikirler Kemalist Devrimciğinin ana unsurlarını oluşturabilmiştir. Abdülhamit döneminde Panislamlik bir ideoloji olmaktan çıkmış Kanunu Esasi’de anayasallaşmış ve devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Meşrutiyet dönemine

⁶⁴⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.37.

⁶⁴¹ **a.g.e.**, s.35.

⁶⁴² **a.g.e.**, s.36.

⁶⁴³ **a.g.e.**, s.88.

⁶⁴⁴ **a.g.e.**, s.59.

⁶⁴⁵ Berkes, **Batı Sorunu**, s.92.

gelindiğinde ise bu rejim değiştirmemiş aksine bu ilke korunmaya çalışılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda dahi İslamlığın kurtarılması için yapıldığına inanan kişilerin sayısı hayli fazladır.⁶⁴⁶

b. Niyazi Berkes'in Bakış Açısıyla Fikir Akımları

Avrupa'dan yayılan fikir akımlarının yanında Rusya'da da halkçılık hareketi yayılmaya başlamıştır.⁶⁴⁷ Böylece Meşrutiyet döneminde birçok fikir akımıyla birlikte halkçılık akımı da doğmuştur.⁶⁴⁸ Halkçılık, Meşrutiyet döneminde ilk defa toplumculuk görüşünü savunan aydınlar tarafından kabul edilmiştir. Bu kişiler, halkın geleneklerine göre devrim yapılması gerektiği üzerinde durmuşlardır.⁶⁴⁹ II. Meşrutiyet ile birlikte gelen hürriyet rejiminden verim alamayınca devrim (inkılap) kavramı kuvvetlenmeye başlamıştır. Topluma dönüp bakma eğilimi artmıştır.⁶⁵⁰ Devrim sadece hükümete yönelik değil aynı zamanda halkın bulunduğu alanlarda da yapılmalıdır. Anlaşıyor ki ilk defa aydınlar toplumun önemini bu dönemde anlamışlardır.⁶⁵¹ Bu dönem, “aydının halka gitmesi fikriyle başladı; önceleri bu, aydının halka gidip onu aydınlatması şeklinde düşünülüyordu. Daha sonra aydının halkı aydınlatması değil, aydının kendisinin halkı tanınması, halktan toplumun meselelerini öğrenmesi düşüncesine gelindi.”⁶⁵² Ancak bu düşünce yeterli olmamış, halk zamanla devrime arkasını dönmeye başlamıştır. Osmanlı milliyetçiliğinden kurtulma amacını taşıyan halkçılık görüşü Cumhuriyet döneminde tekrar varlığını gösterecektir.⁶⁵³

Meşrutiyet'in ilk yıllarında özellikle Selanik'te hürriyet rejimini demokrasi anlayışı olarak görme eğilimi başlamıştır. Bu dönemde “Yeni Felsefe Mecmuası” ve “Genç Kalemler” adı altında iki dergi yayınlanmıştır. Bu dergilerde çalışanlar, aralarında toplantı yaparak reform konularını ele almışlardır.⁶⁵⁴ Bu kişilerden bazıları sosyalist görüşü benimsemiş, batıyı sosyalist görüş doğrultusunda eleştirmişlerdir. Bazıları ise “Yeni Hayat” adıyla yeni bir akım ortaya koymuşlardır. Ancak bu grup istenildiği gibi sosyalist akımın devamını getirememiştir. Bunun nedeni sosyalist düşüncenin Osmanlılık fikrine aykırı bir yapıda olarak görülmesi ve halk, köylü, işçi ile ilgili sorunların teoride kalarak pratiğe

⁶⁴⁶ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s.136.

⁶⁴⁷ Berkes, *Baticılık, Ulusçuluk...*, s.80-81.

⁶⁴⁸ *a.g.e.*, s.61.

⁶⁴⁹ *a.g.e.*, s.80.

⁶⁵⁰ *a.g.e.*, s.74.

⁶⁵¹ *a.g.e.*, s.80.

⁶⁵² *a.g.e.*, s.81-82.

⁶⁵³ *a.g.e.*, s.61.

⁶⁵⁴ Aynı yer.

dökülememesidir.⁶⁵⁵ Daha sonraları Yeni Hayat akımı sosyalist görüşten uzaklaşarak Ziya Gökalp'in "mefküreci"(idealist) akımını benimsemeye başlamıştır.⁶⁵⁶ Niyazi Berkes, sosyalist yaklaşımı ve bu görüşü savunanları eleştirmiştir. Ona göre Türkiye'deki sosyalistler, Ulusçuluk, milliyetçilik sorununu yeteri kadar incelememişlerdir. Türkiye'deki Batı Sorunu adlı kitabında Berkes buna değinmiştir.⁶⁵⁷

"Genç Kalemler" dergisi ise halkçılık fikri savunulmuş olmasına rağmen bu kişiler, aydının ve devletin halkla arasındaki ayrıma dikkat çekmişlerdir.⁶⁵⁸ Halkçılar, ilk iş olarak dil meselesi üzerinde durmuşlardır.⁶⁵⁹ Aydınların kullandığı dil ile halkın kullandığı dil arasındaki fark üzerinde durmuşlardır. Aydınların halk dilini kullanmaları gerektiğini söylemişlerdir.. Bu dergi, Türkçülük akımının öncüsü olarak gösterilmiştir. Ancak Niyazi Berkes'e göre bu fikir kısmen doğrudur çünkü bu derginin asıl yansıttığı fikrin halkçılık olduğunu savunur. Osmanlıcılığa inanan aydınlar bu grubu fazla devrimci bulmuş onlara karşı bir duruş sergilemiştir.⁶⁶⁰ Sadece Osmanlılar değil, İslamcılar ve Batıcılar da halkçılığa karşı tepki göstermişlerdir.⁶⁶¹

Kısaca "Meşrutiyet Devriminin gelişi Rusya Müslüman milliyetçiliğinin umutlarını canlandırdı; Türkiye'de bulunan aydınların Türkiye'de uyanan halkçılık akımına yanaştırdı. Osmanlı aydınlarının halkçılık akımının temelsizliği, Osmancıların devleti yıkıyorsunuz itirazı karşısında bunların eline çekici bir dayanak vardı: Onlara koca bir Türk dünyası sunuyorlardı. Bu fikir halkçılık akımına karşı olan aydınları bile yola getirdi; bazıları Türkçülük akımının başına bile geçtiler"⁶⁶² Böylece Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ideolojisinin yanında Türkçülük ideolojisi de yerini almıştır.⁶⁶³

Türk aydınları birazda mecburiyetten Osmanlıcı, İslamcı ya da Türkçü olmuşlardır. Gerek liberal gerekse sosyalist olmaları zordur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu altında toplanan tüm milliyetler ayaklanacak olsa ülke çöküşe gidecektir. Batıda sosyalist ve

⁶⁵⁵ a.g.e., s.62.

⁶⁵⁶ a.g.e., s.63.

⁶⁵⁷ Kayalı, **Türkiye'de Sosyoloji** , s.748.

⁶⁵⁸ Berkes, **Batı Sorunu**, s.62.

⁶⁵⁹ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk.**, s.84.

⁶⁶⁰ Berkes, **Batı Sorunu**, s.62.

⁶⁶¹ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk.**, s.84.

⁶⁶² Berkes, **Batı Sorunu**, s.66.

⁶⁶³ a.g.e., s.67.

liberaller milliyetlerin bağımsızlığına ilgi duyulmaktadır. Bu nedenle halkçılık hareketi şekil değiştirerek Türkçülük hareketi halini almıştır.⁶⁶⁴

Türkiye’de halkçılık akımından doğan Türkçülük, dünya politikasının etkisiyle halkçılık niteliğini kaybederek Turancılık yoluna girmiştir.⁶⁶⁵ Türkçülüğün hakim olduğu dönemde bu fikir Türk düşününde bir iz bırakmıştır. Bu durum Realizmin ve mantığın ortadan kaldırılışına neden olmuştur.⁶⁶⁶

Niyazi Berkes Türkçülüğü ütopyik bir fikir olarak görmektedir. Çünkü Türkiye koşullarında bu fikir hayalden ileri gitmiyordu. “Türkçülük akımının olumlu hizmeti, Osmanlı aydınlarının kafasındaki dincilik, Batıcılık ve özellikle Osmanlıcılık düşlerini sarsması ve hatta yıkması; bunun dil, tarih, kültür ve çağdaşlaşma ile ilgili taraflarında Türk düşününde önemli değişiklikler açması oldu. Tarih açısından Türkçülüğün ilerici yanı budur.” Türkçülüğün bu ilerici yanının olmasına rağmen İslamcılık ve Osmanlıcılık kadar ülkeyi geri götüren bir tarafı da vardır. Bu, Türk toplumunun demokratik yapıya gelmesini sağlayacak olan planlı ve rasyonel yolu bulamamasından kaynaklanmaktadır.⁶⁶⁷

İttihat ve Terakki iktidara sahip olduğu dönemde Türkçülük, Turancılık olarak anlaşılmıştır. İttihat Terakki bu fikri benimsenmiştir. Fakat Niyazi Berkes bu durumun Türkçülüğe aykırı olduğunu dile getirmiş, Türkçülüğün tam zıddı olan iki noktanın gözden kaybedilmesine yol açtığına değinmiştir. Bu durumu da Berkes şöyle açıklamıştır. “hala vazgeçilmeyen Osmanlı politikası Yusuf Akçura’nın mütareke döneminde emperyalist Türkçülük diye suçladığı renge girdi; kutsal mefkure perdesi arkasında içyüzü bilinmeyen yabancı amaçlara kullanıldı; Türkçülük adına Meşrutiyet döneminin son yıllarında alınan ekonomik tedbirler, fırsatlardan kaynaklanarak halk ve devlet aleyhine zenginleşen vurgunculuk kapitalizmini başlattı. Mefkurecilik dumanı arkasına gizlenen harp vurguncusu tipi, ulus ve halk haklarını savunan her aydının amansız düşmanı haline geldi.” Türkçülük daha sonrasında kendini bu iki özellikten sıyırabilmiştir. Turancılığın gerici olarak saymakta bu iki özellikten çıkmıştır. Çünkü bu iki özelliği kabul etmeyen vatandaşlar Türk düşmanı sayılmışlardır.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ a.g.e., s.63.

⁶⁶⁵ a.g.e., s.77.

⁶⁶⁶ a.g.e., s.78.

⁶⁶⁷ a.g.e., s.71.

⁶⁶⁸ a.g.e., s.78.

Niyazi Berkes, Turancılıkla ilgili şu ifadelerde bulunur; “Turancılık sadece Türkiye içinde gizli işlere girişmek, Atatürk’e varıncaya kadar herkese saldırmak olmuştur; bunlardan Turanlıya kadar ne bir fayda gelmiştir, ne de onun bunlardan haberi olmuştur. Bu gülünç durumun nedeni açıktır: Çünkü Turancılığın, Turanla hiçbir ilgisi yoktur. O sadece Türkiye’deki gericiliğin, Türkü sömürmesinin, Türkiye’de sınıf düşmanlığının bir aracıdır. Zaten Turan diye de bir şey yoktur; o Gökalp’in dediği gibi sadece bir düştü!”⁶⁶⁹

Balkan Savaşları’ndan sonra hızla yayılmaya başlayan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerine karşı Batı devletlerinin ve Müslüman olmayan devletlerin baskıları da artmaya başlamıştır.⁶⁷⁰ Türkiye’nin uzunca bir dönem Batıcılık, İslamcılık, Turancılık, Osmanlıcılığın baskısı altında kalmıştır. Bu da ülkeyi olumsuz etkilemiştir.⁶⁷¹

Atatürk, Nutuk adlı kitabında İslamcılık, Osmanlılık, Turancılık fikirleri üzerinde yorumlara yer vermiştir.⁶⁷² Burada laikliğin ve Batıcı milliyetçiliğin Türkiye’de var olabilmesi ve yarar sağlanabilmesi bakımından açısından İslamcılık, Osmanlılık ve Turancılık hareketlerini eleştirmiştir.⁶⁷³ Atatürk, bu fikir akımlarının ülkeyi bunalıma ve uçuruma sürüklediğini belirtir. Niyazi Berkes, bu görüşü, Türk siyasal düşünün de başarılı ilk büyük devrim olarak tanımlamaktadır. İslamcılık ve Turancılık Kemalizm’le bağdaşamayan fikirler olarak kalmıştır.⁶⁷⁴ Ayrıca Berkes, Nutuk adlı eserde Turancılığın Atatürk tarafından eleştirisini doğru bulur ve Türkiye’nin dış güçlere bağlanmasında Turancılığın rolü olduğunu görüşüyle ona katılır. Atatürk Turancılık gibi Türkçülüğün de zararlı sonuçlarını sezerek bunun yerine halkını ve demokratik yapıyı benimsemiştir.⁶⁷⁵ Kurtuluş Savaşı’ndan sonraki dönemde fikir akımlarıyla mücadele başlamıştır. Kurtuluş Savaşı meclisinde de bu fikir akımlarını benimseyen kişiler bulunmaktadır.⁶⁷⁶ Çünkü Türkçülerin milliyetçilik anlayışlarının ve Batıcılık anlayışlarının Atatürk devrimlerine yönelik yıpratıcı etkileri olmuştur. Türkçülerin milliyetçilik anlayışı, ırkçılık ve Turancılığı; Batıcılık ise özel teşebbüsü teşvik ettiğinden dolayı devrimlere zarar vermiştir.⁶⁷⁷

Atatürk’ün başlattığı devrimcilikle Türkçülerin harsçılık tarihçiliği ile geçersiz kılmaya başlamıştır. Ancak çoğu aydın bunu görememiş Harsçılık tarihine devam etmek

⁶⁶⁹ a.g.e., s.79.

⁶⁷⁰ a.g.e., s.73.

⁶⁷¹ a.g.e., s.168.

⁶⁷² Berkes, **İslamcılık, Ulusçuluk**, s.98.

⁶⁷³ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.130.

⁶⁷⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.89.

⁶⁷⁵ a.g.e., s.79.

⁶⁷⁶ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s.108.

⁶⁷⁷ a.g.e., s.114.

istemişlerdir.⁶⁷⁸ Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Turancılık gibi fikir akımlarının hepsi Kemalizm'e karşı çıkmışlardır. Kemalizm bu fikirler yalanlamış ancak tam anlamıyla üstesinden gelememiştir.⁶⁷⁹ Atatürk, Turancılığın, İslamcılığın, Osmanlıcılığın yok edilmesini amaçlayarak ulusal bağımsızlığı seçmiştir. Kemalizm bu anlamda ulusalcıdır. Bunun yanı sıra halkçıdır.⁶⁸⁰

Türk Devletinin bir tarih dayanağı olması gerektiğini düşünen Atatürk, bu dayanağın ne İslamcı ne Osmanlıcı Ne de Turancı görüşe uygun olmadığını ifade etmiştir.⁶⁸¹ Niyazi Berkes'e göre Osmanlıcılık, İslamcılık ve Avrupacılık akımları bizi tarihsiz bir toplum haline getirmiştir. Ancak bu fikir akımlarının getirdiği gelenekleri temizleyerek ancak kurtuluşa ulaşılabilir.⁶⁸² Gerekli olan ise yeni bir devrimci tarih görüşüdür. Bu tarih görüşü aynı zamanda devrimcilerinde rehberi olmalıdır.⁶⁸³ Batı tarihçiliğini de benimsemeyen Atatürk Berkes'e göre daha ziyade hümanist ve sosyalist tarih görüşü arama ihtimali vardır.⁶⁸⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu fikir akımları daha da güçlenmeye başlamışlardır.⁶⁸⁵ İslamcılar, Osmanlıcılar, uyduculuk taraftarı olanlar Mustafa Kemal devrimciliğinin komünizme doğru gittiğini iddia etmişlerdir.⁶⁸⁶

Böylece zamanla "Atatürk'ün açtığı yol baltalanıp bozulmuş, tamamlanması önlenmiş; biryandan milliyetçiliğin tekrar eski İslamcı, Osmanlıcı ve Türkçü şekillerine dönüşmüş; diğer yandan da Batıcılığın Tanzimat dönemi peykçiliği ve Meşrutiyet dönemi özel teşebbüsçülüğün anlamlarına gidilmiştir; Kemalizm'in kurduğu köprü yıkılmış,; hem milliyetçilik, hem Batıcılık Türk toplumunun kalkınmasını değil, bulunduğu halde bile kalmasına elverişli olmayan sonuçlara vardırılmıştır."⁶⁸⁷ Devletçiliğin başarısız olmasıyla birlikte milliyetçilik anlayışı anti- Kemalist şekle girmiştir. Toplumsal devrimlerin durdurulması sonucu milliyetçilik ve Batıcılık tekrar devrimlere karşı anlayış ortaya koymaya

⁶⁷⁸ a.g.e., s.121-122.

⁶⁷⁹ a.g.e., s.108.

⁶⁸⁰ a.g.e., s.121-122.

⁶⁸¹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.22.

⁶⁸² Berkes, **Batı Sorunu**, s.13.

⁶⁸³ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s.121-122.

⁶⁸⁴ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.22.

⁶⁸⁵ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s. 108

⁶⁸⁶ a.g.e., s.114.

⁶⁸⁷ a.g.e., s.148.

başlamıştır.⁶⁸⁸ Niyazi Berkes, Türk siyasal düşününün yeterince gelişemediğine vurgu yaparak bunun nedenini toplumun çağdaş bir ulus haline gelmemesi olarak açıklamıştır.⁶⁸⁹

Niyazi Berkes Osmanlının son döneminde etkili olan Osmanlıcılık, İslamcılık, Turancılık fikir akımlarının liberalizm, halkçılık, sosyalizm gibi ideolojik eğilimlerden baskın çıktığını bunun sonucunda da siyasal anlamda düşünce sisteminin gelişmediğine vurgu yapmıştır. Osmanlı'da yerleşen bu fikirler gerek ekonomik anlamda gerekse toplumsal anlamda gelişmelerin önüne geçmiş sorunların farklı yönlerde aranmasına neden olmuştur. Niyazi Berkes, bu dönemde ülke siyasal ve ideolojik boşluklar nedeniyle sorunlar yaşadığını belirtir.⁶⁹⁰

“Tanzimatçılık, Osmanlıcılık, Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi cereyanların birbiri arkasına geldiğini sananlar vardır. Bu görüşte doğru olan taraf bu cereyan ve ya görüşlerin muhtelif zamanlarda birinin diğerine nazaran daha tesirli bir vaziyette bulunmuş olmasıdır. Fakat bu cereyanları tayin eden amil sadece kronolojik amil değildir.”⁶⁹¹

Niyazi Berkes ana sorunun hiçbir ideolojiyle çözülemeyeceğini söyler. Bu sorun çözümlenir olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle ya kalkınmada ya da reformlardan vazgeçilecek ya da Osmanlı İmparatorluğundan vazgeçilecekti. Bu imparatorlukta hiçbir reform yapılamazdı.⁶⁹² Reformların yapılmamasının diğer nedeni ise üç fikir akımının yanıldıkları bir nokta olmasıdır. O da batıdan teknolojik bilgi almak yerine batının yaptığı şeyleri hazır olarak almak olmuştur. Fikir akımlarını benimseyen aydınların hepsi batıdan teknik alınması taraftarıydılar ancak bu gelişmelerin nasıl yapıldığı, nasıl meydana geldiğini merak etmemişlerdir.⁶⁹³

c. Ziya Gökalp ve Namık Kemal

Ziya Gökalp hem Türkçülerin hem de Halkçılık akımlarının önderi olmuştur.⁶⁹⁴ Ziya Gökalp Türkçülüğün törecilikle ilgili olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Berkes'e göre Gökalp “Türkçülüğün yarının modern, çağdaş, demokratik Türk ulusunun yaratılması uğruna çalışmak demek olduğunu göstermeye çalışırdı.”⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ a.g.e., s.149.

⁶⁸⁹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.95.

⁶⁹⁰ a.g.e., s.88.

⁶⁹¹ Niyazi Berkes, “*Garp Medeniyeti ve Biz*”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, S.9,1941. s.138.

⁶⁹² Berkes, **Batı Sorunu**, s.72.

⁶⁹³ a.g.e., s.92.

⁶⁹⁴ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.199.

⁶⁹⁵ Berkes, **Batı Sorunu**, s.66.

Gökalp, “Osmanlıcılığı, Batıcılığı, İslamcılığı iki kavram etrafında yeni baştan tertipleledi.”⁶⁹⁶ Böylelikle Batıcı- İslamcı-Milliyetçi karması ideoloji “20.yy başında Ziya Gökalp’in müdahalesiyle olumlu bir görünüm almıştır.”⁶⁹⁷ Bir yandan da halkçılığı Marksist sosyalizmden ayırarak Durkheim’ın sosyalizmine bulayıp, ondan tam Osmanlı İmparatorluğu’nun batacağı sıralarda tesanütçülük dediği solidarizm(dayanışma) ve mesleki temsilcilik ideolojisine ulaştırdı.”⁶⁹⁸ Bu fikir akımları “1970’li yıllarda patlayarak Laik-Cumhuriyetçi-Batıcı; İslamcı-Gelenekçi- Şeriatçı ve Materyalist dünya görüşlerine bölünmüştür.”⁶⁹⁹ Berkes’e göre Gökalp, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra devletçiliğe geçmek üzereyken ölmüştür.

Din aydınlanmasında en etkili isimler Ziya Gökalp ve onu destekleyen kişiler olmuştur. Gökalp, İslamlık ideolojisi geliştirmiştir. İslamlık, Türk ulusunun Batılılaşmasında ve kültürel olarak tekrar canlanmasında etkili olmuştur. Gökalp, İslamlığın laik ve ulusal devlet fikriyle modernleşmenin sağlanabileceğini söylemiştir.⁷⁰⁰ Bu görüşten dolayı Kemalist dönemde Gökalp’in İslamlık görüşünün Gökalp’in din modernleşmesi hakkındaki görüşleri sayesinde Kemalist dönem görüşüne de zemin hazırlamıştır.⁷⁰¹

Gökalp’in batılılaşma anlayışına bakış açısı Namık Kemal ile hemen hemen aynıdır. Batılılaşma kavramını açıklarken Gökalp, İslamcılar ve Osmanlıcıların etkisi altında kalmıştır. Osmanlıcılar ve İslamcılar gibi “biz” ve “Batı” meselesini birbirine tam zıt olgular olarak görmüş ve değerlendirmiştir.⁷⁰² Namık Kemal gibi Ziya Gökalp’te batı uygarlığının nereden geldiğine önem vermemiştir. Niyazi Berkes, Gökalp’i bu konuda eleştirir çünkü Gökalp batı medeniyetinin toplumsal kökenlerini araştırmadan yargıya varmaktadır.⁷⁰³

Gökalp’te hars (kültür) ve medeniyet (uygarlık) kavramları dikkat çekmektedir. Ona göre hars, milli olan; medeniyet ise milletler arası olan şeydir. Batı uygarlığında bu iki kavramın varlığı söz konusudur. Batı medeniyeti denildiğinde Batı milletleri ile ortak olan bir medeniyet anlaşılır. Bu milletlerin her birinin ayrı ayrı harsları vardır. Bu dönemden sonra anlaşıldığı üzere bu anlayıştan Batı’yı bir bütün olarak görme fikri sona ermiştir. Gökalp

⁶⁹⁶ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.87.

⁶⁹⁷ Oğuz Adanır, “*Türkiye’de ‘Özgün Bir Tarih Felsefesi’ Anlayışı Öncülerinden Niyazi Berkes Üzerine Notlar*” , **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu : Niyazi Berkes:** 21-23Nisan Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000.s.121.

⁶⁹⁸ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.87.

⁶⁹⁹ Adanır, **a.g.m.**, s.121.

⁷⁰⁰ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.68.

⁷⁰¹ **a.g.e.**, s.69.

⁷⁰² Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.91.

⁷⁰³ **a.g.e.**, s.92.

Batının harsına dikkat çekerken, ekonomilerini görmemezlikten gelmiştir. Bu nedenle Tanzimatçılarla, Batı'nın ekonomik olarak ülkeye sızmalarından ötürü değil, kültürlerinden etkilenmelerine kızmıştır. Niyazi Berkes'e göre aslında Batıyı ekonomik anlamda Türk toplumu üzerinde etki yapmıştır. Gökalp ise bu etkinin önemini gözden kaçırmıştır.⁷⁰⁴

Gökalp'in önemle üzerinde durduğu medeniyetten çok hars kavramıdır. "Hars, bir milletin kavim devrinden tevarüs ettiği, köklü olan, başka kavimlerden alınmamış olan, kendiliğinden ve tabii olarak doğmuş olan sosyal mahsullerdir." Buna örnek olarak toplumların dilleri gösterilebilir.⁷⁰⁵ Ona göre Avrupa'da medeniyet alınmalı ancak kesinlikle hars alınmamalıdır. Berkes bu görüşün tam tersini savunmaktadır. Türk toplumunun karşılaştığı sorun hars almaktan değil medeniyet almaktan kaynaklanır.⁷⁰⁶ Atatürk ile Ziya Gökalp'in zıt gittiği konu bu olmuştur. Atatürk, Türk varoluşunu hep medeniyette aramıştır. Ancak bu meselenin sadece medeniyet değil hars kavramı olmasına da bağlamaktadır.⁷⁰⁷ Hars, medeniyet ilişkisi Kemalist dönemde devrim meselesinde de tartışılmıştır. Neyin hars meselesi, neyin medeniyet meselesi olduğu tartışılmış ve bir türlü belirlenememiştir. Bu nedenle Ziya Gökalp fikrinden gelen Türkler Atatürk'e karşı gelmişlerdir.⁷⁰⁸ Özellikle yazı devriminde ve İsviçre medeni kanunu konusunda da bu ikilem yaşanmıştır. Atatürk hars kavramının uluslaşmaya aykırı olduğunu anlamış ve bunun gerçekleşmesini önlemiştir. İsviçre Medeni Kanunuyla hukukla uluslaşma başlamıştır. Atatürk sayesinde Türk toplumu hukuksal bir dönüşüm geçirmiştir.⁷⁰⁹

"Gökalp'in düşüncesinde medeniyet'i milletçe alma, kurma, yapma, toplumun içine kaynaştırma ve bu kaynaştırmayı toplumun uluslaşması süreci şekline çevirme fikri yoktur. Hars bir yanda durur, medeniyette öbür yanda. Toplumun bir ulus yapan, medeniyet değildir; harstır. Medeniyet zaten elden ele mekanik olarak geçen bir şey. Onunla meşgul olmak bireylerin işi." Berkes, bu görüşünden ötürü Ziya Gökalp'in hars bakımından toplumculuğu benimsediğini ve toplumculuğun maddeci değil ruhçu olduğunu dile getirmektedir. Medeniyet anlamında ise tıpkı Namık Kemal gibi bireyci ve akılcıdır.⁷¹⁰

Gökalp'in harsı, toplum açısından gördüğü halde medeniyeti toplumdan ayrı görmesini Berkes eleştirmektedir. Bu görüşle Ziya Gökalp, Berkes açısından hars kavramını

⁷⁰⁴ Aynı yer.

⁷⁰⁵ Niyazi Berkes, "Ziya Gökalp'in Sosyolojisi", **Yurt ve Dünya Mecmuası**, S.11, 1941, s.285.

⁷⁰⁶ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk..**, s.93.

⁷⁰⁷ **a.g.e.**, s.98.

⁷⁰⁸ **a.g.e.**, s.96.

⁷⁰⁹ **a.g.e.**, s.97.

⁷¹⁰ **a.g.e.**, s.94.

baticılığa göre şekillendirmiştir. Bu nedenle de bu düşünce gerçekten uzak, yapay bir fikir haline gelmiştir.⁷¹¹ Gökalp'in hars ve medeniyeti böyle birbirinden ayrı, birbirine karşıt olarak alması, Batılılaşma ve ya onun daha iyi bir deyimile modernleşme işi ile ulusal bir toplum olma işinin hala ayrı işler olarak görülmekte olduğunu, toplumsal bir devrim değişmesi olmadıkça modernleşme denen şeyin olamayacağını hala anlayamamış olduğunu gösterir.⁷¹²

Asıl Türk milliyetçiliğini Gökalp getirmiştir. Ancak Osmanlıcılıktan tam anlamıyla kurtulamamıştır.⁷¹³ Ziya Gökalp Meşrutiyet döneminde Ulusal Kurtuluş Savaşı'na kadar gerçek anlamda Milliyetçi değil Osmanlıcıdır. Bu nedenle onun milliyetçilik anlayışı bazı dinci ve ırkçı çevreler tarafından istismar edilmiştir. Gökalp'e göre Türk milliyetçiliği "var olmayan bir ulus olma özlemidir." Gökalp, "Milliyetçiliği, o dönemde, sadece bir mefkure (ideal) olarak anlar ve bunu Türk aydınının halkçılık, yani Türk toplumunu kalkındırma davasında girişeceği siyasi ve kültürel çabalarda bir ölçü, bir yön verici olarak ileri sürer."⁷¹⁴ Atatürk milliyetçiliği ise "var olan ulusu yok ettirmeme azmine dayanan devrimciliktir." İrkçı milliyetçilik ise, "ulusal varoluş yerine kan ya da din birliği gibi ulus dışı bir birlik olma özlemi"dir.⁷¹⁵

"Milliyetçilik, Gökalp'in anladığı anlamdaki ulus olmaktan memnun olmayan, ondan başka bir şeyin davasını güden ümmetçilerin veya ırkçıların ve emperyalizm uşaklarının eline geçmiştir. Gökalp'in anladığı anlamdaki ulus ise, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı, Atatürk'ün gerçekleştirdiği ulustur; onun milliyetçiliği ise bu ulusu satmaya kalkanlara, onu geriye göndermeye çalışanlara ve bunların dışındaki yabancı çıkarlarına karşı toplumcuların güttüğü bir milliyetçiliktir."⁷¹⁶

Gökalp ulus kavramını ortaya koyarken başarılı olmuştur. Ancak ulus toplumu ile Batı uygarlığı arasındaki ilişkiye bakarak ulusal kalkınmanın amacına uygun olan devrimsel değişme yolunu bulamamıştır. Gökalp'in gerek uluslaşma gerekse Batılılaşma ile ilgili fikirleri zaman zaman İslamcılar ve Baticılar tarafından yanlış anlaşılabilmiştir. Gökalp'e göre ülkenin ulusallaşması gerekiyor ulus onun için ideal olan bu nedenle sürekli varılması gereken bir nokta buna mefkure diyor. Gökalp'e göre Türk toplumu bir ulus ancak uluslaşmamış bir

⁷¹¹ a.g.e., s.95.

⁷¹² a.g.e., s.98.

⁷¹³ a.g.e., s.103.

⁷¹⁴ a.g.e., s.83.

⁷¹⁵ a.g.e., s.103.

⁷¹⁶ a.g.e., s.90.

ulus. Atatürk devrimleri Gökalp'in hayal ettiği şekilde olamamıştır. Daha da ileri gidilirse beklediğinin aksine bir devrim gerçekleşmiştir.⁷¹⁷

Bütün bu açıklamalara rağmen “Niyazi Berkes, Gökalp'in fikirlerinden birçoğunun bu gün bile açıkça anlaşılmadığı, bunun bir sebebi de istilahlara icademesi, msl., ırk ve milliyet , kültür ve medeniyet mefhumları arasındaki farkın anlaşılmadığı mes'elesine temas ediyor.”⁷¹⁸

Namık Kemal ise oluşturduğu fikir çerçevesi ile ortaya koyduğu düşünce ve eylemleriyle kendisinden sonra gelen birçok düşünürü etkilemesi bakımından Osmanlı ve Türk düşünce tarihinde önemli bir isim olmuştur.⁷¹⁹ Osmanlıda 1875 yılına kadar yeni bir aydın tipi yetişmiştir. Bunlardan biri Namık Kemal'dir. Ona göre Tanzimat adı altında batının tuzağa düştüğünü anlamış ve bunun için beş- altı sene çaba göstererek gerekli reformların neler olduğunu anlatmaya çalışılmıştır.⁷²⁰ Namık Kemal, Osmanlıyı yaşatmak için saltanat, hilafet ve dini Osmanlı bireyciliğinin temeli olarak ele almıştır.⁷²¹

Niyazi Berkes, Namık Kemal'in önemli fikirlerinin olduğunu ve bugün bile bu fikirlerin geçerli olduğu görüşü üzerinde durmaktadır.⁷²² Berkes'e göre Namık Kemal modern çağın gerçek ilk düşünürüdür. Batıcılığa karşı İslam-Osmanlı unsurlarını içinde barındıran yeni bir biz anlayışını ilk tanımlayan kişi olmuştur. Tanzimat'ta ortaya çıkan Osmanlı kavramını kullanarak Osmanlı milliyetçiliğini yaratmıştır.⁷²³

Mithat Paşa döneminde, anayasanın hazırlanması için Namık Kemal'den fikirler alınmıştır.⁷²⁴ Bu dönemde “Namık Kemal, “millet-i hakimiye”nin egemenliğinin merkezîyetçiliği altında yönetilecek bir Osmanlı devleti içinde bir Osmanlı ulusu fikrini, Osmanlı yurtseverli, beraberliği ülküsünü işleyen kişi” olmuştur. Bu nokta da Namık Kemal ve Mithat Paşa ters düşmüşlerdir. Namık Kemal ile Mithat Paşa'nın vardığı ortak nokta ise ikisinin de İslam Devleti düşü benimsenmeleri olmuştur. Bu fikir Abdülhamit rejimini benimseyen kişilerin ideolojisi haline gelmiştir.⁷²⁵ Abdülhamit Dönemi aydınlar Niyazi

⁷¹⁷ a.g.e., s.91.

⁷¹⁸ Fevziye Tansel, **Bibliyografya**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.677.

⁷¹⁹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.287.

⁷²⁰ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.38.

⁷²¹ a.g.e., s.58.

⁷²² a.g.e., s.38.

⁷²³ a.g.e., s.50.

⁷²⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.294.

⁷²⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.108.

Berkes'e göre Namık Kemal düzeyine ulaşamamışlardır. Çünkü sorunları giderici hiçbir önlemden bahsetmemişler ne bir incelemeye ne de tartışmaya varmışlardır.⁷²⁶

Namık Kemal ve Abdülhamit arasında çatışma çıkmıştır. Bu çatışmanın nedeni ise çıkarılan anayasanın iradenin kimde olduğu meselesi olmuştur. Sanılanın aksine Batılılaşma ve biz kavramı değildir. Ayrıldıkları nokta yasal düzeyde egemenliği kullanma meselesidir. Namık Kemal hilafet ve padişaha bağlı merkezîyetçi bir devlet düşlemektedir.⁷²⁷ Bunun üzerine Abdülhamit daha sonra Namık Kemal'i anayasa aleyhtarı olarak gösterecektir. Böylece Namık Kemal kendi fikirlerinin yarattığı rejim kurbanı olacaktır.⁷²⁸

Namık Kemal halkçılık fikrini benimsemiştir.⁷²⁹ Ancak Namık Kemal'in bu fikri benimsediği dönemlerde İngiltere ve Fransa Devrimleri sonucunda ortaya çıkan özgürlükçü rejim arzu edilmektedir. Namık Kemal, bu hakların değişken olduğuna inanmaktadır. Bu fikri benimsemiş gibi görünmekle birlikte egemenliğin halkta olduğu fikrini kabul etmeyerek kendisiyle çelişmektedir. Namık Kemal saltanat ve hilafetin kaldırılabilceğini kabul etmesinin aksine Osmanlının sosyal ve siyasal rejiminin din ve şariat olması gerektiğini savunmuştur.⁷³⁰ Devlet hukukunun şariata dayanması gerektiğini düşünürken ahlak, aile, görgü kurallarının da dini esaslara dayandırmıştır⁷³¹

Tanzimat dönemi batıcılığına karşı gösterilen tepkilerin temsilcilerinden biri olan.⁷³² Namık Kemal "bizde Batıcılık, ulusçuluk ve toplumsal devrim sorusunu ilk ele alan adamdır."⁷³³ Namık Kemal ve Ziya Gökalp, Tanzimat'ın devleti dinden ayırma hareketi olarak görmüşlerdir. "devlet resmen şariata istinat ediyordu, mesela şariatın özgürlük ve eşitlik kavramlarının tatbik olunamayacağı ve gayri Müslim olarak İslamlardan ayırdığı Hıristiyanların doğal haklarına konmuş olan tahdidat bu cümledendi. Tanzimat bu husustaki yasakları kaldırmakla devletin hareketini açıkça tam manasıyla şariata istinat etmemiş olarak göstermek istiyordu. Fermanın ruhuna göre din ve itikat meselesi ferdin vicdanına kalmış bir meseleydi ve devletin doğrudan doğruya bununla ilgisi olmayacaktı. Hakikatte biliyoruz ki bu, İngiliz ve Fransız diplomatlarının Hıristiyan tebaaya müsavi haklar temin yolundaki gayret ve tazyiklerinin neticesiydi." Ziya Gökalp ve Namık Kemal'in Tanzimat'ta karşı

⁷²⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s.47.

⁷²⁷ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.61.

⁷²⁸ **a.g.e.**, s.62.

⁷²⁹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.34.

⁷³⁰ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.95.

⁷³¹ **a.g.e.**, s.96.

⁷³² Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.61.

⁷³³ **a.g.e.**, s.53.

çıktıkları husus buydu.⁷³⁴ Namık Kemal'e göre Tanzimat modern bir devlet yaratamadığı gibi, dinsel bir yenilikte getirememiştir.⁷³⁵ Böylece Tanzimat'la Şeriat önemsizleşmiş, batı modeli devlet düzeni de ancak kopyacılıkta kalmıştır. Tanzimat döneminde Ülkenin batı sermayesinin elinde olduğunu anlatan ilk kişi Namık Kemal olmuştur. Namık Kemal'e göre egemenlik ancak halkın iradesiyle gerçekleşebilirdi.⁷³⁶ Tanzimat'ı eleştiren Namık Kemal'e göre Kanun-u Esasi ise Batılılaşma ve toplumsal devrimler bakımından hakkındaki yapılan en önemli reformdur.⁷³⁷

Batı uygarlığında “biz” açısından önemli iki şey vardır. Bunlar Hürriyet ve Aydınlanmadır. Avrupa'daki toplumsal sistemle Osmanlı'daki toplumsal sistem farklıdır. Avrupa medeniyet anlamında Osmanlı'dan üstündür. O zaman üstün noktaya karşı önlem alınmalıdır. Anayasa yapılmalı, okullarda bireyler okutulmalıdır. Böylece uygarlık oluşur. Namık Kemal'e göre “biz” kavramı Milliyetçiliği ve Osmanlıcılığı temsil eder. Avrupa'nın üstün olduğu bu medeniyet unsuru birey özgürlüğü olmuştur.⁷³⁸

Namık Kemal Osmanlı geleneğine uygun olarak anayasal rejimi uygun görmüştür. Ayrıca Osmanlı ve İslam'ın doğal kaynağı olarak şeriat gösterilmiştir.⁷³⁹ Namık Kemal, şeriatın demokrasi teorisi oluşturmaya çalışmıştır. Böylece Batı ile İslam'ın uyushabildiğini gösterebilecektir.⁷⁴⁰ Ona göre dünya şeriat kurallarına göre düzenlenmelidir. Bu olmadığı takdirde “ Batı uygarlığının getirdiklerinin, hem devletin, hem halkın yaşamını etkisi altına alması demektir. Bu sonuç, dünyayla din arasındaki bağımlılığın sonuna gelinmesi, toplum yaşamının gittikçe genişleyen alanın ise Batı emperyalizmin kurallarının yönetim altına girmesi demektir.”⁷⁴¹

Namık Kemal'e göre “Uygarlaşma, toplumsal bir yoğrulma, bir evrim ya da devrim davası değil, mekanik bir iştir.”⁷⁴² Bunun sonucu olarak Batılılaşma ve biz yani medeniyet ve Osmanlı, temelde birbirinden bağımsız iki ayrı şey olduğu sonucu çıkar ki Bu da Namık Kemal'in düştüğü bir hatadır. Namık Kemal Batı uygarlığının oluşması gerektiğini aynı zamanda da fıkıh, halife, medrese gibi olguların toplumda devamının olması gerektiğini söyler. Bu yüzden de gerçek anlamda bir çözüm bulamaz. Bunu asıl nedeni ise Namık

⁷³⁴ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.207.

⁷³⁵ **a.g.e.**,41.

⁷³⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s.37.

⁷³⁷ Berkes, **Baticılık, Ulusculuk..**, s.61.

⁷³⁸ **a.g.e.**, s.56.

⁷³⁹ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.58.

⁷⁴⁰ **a.g.e.**, s.39.

⁷⁴¹ **a.g.e.**, s.59.

⁷⁴² **a.g.e.**, s.58.

Kemal'in toplumcu görüşten yoksun olmasıdır.⁷⁴³ Çünkü Namık Kemal'de bireyci görüş hakimdir. Ona göre, toplum ile uygarlık arasında zorunlu bir ilişki söz konusu değildir. Uygarlığı oluşturan toplum değil bireydir. Toplum uygarlığa değil, uygarlık topluma etki yapmaktadır.⁷⁴⁴ Niyazi Berkes'in Namık Kemal'in düşüncelerine önem verdiği nokta bireysel özgürlük ve batı boyunduruğundan kurtulma savaşı olmuştur.⁷⁴⁵

Namık Kemal ve onun gibi düşünenler, “hem batılılardan hem ilk Tanzimatçılardan farklı olarak değişmez sanılan toplumlardaki insanların değişebileceği sonucuna vardılar. Hatta, bunda Avrupa uygarlığının genişlemesinin rolü olacağını da sezdiler. Eski sistemin kilit kavramı olan Nizam kavramını bırakıp Terakki kavramını buldular. Gelenek kavramını bırakıp Akıl kavramını benimsediler. Onların düşüncesinde, açık veya kapalı olarak gelenek ve Akıl iki ayrı ve birbirine zıt kavram olarak bulunur. Batıların Şark hakkındaki kanısının zıddına, yani Batı'nın “Şark ilerleyemez” kanısına karşıt olarak “ilerleyebilir ,ilerlemelidir, ilerlemezse yaşayamaz” dediler.” bu görüşü Niyazi Berkes o dönem için ileri ve cesur bir görüş olarak ifade etmektedir.⁷⁴⁶

Namık Kemal'in Avrupa medeniyet anlayışı ise kendisinden önceki Tanzimatçıların düşüncelerinden ileriye gidememiştir. Namık Kemal'in düştüğü diğer bir hata, olaylarla uygarlık arasında ilişki kurmamış olmasıdır. Tarih ve toplum şartlarına soyut olarak bakmıştır. Toplumsal olaylar üzerinde yeterince durmamıştır.⁷⁴⁷ Ona göre Avrupa medeniyetinde üç önemli kusur var. Avrupa medeniyeti de bunlardan birincisi sınıf farklarının var olması ve imtiyazların söz konusu olması, ikincisi mali spekülasyonların üçüncüsü ise adet ve geleneklerin akla uygun olmadığı görüşüdür. Niyazi Berkes'e göre toplumsal rejimle uygarlık açısından sıkı bir ilişki söz konusu, bu noktayı Namık Kemal göremiyor diyor.⁷⁴⁸

Menderes modeli Batıcılığa ilk karşı gelen kişi Namık Kemal olmuştur. Batıya karşı milliyetçilik şunu yaratmaya çalışmıştır. “Bu çeşit Batılılaşmanın toplumun ekonomik temellerini ve yalnız çökertmekle kalmayıp, onların yerine yenilerinin geliştirilmesine imkan vermediğini de ilk gören ve anlayan odur. Batının kuklası haline gelmiş hiçbir toplum bu halden çıkmak için kendine çekidüzen verecek reformlar yapamamıştır. Yapamadığından, bu

⁷⁴³ a.g.e., s.59.

⁷⁴⁴ a.g.e., s.55.

⁷⁴⁵ a.g.e., s.59.

⁷⁴⁶ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s.37.

⁷⁴⁷ a.g.e., s.54.

⁷⁴⁸ a.g.e., s.55.

halden kurtulmak için ulusal bir savaşı kazandıktan sonra bu gelişememe haline ancak devrimsel değişimler yaparak girmek zorunda kalmıştır.”⁷⁴⁹

Onda, aynı zamanda, ilk defa olarak “Batıcılık ve bizcilik karşıtlığının ve ikiliğinin doğuşunu, böyle bir karşıtlığın meydana gelmesi yüzünden toplumsal değişme ve kalkınma davasının olumsuz, hatta muhafazacı yöne çevrilişinin ilk örneğini de göreceğimiz gibi, Atatürk müstesna, daha sonraki kuşaklarda gelen başlıca düşünürlerimiz hep bu ikiliğe ve olumsuzluğa düşmüşlerdir.”⁷⁵⁰

Namık Kemal’in vazgeçmediği düşüncelerini üç önerme altında toplamıştır. Bu öneriler “Tanrının koyduğu mutlak ve soyut iyi ve kötü emirleri (yani şeriat), hükümetin ve kanunların halk iradesine dayanması (yani şartlı hükümet) ve devlet-din ayrımını gerektirmeden çağın gereklerine uyma (yani terakki) bir arada yürütülebilirdi.”⁷⁵¹ Berkes bu konuda Namık Kemal’i eleştirmektedir. Ona göre bu üç unsur birbirleriyle uzlaşma göstermemektedir.

Sonuç olarak Namık Kemal’in fikirlerinde Berkes’in itiraz ettiği konular şöyle sıralamaktır. “1) Şeriatla özgürlük ve eşitlik prensiplerinin uyumsuzluğu telakkisi. Ona göre şeriatla insanın tabii haklarını red ve inkar eden hiçbir şey yoktur.”⁷⁵² Bu konuda Berkes’e göre Namık Kemal bazı konularda kendisiyle çelişmektedir. İslami isteyip aynı zamanda özgürlüğü istemesi gibi⁷⁵³ “2) Bizde din ve devletin ayrılması prensibi. Ona göre, Avrupa’da belki iyi ve doğru olan bu tefriki bizde yapmaya asla gerek yoktur.; bu iki müessese bizde Avrupa’da olduğu gibi birbirine zıt değildir. 3) Tanzimat bunu yapmakla devleti dini yaptırımlardan, dini ve devlet yaptırımlarından mahrum etmiş oldu 4) Bundan ötürü, bu hareketiyle İslamlığın Avrupa Hıristiyan milletlerinden aşağı oldukça açıkça kabul edilmiş ve Avrupalılarda bu sanıyı büsbütün kuvvetlendirmiştir.”⁷⁵⁴

3.Niyazi Berkes’in Devrim Hakkındaki Görüşleri

a.Niyazi Berkes’in Eserlerinde; İhtilal, İnkılap, Devrim Kavramları

Devrim sözcüğü günümüzde kullanılmadan önce, bu anlama gelen iki önemli terim varlığını sürdürmektedir. Bu terimler, ihtilal ve inkılap kavramlarıdır. Bu kavramlar, devrim

⁷⁴⁹ a.g.e., s.51.

⁷⁵⁰ a.g.e., s.53.

⁷⁵¹ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.293.

⁷⁵² Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, s.207.

⁷⁵³ Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk..*, s.58.

⁷⁵⁴ Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, s.207.

sözcüğünün gelişmesinden önce de kullanıldığı gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁷⁵⁵ İki anlamdan farklı bir nitelik taşıyan devrim sözcüğü, o dönemde Osmanlı epistemolojisinde kullanılmamaktadır. Batı devletlerinde revolution anlamı taşıyan devrim kavramı o dönemde kimi zaman ihtilal kimi zamanda inkılap sözcükleriyle karşılanmaya çalışılmıştır. Bu olay, Niyazi Berkes'e göre ihtilal ve inkılap sözcüklerinin tam olarak ayrımlarına varılmadığına ve tam olarak dile yerleşemediğini göstermektedir.⁷⁵⁶

Niyazi Berkes, ihtilal sözcüğünü 1800'lü yıllarda ilk kullan kişi olarak, Osmanlı tarih yazarı Şan'ı Zade Ataullah olduğunu belirtmektedir. O dönemde Avrupa'da radikal değişme (İnkılab-ı külli) dönemi başlamıştır. Yazar, Avrupa'da yaşanan devrimlerinden bahsederken ihtilal terimini kullanmıştır.⁷⁵⁷

İhtilal kavramı, Tanrının emrine, düzene ve dengeye zarar vermektedir Osmanlı devlet geleneğine bağlı sistemde, denge önemli bir unsur olarak tanımlanmaktadır. O dönemde kurulan dengelerin bozulmasına ihtilal denmektedir. Bu anlamda ihtilal, tanrının ve padişahın düzenini bozan anlamını taşımasından ötürü padişahın, halkın, devlet adamlarının korktukları bir kavram olma özelliği taşımaktadır. Osmanlı yazarlarına göre ihtilal, bozulmanın nedeni ve başlangıç aşamasıdır. İhtilal durumuna karşı, yazarlar, İnkılabat-ı zaman (zamanla olan değişmeler) gerçekleşmemesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Böyle bir durumda yani inkılapla ihtilal aşamasına gelindiğinde dengenin bozulacağını ve devletin yıkılacağı inancı vardır. Böylelikle “Her devletin yaşamında “zaman”, “zamanın geçmesi” olayı ihtilal kaynağıdır.”⁷⁵⁸

“Hayatın kanunu değişme (inkılap) değil, düzen yani “nizam”dır. İdeal olan değişme, evrim veya ilerleme değil, dengedir. Dengenin tecellisi adalettir. Bunlara aykırı olan her şey ihtilaldir, anarşidir; çünkü değişme (inkılap) bozulmaya (ihtilal haline) yol açar.”⁷⁵⁹ Ayrıca Eski Osmanlı yazarları değişmeyi ihtilal kavramıyla açıklamaktadırlar. Fakat onlara göre toplumsal değişme aynı zamanda bozulma ve anarşi anlamlarına da gelmektedir.⁷⁶⁰ Bazı Osmanlı yazarları ihtilalin eninde sonunda inkılap sonucuna varacağını ve düzenin bozulacağına inanmaktadırlar.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul,1992. s..135.

⁷⁵⁶ **a.g.e.**, s.136.

⁷⁵⁷ **a.g.e.**, s.143.

⁷⁵⁸ **a.g.e.**, s.139.

⁷⁵⁹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.531.

⁷⁶⁰ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975, s.22.

⁷⁶¹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.138.

Osmanlı yazarlarının benimsediği görüşü ihtilal ve inkılap kavramını Osmanlıda ilk kullanan ve daha sonra da kullanılmasını sağlayan ve devrim sözcüğünü radikal değişme anlamına gelen inkılap terimiyle açıklayan ilk kişidir. Ataulah'ta kabul etmektedir. O da çoğu yazar gibi ihtilal eyleminin inkılaplara yol açacağına inanmaktadır. Fakat çoğu kişiden ayrıldığı nokta şudur ki bu çöküş değil tersine yenileşme anlamına gelmektedir.⁷⁶²

1900'lü yıllara gelindiğinde devrim yerine hala aynı iki kelime kullanılmaktadır. İhtilal ve inkılap.⁷⁶³ 1908'de Jön Türkler ve onlara karşı olanların tartışmaları sonucunda ihtilal ve inkılap sözcüklerinin aslında farklı anlamlar taşıdığı anlaşılmaya başlanmıştır.⁷⁶⁴ Niyazi Berkes, Jön Türkler'le ve yenileşmeye karşı olanların tartışmaları neticesinde 1909 yılından sonra ihtilal ve inkılap kavramlarının yeni anlamlar kazanmaya başladığını vurgulamıştır. Böylelikle bu sözcüklerin anlamları II.Meşrutiyetle birlikte son olarak kesinlik kazanmıştır. Bu dönemden sonra inkılap sözcüğü medeniyeti simgeleyen bir terim haline gelmiştir.⁷⁶⁵ “İnkılap sözcüğü ise, parlamento, hükümet ve çeşitli kurallarca saptanarak uygulanması düşünülen hükümet, kültür, ekonomi olayları ile oluşturulacak değişmeler anlamını taşımaktadır. İnkılap türünden olan değişmeler, kurulu bir hükümet yada devlet biçimine karşı dağıtmak, kaldırmak, anlamlarını değil, onun tersine, gerçekleşmesi onun aracılığı ile istenen değişiklikler getirilmesi anlamını taşıyordu”.⁷⁶⁶ ihtilal kavramı ise bozulma çürüme, dengeyi bozan anlamını yitirmeye başlamış onun yerine güç kullanarak iktidarı elde etmek anlamını kazanmıştır. Yani “Meşrutiyet döneminde ihtilal sözcüğü, kurulu bir hükümeti güç kullanarak yıkıp yerine başka bir hükümet kurma anlamını taşımaktadır.”⁷⁶⁷ Kısaca ihtilal kavramı; bir darbe sonucunda yapılan hükümet değişikliğini tanımlarken, inkılap terimi ise sosyal ve kültürel alanda yapılan değişiklikleri tanımlamaktadır. İhtilal ordu tarafından yapılan hükümet darbesi anlamına gelmeye başlamıştır.⁷⁶⁸

Niyazi Berkes'e göre 1908'de II. Meşrutiyet'in kurulması devrim terimi ne ihtilal ne de inkılap kavramlarıyla karşılanabilmektedir. O dönemin subay ve aydınları ihtilal yerine inkılap sözcüğünün kullanılması gerektiği görüşünü geliştirmeye başlamışlardır. II. Meşrutiyet ihtilal anlamından çok inkılap sözcüğüyle açıklanabilmektedir. Fakat tam olarak

⁷⁶² a.g.e., s.143-144.

⁷⁶³ Niyazi Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.74.

⁷⁶⁴ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul,1993.

⁷⁶⁵ a.g.e., s.145

⁷⁶⁶ a.g.e., s.136

⁷⁶⁷ a.g.e., s.145

⁷⁶⁸ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk...**, 74.

inkılap sözcüğüyle açıklamakta yeterli olmamaktadır. 31 Mart olayında yaşanan değişme süreci Niyazi Berkes'e göre devrim kavramına daha yakın bir olay olmaktadır.⁷⁶⁹

Devrim kavramı ortaya çıktıktan sonraki dönemlerde ihtilal ve inkılap kavramları farklı anlamlar kazanmıştır. Bu döneme kadar bu kavramlar Osmanlıdaki anlamlarına göre kullanılmaktadır.⁷⁷⁰ Günümüzde ise, inkılap kavramı daha çok reform kavramıyla yakın bir anlam içermektedir. Reform kavramı günümüzde daha çok Batı dillerinde kullanılan bir sözcük olmuştur.⁷⁷¹ İnkılap, artık Batı devletlerinin toplum ve devlet sistemlerine geçişi olarak değerlendirilmeye başlamıştır. Terim uygarlık kavramını çağrıştırmaktadır. “Osmanlı-Türk toplumunun karşılaşıcağı inkılap eski, Doğulu, İslamcıl, Osmanlıcı uygarlık biçiminden Batı uygarlığı biçimine geçmek demektir. Uygarlık değişmesi amacı karşısında toplumsal ihtilal ve inkılap terimleri yeni bir düşün karşılığı dönemine geçmiştir.”⁷⁷²

İnkılap iki yolla gerçekleştirilebilir. Birincisi yeni kanunlar koyarak toplumda değişiklikler sağlamak, ikincisi ise eğitim yoluyla yapılmaktadır. Eğitimden anlaşılacak husus; yeni kuşakların yeni fikirleri algılamasını sağlamak, eski kuşakların ise yeni fikirlere alışmasını sağlamak olacaktır. Devrim kavramı ihtilal ve inkılap kavramlarında olduğu gibi ıslahat sözcüğüyle de karıştırılmaktadır. İslahatçılıkla, devrimcilik kavramları arasında fark vardır. Devrimcilikte baştan aşağı bir değişme söz konusudur. Ulusal yapı değişir. İslahatçılıkta ise sadece bir iki şey düzeltilir.⁷⁷³ Siyasal reformlarla ilgili olarak kullanılan sözcük ıslahattır. İslahat sözcüğü ıslahın çoğul halidir. İslah sözcüğü ise , 17. Ve 18. yy'da eski siyasal sisteme dönülmesi anlamında kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise (19.yy) siyasal sistem saltanat ve hilafetten ayrı yeni ilkelere dayandırılması anlamını taşımaktadır.⁷⁷⁴

Niyazi Berkes devrimle ilgili “ Tarih her dönemde, her ülkede tek çizgide düz gitmez, sıçramalar, zorlamalar, atlamalar yaptığı zamanlar olur. Bugün devrim dediğimiz zaman anladığımız budur.”⁷⁷⁵ Tanımını yaparken, kelimenin Türkiye’de farklı kullanıldığını kabul edip durumu açıklar; “Devrim kavramı Batı’da kullanıldığı anlamda farklı anlamlarda kullanılır. Türkiye’de batı anlamında, yani ister ansızın, ister sürekli olarak toplumsal sınıfların itişiyile ve onların isteğine göre, toplumun yeni baştan kurulması şeklinde devrim

⁷⁶⁹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, İstanbul,1993.s.136.

⁷⁷⁰ a.g.e., s.140.

⁷⁷¹ a.g.e., s.136.

⁷⁷² a.g.e., s.146.

⁷⁷³ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**,s.116.

⁷⁷⁴ Niyazi Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, Ada Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.64.

⁷⁷⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.129.

geleneği yoktur. Bizde bu anlamdaki hareketler yalnız gericiilik geleneği içinde yer almıştır”.⁷⁷⁶

Devrimi nitelendirirken siyasal yanlara ağırlık verilmektedir. Fakat siyasal nedenlerin yanında ayrı ayrı birçok alanda gerçekleştirilen “devrimcilikler” vardır. Bu devrimcilikler kolay kolay görülememektedir. Siyasal niteliklerden farkları kısmen anlaşılammaktadır. Bu devrimciliklerin çeşitli adları vardır. Bu adlar; burjuva, proleter, bürokrat, köylü devrimleri olarak isimlendirilmektedir.⁷⁷⁷

b. Niyazi Berkes Eserlerinde Devrim

Niyazi Berkes, 1908 yılında Kıbrıs'ta doğmuştur. Doğduğu dönem itibariyle gençliği Atatürk Devrimleri'nin yapıldığı ve uygulanmaya başladığı döneme denk gelmiştir. Aytül Kasapoğlu, Niyazi Berkes'i Cumhuriyet Devrimlerinin savunucusu olduğunu, bu devrimlerin yaşatılmasının, halka anlatılmasının gerektiğini düşünmüş devrimlerin sürekliliğine kendisini adanmış bir yazar olarak tanımlamıştır.⁷⁷⁸ Berkes'in yaşadığı döneme bakıldığında, toplumsal değişme sürecinin devrim aşamasını kısmen yaşadığı söylenebilmektedir. Bu değişmeleri saptamak için “gelişme=progres=terakki kavramlarını kullanmış, kendisine göre bir açıklama modeli oluşturmuştur. Bu model iki veya üç aşamadan oluşmakta ve zorunlu olarak toplumların bir aşamadan diğerine geçtiğini vurgulamaktadır. Bu model aynı zamanda teolojik özellikler taşımaktadır. Niyazi Berkes bu çerçeve içersinde Cumhuriyet Devrimini açıklamaya çalışmış, 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda yaşanan toplumsal değişmelerin Cumhuriyet rejiminin kurulmasına yardımcı olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷⁹

Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma adlı kitabında, çağdaşlaşma kavramını tüm boyutlarıyla ele almaktadır. Kitapta Türk toplumunun sosyal kültürel alanlarda değerlendirip yorumlamasını yapmaktadır. Ona göre Toplumsal kurumlara önem verilmelidir. Çünkü bu kurumlar toplumun geleceğini belirleyen unsurlardır.⁷⁸⁰ Aynı zamanda, 18.yy başlarından 20.yy'ın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok alanda yapısal değişikliklerin meydana gelmiş olduğunu vurgulamaktadır. Çağdaşlaşma kavramının, Osmanlı sistemindeki

⁷⁷⁶ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**,s.75.

⁷⁷⁷ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**,, s.129.

⁷⁷⁸ Kasapoğlu, **a.g.e.**, s.61.

⁷⁷⁹ Ayhan Aktar, “*Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşma Kitabını Yeniden Okumak*”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kıbrıs, 2000. s.66.

⁷⁸⁰ Oğuz M. Yorgancıoğlu, “*Prof. Dr. Niyazi Berkes Üzerine Bir Değerlendirme 1908-1988*” , **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kıbrıs, 2000. s.94.

farklılığına değinmektedir. Berkes bu değışikliği şöyle açıklamaktadır. “İki yüzyıl boyunca Osmanlı sisteminin ilkelerinin birer birer aşındığını göreceğiz. Tanrı düzeni kavramı yerine tabiat düzeni kavramı gelecek; gelenek kavramı yerine ilerleme kavramı gelecek; denge kavramı yerine devrim kavramı gelecek; toplumsal sınıfların oldukları yerde kalmaları ülküsü yerine kişilerin toplumsal yapıdaki yerlerini sınıfsal bölünüşlere göre elde etmesi olgusu çıkacaktır”.⁷⁸¹

Niyazi Berkes, Fransız Devrimi'nin Osmanlıya yansımaları sadece diplomasi alanında gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Osmanlı, Fransız Devrimi'nin ideolojisini benimsemekten çok diplomatik nedenlerden etkilenmiş olacağı görüşünü savunmaktadır. Buna ek olarak Fransız Devrimin'in dolaylı olarak Osmanlı toplumunu etkilediğini vurgulamaktadır.⁷⁸²

Niyazi Berkes, Fransız Devrimi'nden dolaylı etkilenen Şinasi'nin devrim hakkındaki görüşlerini doğru olduğunu vurgulamakta ona bu konuda katıldığını dile getirmektedir. Şinasi'ye göre sınıfsal devrim halk tarafından gelmelidir. II. Mahmut veya Reşit Paşa gibi padişahlığın önderliğinde olan tepeden inme bir devrim hiçbir zaman başarılı olmamaktadır. Halkın bu konuda herhangi bir taleplerinin olmaması eğitimle ilgili bir husus olarak görülmektedir. Berkes' göre devrimin başarıyla gerçekleşmesi için halkı eğitmek ve aydınlatmak gerekmektedir.⁷⁸³ Berkes'e göre toplum bilinci gelişmedikçe gelenekselcilikten kurtulamaz ve gerekli olan evrimi gerçekleştiremez.⁷⁸⁴

Niyazi Berkes, devrime giden çağdaşlaşma döneminde Şinasi'nin yanında Ahmet Mithat'ın görüşlerine de yer vermekte ve onun önemini belirtmektedir. Ahmet Mithat, siyasal devrimin gerçekleşmesi için halka, toplumsal ve kültürel alanlarda değerler kazandırmak gerektiğinin üzerinde önemle durmaktadır.⁷⁸⁵ Toplumsal devrimlerin yaşandığı dönemlerde aydınların rolü önem arz etmektedir. Türkiye'deki aydınlar genellikle gerici olmaktan uzak ilerici bir tutum sergilemektedirler.⁷⁸⁶ Aydınların karşısındaki kişiler çoğunlukla gelenekçiler olmuşlardır. Gelenekçiler her zaman devrimcilere, özgürlüğe ve çağdaşlaşmaya karşı olmuşlardır. Çünkü devrimciler her zaman gelenekselcilere akıl, eleştiri, tartışma yoluyla karşı çıkmışlardır.⁷⁸⁷

⁷⁸¹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, .s.33.

⁷⁸² **a.g.e.**, s.120.

⁷⁸³ **a.g.e.**, s.s.372.

⁷⁸⁴ Yorgancıoğlu, **a.g.m.**, s.94.

⁷⁸⁵ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, .s.372.

⁷⁸⁶ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk.**,s.76.

⁷⁸⁷ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.130.

Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma adlı kitabında Fransız Devrimi’nin Osmanlıya yansımalarının sadece diplomasiyle olduğuna değinmiştir. Osmanlı’nın Fransız Devrimi’nden etkilendiği üzerinde durmuş, kitaplarında Rus Devrimine ve sosyalist görüşe de yer vermiştir. Berkes’e göre Atatürk ulusal bağımsızlık savaşında sosyalist düşün tarihini doğru olarak anlamış ve bu görüşü uygulamıştır. Sosyalist devrimi değerlendiren Niyazi Berkes olumlu yönlerini de ele almıştır. Bu olumlu yanlardan biri sosyalist düşününün kendi tarihlerinin geçmişini uluslaşmayla açıklarken bir yandan da emperyalist egemenliğini eleştirmesi olarak değerlendirmiş olmasıdır. Ayrıca bu görüş insanlığın ilerlemesine katkı sağlamaktadır.⁷⁸⁸ Niyazi Berkes, sosyalist düşününün ulusçuluğa karşı olmadığını tam tersine sosyalist karşıtı olan liberal, kapitalist ve emperyalist yapıların ulusçuluk karşıtlığı yaptığını söylemektedir. Marx, Engels, Lenin, Mao gibi sosyalist düşünürler sınıf savaşından çok toplumların uluslaşması sorununu ele almışlardır.⁷⁸⁹ Niyazi Berkes, Marksist düşünce yapısını benimsemenin kolay olacağını ancak uygulamaya gelindiğinde birçok yanıla yabancı kaldığını belirtmektedir.⁷⁹⁰

“Bugün batı Sosyalist düşününün bile belli başlı kimi eserlerinin çevirileri çoğalmakla beraber, bunların asıl gerekliliği ve katkısı düşün ve kavram disiplini eğitimi vermelerindedir; yoksa gerçek sosyalist düşün çevirilerinden değil, o düşün disiplininin etkisi ile yapılacak yerli çalışmalardan doğacaktır. Şimdilik sosyalist düşünün de bu eski yabancılaştırma geleneğinden tüm kurtulamadığını söylemek zorundayım. Bunu kopyacılık, taklitçilik, büyük sosyalist düşünürlerin devrimsel nitelikteki görüşlerini uygulayamayış başarısızlığı da diyebiliriz”⁷⁹¹

Niyazi Berkes batıcılara devrimci, doğuculara tutucu ya da dinci olarak adlandırmaktan kaçınmaktadır. Bunun nedenini de şöyle açıklamaktadır. “Öyle gözüküyor ki, başlangıçta batıcılar hem zorunlu gördüklerinden hem de devrimcilik saydıkları yeni bir rejim kurulması eğiliminden kaçınmak için Batı devletleriyle uzlaşılması yanlısı olanlardır. Batıcılar, çağdaş uygarlığa uyan bir rejim kurulması yanlıları değil, Meşrutiyet rejimini saltanat ve hilafetiyle birlikte tutmak üzere Batı’ya el uzatma yanlısı olanlardır”⁷⁹²

Batıcılık ve milliyetçilik anlayışı davasının temeli toplumsal devrim kavramıdır. Toplumsal devrim kavramının gelişmesinde iki önemli fikir vardır. “a)Ulusal bağımsızlık tek

⁷⁸⁸ Berkes, **Batı Sorunu**, s.12.

⁷⁸⁹ **a.g.e.**, s.11.

⁷⁹⁰ **a.g.e.**, s.10.

⁷⁹¹ Aynı yer.

⁷⁹² Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, .s.484.

amaç değildir; b) Batılılaşma ve toplumsal değişmeden ayrı, onunla ilgisi olmayan bir amaç olamaz. Milli bağımsızlıkla Batılılaşma birbirine karşıt iki ayrı şey değil, ikisi arasında sıkı bir ilişki vardır.”⁷⁹³

Devrimsel niteliği olan kanunların uygulanmasından önce o topluma uygun reformların yapılması sağlanmalıdır.⁷⁹⁴ Çünkü “Devrim demek manevi ve ruhani değişme demektir.”⁷⁹⁵ Buna örnek olarak Niyazi Berkes ilk başlarda askeri alanda başlatılan kıyafet devriminin zor ve uzun zaman aldığını vurgulamaktadır. Kıyafet değişikliği, Avrupa’da gelişim gösterdiği süreden daha uzun sürmüştür. Üst tabakada dahil olmak üzere halk sanıldığından uzun bir süre bu değişikliğe adapta olamamıştır. Bu yeni düzen o dönemde toplumda karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Berkes’e göre kıyafet devrimi tebaanın eşitlik siyaseti ile ilgilidir. Böylece Müslimler ve gayrimüslümler kıyafet farklılığına gitmemiş olacaktır.⁷⁹⁶ 1908’den sonra gelişen hürriyet rejimiyle birlikte devrim kavramı kuvvetlenmeye başlamış, böylelikle toplumun amaçları ve istekleri göz önüne alınmıştır.

Berkes dolaylıda olsa kültürel ve fikrî devrimin zorunluluğundan bahsetmektedir. Bu devrimin gerçekleşmesiyle Türkiye çoğu sorunla yüzleşmeye devam edecektir.⁷⁹⁷ Berkes, devrimi basit bir olay olarak görenlere bu konuda karşı çıkmaktadır. Devrimler arasında birçok benzerlik olduğu gibi birçokta farkları vardır. Tek bir şekilde mutlak bir devrim modeli yoktur.⁷⁹⁸ “Hükümet ne kadar toplum sınıflarından bağımsızlaşırsa devrim şansı o kadar artar.”⁷⁹⁹

c. Atatürk’ün Devrimcilik İlkesi

Atatürk Devrimciliği, 1918 yılından önce var olan sorunların nelerden kaynaklandığını kavrayan ve bu sorunlar çerçevesinde çözüm arayan bir ilke olarak doğmuştur. Bu ilkenin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan birincisi laiklik diğeri ise ekonomik yönden bağımsız olma ilkesidir.⁸⁰⁰ Kemalist devrimciliğinin bir özelliği emperyalist güçlerle savaşırken yani Batı’ya karşı savaşırken aynı zamanda ona sırt çevirmeme olmuştur.⁸⁰¹ Kemalist devrimin diğeri bir özelliği ise, daha önceki yapılan devrimlerden farklı olmasıdır. “Daha ilk baştan

⁷⁹³ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk...**, s.106.

⁷⁹⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.114.

⁷⁹⁵ Berkes, **İslamcılık, Ulusçuluk...**,s.44.

⁷⁹⁶ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.198.

⁷⁹⁷ Adanır, **a.g.m.**, s.124.

⁷⁹⁸ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.107.

⁷⁹⁹ Niyazi Berkes, “*Aydın ve Halk Sorunu*”, **Yön Dergisi**, S. 112, 1965, s.10.

⁸⁰⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.150.

⁸⁰¹ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk...**, s.105.

bütün taahhütlere sadığımız diyerek eskinin yüklettiği mükellefiyetleri üstüne almamasıdır.”⁸⁰² Atatürk’ün amaçladığı modernleşme çabalarında halkın, kültür, siyaset, ekonomisini ileri teknoloji ve kültürle geliştirerek aynı zamanda geçmişin olumlu tarafları koruyarak toplum bilinci oluşturmaya çalışmıştır.

Niyazi Berkes’e göre Atatürk tarihsel devrimcidir. Bunun nedeni ise onun önderlik yaptığı Kurtuluş Savaşı’nda hem Bolşevik hem Osmanlı teokrasisine hem de emperyalizme karşı savaşarak Türk ulusunun varlığından bahsetmesi olmuştur. Türk halkı önceden hiçbir şekilde Osmanlı devletine karşı gelmemiştir. Ancak Atatürk’ün bu noktada tahlil ettiği şey Türklerin geçmişte ulusal devlet kurmaları ancak birden fazla büyük devlet kurmaları anlamına geldiğidir. Bu anlamda Atatürk tarihsel niteliğini seçebilmiştir. Tarihsel devrimciliği buradan gelmektedir.⁸⁰³

Niyazi Berkes, Türkiye’de Çağdaşlaşma adlı eserinde Mustafa Kemal’in devrim hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. Mustafa Kemal, çağdaş toplum olma ve Batı uygarlığına ulaşma şartı olarak devrimlerin gerekliliğinden bahsetmektedir. Türk toplumunda modern çağa ayak uydurmak için zorunlu olarak değişmelere ihtiyaç duymaktadır..⁸⁰⁴ Devrimler olmadığı sürece diğer çağdaşlaşmış ülkeler gibi güç sahibi ve eşit haklara sahip olunamayacağı anlaşılmıştır.⁸⁰⁵ Atatürk bu anlamda değişmelerden doğan devrimci görüşün liderliğini yapmıştır. Onun devrimsel değişme anlayışı, sosyalizm, mesleki temsil ideolojilerinden farklı olmuştur. Ayrıca Atatürk’ün devrimsel değişme anlayışı anlaşılacağı üzere tutucuların düşüncelerinden oldukça farklı anlam taşımaktadır.⁸⁰⁶

Kemalist rejim, komünist ve liberal modelden uzak, kendi türünü yaratan bir rejimdir. Ulusal bağımsız bir devlet olma geleneğinden gelerek oluşmuştur.⁸⁰⁷ Niyazi Berkes’e göre Atatürk sosyalist devrimden uzak durmuştur. Bunun nedeni; yapılacak olan devrimin başlayacak, devamını sağlayacak ve nihai sonuca ulaştıracak sınıfların yokluğu olarak açıklamaktadır. Buna ek olarak Berkes kitabında şu görüşe yer vermektedir; “Atatürk, ulusal kurtuluş koşulları altında toplumcu bir devrimin olanaksızlığı sonucuna varmakla kalmamış, asıl dava olan tarih uzayında Doğu yörüngesinden Batı yörüngesine kayma davasının dayanak noktası olarak toplum sınıflarının birleşmesinden doğacak güçten başka bir güç olamayacağı

⁸⁰² Niyazi Berkes, **İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965,s.74.

⁸⁰³ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.198.

⁸⁰⁴ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk.**, s.105.

⁸⁰⁵ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.493.

⁸⁰⁶ **a.g.e.**, s.524.

⁸⁰⁷ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.126.

görünüşüne de varmıştır. Onun anladığı devrim, bu yörünge değiştirmesi işinin ta kendisidir”. Bu açıdan bakıldığında Atatürkçü devrim görüşüne göre toplumsal devrimler ancak yörünge değiştiren bu tür devrimlerden sonra gerçekleşebilir.⁸⁰⁸

“Kemalist devrimciliği hem Batıcılık anlayışından hem de Bolşevik devrimciliğinden farklı olmuştur. Hem Batı boyunduruğundan kurtulma, hem gerilikten kurtulma savaşı içinde bulunan geri kalmış toplumların devrimsel uluslaşma ve modernleşme davasının hem Fransız İhtilali modelinden, hem Rus İhtilali modelinden ayrı niteliği bulunuşunun ilk örneğini de Kemalizm devrimciliği vermiştir.”⁸⁰⁹

Berkes, Mustafa Kemal’in anti-emperyalist savaşı Türkiye’nin lehine kullandığını vurgulayarak bu savaşı çağdaşlaşma savaşı olarak ele almaktadır. Bu bakış açısı Mustafa Kemal’in Türk toplumu için gerekli devrim görüşünü yansıtmaktadır.⁸¹⁰

Berkes’e göre batılılaşma Kemalist devrimlerden farklı anlam taşımaktadır. Kitaplarında, bu farklılıkları çeşitli şekillerde dile getirmektedir. Ona göre Tanzimat bir tür batılılaşma çabasıdır. Devrimler böyle bir amaç üstlenmemektedirler.⁸¹¹ Niyazi Berkes’e göre devrimi ele alan aydınların takıldıkları bir nokta vardır. Bu nokta Atatürk’ün devrimcilik niteliğini ulusal olma özelliğini yok sayarak devrimi sadece Batıcılık şeklinde algılamalarıdır. Oysa Kemalist Devrimler batıcılıktan çok ulusçuluk niteliklerini taşımaktadırlar. Üstelik bu konuda yani Atatürk batıcılığına bakıldığında Tanzimat ve Abdülhamit Batıcılığından çok farklı anlamlar taşıdığı açıkça görülmektedir. Atatürk’ün kurmayı hedeflediği devlet düzeninde yatan batıcılıkla ilgili üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ulusal bağımsızlıktır. İkinci özellik; egemenliğin halk üzerinde olması ve bu egemenliğin halkın yararları doğrultusunda kullanılmasıdır. Üçüncü özellik ise, halkın egemenliğinin sağlanabilmesi için devrimci yönle başvurulmasıdır. Bu anlamda Atatürk Batıcılığı geçmişte kullanılan ve bugünde bazı aydınların takıldığı noktadan farklı bir olgu olduğu sonucu çıkmaktadır. Aydınların ulusçuluğu ve Batıcılığı toplumsal devrimcilik çerçevesinden baktığımızda tam olarak algılayamamaları, bugün siyasal olarak birçok alanda yıkıma gidilmesine neden olmuştur.⁸¹²

⁸⁰⁸ a.g.e., s.525.

⁸⁰⁹ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk.**, s.106.

⁸¹⁰ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma** s.493.

⁸¹¹ Fatma Gürses, “Niyazi Berkes’in Türk Kitle İletişim Tarihine Katkıları”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Mayıs 2005, C:32. No:1.

⁸¹² Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk.**, s.142-143.

Kemalizm'in toplumsal yapıyı inşa etme sürecinde yani Atatürk devriminin üçüncü yönünde belirli bir siyasal ideolojiye dayanmamıştır. Kemalizm daha sonraları belirli kesimler tarafından ideoloji olarak görülmüştür.⁸¹³ Ancak Niyazi Berkes Kemalizm'i bir ideoloji olarak değil tarihsel bir olay olarak görmektedir. Kemalizm, yüz yıldır bocalayan toplumda Modernleşmeye doğru adım atılan tarihsel bir olay olarak değerlendirmektedir.⁸¹⁴ Atatürk Devrimciliğinin üç yanı vardır. Bunlardan birincisi ulusun bağımsızlığı davasıdır. İkincisi laiklik ve üçüncüsü emperyalizm tehlikesini ortadan kaldırmasıdır.⁸¹⁵

“Atatürk'ün amacı; Türklerin ilkel dinlerin etkisi altında yaşayan kabilelerden gelme insanlar olmaktan çok, daha geniş yanlarla tarihte yer almış insanlığın önemli bir parçası olduğunu meydana çıkarmaktı ve Milli Şef Dönemi aydınlarının çoğunun sandığı gibi bu, bir ırkçılık ve şovenlik değil, tersine çok geniş kapsamlı bir hümanist tarih görüşüdür.”⁸¹⁶

Berkes; Türk düşüncesini, Kemalizm ile ilgili yazılarıyla etkilemiştir. “Kemalizm Niyazi Berkes'in çalışmalarının mihrini oluşturduğu görülür.”⁸¹⁷ Berkes Yön dergisinde yazmasının amacı Pan-Kemalist bir felsefe ortaya çıkarmak istemesi olmuştur. Böylece Kemalizm daha fazla alana yayılarak sosyal ve kültürel alanda da etkili olabilecektir.⁸¹⁸ Çünkü Berkes'e göre “Mustafa Kemal gibi Türk aydınının asker kategorisinden gelen bir eylem adamının aydın olarak yaptığı fikir önderliğine üstte hatta ona denk denebilecek tek sima çıkmamıştır. O hem asker hem devlet adamı, hem aydın olarak Yeni Türkiye'nin işlevi tek başına ve üçünü birden üstüne almak zorunda kaldı”⁸¹⁹

Kısacası Berkes, Atatürk devriminin ciddiye almış, o dönemde geçerliliği bugünde devam eden düşünceler belirtmiştir. Berkes, “Cumhuriyet dönemi düşünce hayatını sığ bulurken, Atatürk'ün toplumsal devrimler yoluyla çağdaşlaşmanın önkoşullarını, Türkiye'yi Doğu türü toplumlar yörüngesinden Batı türü toplumlar yörüngesinden Batı türü toplumlar yörüngesine kaydırmakla yarattığını savunmuştur.”⁸²⁰

⁸¹³ Berkes, **Batı Sorunu**, s.93.

⁸¹⁴ **a.g.e.**, s.94.

⁸¹⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.132.

⁸¹⁶ Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.155.

⁸¹⁷ Kayalı, “*Niyazi Berkes*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C:2, Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001., s.338.

⁸¹⁸ Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası**, s.136.

⁸¹⁹ Niyazi Berkes, “*Türk Aydınlarının Özellikleri*”, **Yön Dergisi**, S.119, 1965, s.9.

⁸²⁰ Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası**, s.135.

4. Türk Devrimi

a.Niyazi Berkes'in Eserlerinde Türk Devrimi

Berkes, Türk toplumsal dönüşümünü anlamak ve bu dönüşümü değerlendirmek için sorunun kaynağına ve sorunu doğuran sebeplerin bilinmesi gerekliliğine inanmıştır.⁸²¹ II. Dünya Savaşından sonra gelişme gösteren gerici güçler 1. Dünya Savaşından sonra yapılan toplumsal ve uygarlık devriminin yarım kalmasına sebep olmuşlardır. Bununla birlikte birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların neler olduğunu tespit edebilmek için Türk Devriminin geçmişi ve bununla birlikte Türk Devrimini durduran nedenlerin neler olduğunu anlamak gerekmektedir. Niyazi Berkes, “Türkiye’de Çağdaşlaşma” adlı eserini yazmasındaki amacı “Türk Düşününde Batı Sorunu” adlı kitabında belirtmiştir. Bu kitapta, Türk evriminin tarihini yazmaktan çok gelişimin ana hatlarına ve ana sorunlarına değinmek istemiştir. Böylece Türk devriminin çözümlemesini yaparken girilen olumsuz koşulları da tanımlamış olacaktır.⁸²²

I.Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Türkiye ve Osmanlı'nın geleceği açısından birçok fikir öne sürülmüştür. Kimileri Wilson prensiplerinin kabul edilmesi kimileri ise manda rejimine girilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Ama çoğu kişiye göre Saltanat ve hilafet devam ettirilmeli, bunun içinde gereken neyse yapılmalıdır.⁸²³ Savaş bitiminde sorunların çözülmesi, hilafet ve saltanat fikrinin varsayımına dayanmaktadır.⁸²⁴ Mustafa Kemal'e göre Türkiye, ekonomik ve siyasal olarak başka devletlere bağımlı halde yaşayamazdı. Bu nedenle Atatürk, 1919 yılında başlayan örgütlenmenin kısa sürede yoğunlaşarak gelişen savunma savaşıyla birlikte siyasal devrim akımları oluşturulmuştur.⁸²⁵ Atatürk'ün bunu yapmasındaki amaç ortaya çıkacak olan güç, modern bir ulus devletinin temellerini atabilir nitelikte olmasıdır.⁸²⁶ Berkes, bu amacı “siyasal devrim akımı” olarak adlandırmaktadır. Bu akıma göre; saltanat-hilafet devleti kaldırılıp yerine Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla sonuçlanmaktadır.⁸²⁷

Berkes, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte 1700'lerde başlayan çağdaşlaşmanın son döneme girildiğini belirtmiştir. Ona göre yapılması gereken hilafetçilik direnişinin de son

⁸²¹ Kasapoğlu, a.g.e, s.16.

⁸²² Berkes, **Batı Sorunu**, s.7.

⁸²³ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.475.

⁸²⁴ a.g.e., s.477.

⁸²⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.133.

⁸²⁶ a.g.e., s.104.

⁸²⁷ a.g.e.,s.133.

bulmasıdır. Böylece çağdaşlaşma evresi tamamlanmış olacaktır.⁸²⁸ 25 Şubat 1924'te başlayan tartışma hilafetin son bulmasıyla sonuçlanmıştır.⁸²⁹ Ancak o dönemde Atatürk'ün saltanat ve hilafeti kurtarmak için savaştığı düşünülmektedir. O ise bu rejimin yerine halkçılık rejimini getirmeyi amaçlamaktadır.⁸³⁰ Bunun gerçekleştiren adımların ilki Misak-ı Milli'nin (28 Ocak 1920) kabulü olmuştur. Bu bildiri, toprak bağımsızlığını gerçekleştirdiği anda çağdaşlaşmaya yönelik reformlara girişileceğini bildirmiştir.⁸³¹

Misak-ı Milli Kemalist görüşün gerekli sonuçlarından biri olmuştur. Böylece ülkede, ulusal sınırlar içinde toplanarak çağdaş uygarlıkla savaşılan bir kuruluşun oluşmasını sağlanmış olacaktır. Bunun sonucunda 18..yy'da başlayan sorunların çözümü Kemalist devrimle sağlanmış olacaktır.⁸³² Bu bildirin diğer bir önemi ise Osmanlı'nın dağıldığını, bununla ilişkili olarak Osmanlıcılık, Turancılık, İslam Birliği politikalarını reddedildiği de açıklaması olmuştur.⁸³³ Atatürk'ün tarih anlayışı açısından ne Osmanlıcı ne İslamcı ne de Batıcı tarih görüşlerini benimsememiştir. Bunların yanında Türkçü tarih anlayışını da benimsememiştir.⁸³⁴

Niyazi Berkes Atatürk'ün yapmaya çalıştığı şeyi şöyle ifade etmektedir: “Mustafa Kemal'in en büyük başarısı ve Kemalizm'i gerçek bir devrim yapan tarafı Türkiye'nin ulusal bir devlet olarak kurulmasını, ortaçağ kalıntısı bir rejime son vermeyi sağlaması olmuştur.”⁸³⁵ Kısaca, Niyazi Berkes, Modern ulusal Türk tarihinin Kurtuluş Savaşı ile başladığını dile getirilmiş ardından bu savaşın Kemalizm'in kurulması ile sonuçlandığından söz etmiştir.⁸³⁶

Ulusçuluk ve devriliciliğin ilk olarak birlikte anılmaları ve yan yana kullanılmaları Sevr dönemine rastlamaktadır. Türk toplumu, Batı uygarlığının etkisiyle değil ulusçuluğun gücüyle modernleşmeye varmak istemektedir. Berkes, “ulusal bağımsızlık olmadan Batılılaşma olamaz; toplum ölçüsünde değişme olmadan uluslaşma gerçekleşemez” görüşünü benimsemektedir.⁸³⁷ Bu nedenle Mustafa Kemal neredeyse yok olmak üzere olan bir halkı geleneklerden koparmış, birçok anlamda değişiklik yapma cesareti göstermiştir.⁸³⁸

⁸²⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.509.

⁸²⁹ **a.g.e.**, s.515.

⁸³⁰ Berkes, **Batı Sorunu**, s.88.

⁸³¹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.480.

⁸³² Berkes, **Batı Sorunu**, s.90.

⁸³³ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.480.

⁸³⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.131.

⁸³⁵ Berkes, **Neden Bocalıyoruz?**, s.76.

⁸³⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s.88.

⁸³⁷ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.106.

⁸³⁸ **a.g.e.**, s.104.

Bağımsızlığı kazanma amacıyla yola çıkılarak varmak istenilen sonuç Lozan Anlaşması sonrasında oluşan Türkiye modernleşmesinin Osmanlı Devletinden ayrı bir devlet olmasına çalışılmasıdır. Bu süreçten sonra Türkiye birçok alanda köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir.⁸³⁹

Ulus devleti görüşü, din devleti görüşüne karşı olmuş ve reformların oluşarak çağdaşlaşma aşamalarının gerçekleşmesini sağlamıştır. Eğitim, hukuk, dil, yazı buna benzer sosyal ve kültürel alandaki değişimler Cumhuriyet Devrimleri olarak tanımlanmaktadır. Cumhuriyet'in devrim olarak tanımlanmasını Niyazi Berkes şöyle açıklamaktadır; “Onlara hala karşı olanlar bulunduğu halde koşullar bu değişikliklere girişilmesini adete kendiliklerinden zorlar ve bir önderin kılavuzluğunun rotasını izlerler”.⁸⁴⁰

Mustafa Kemal, devrim anlamında Kurtuluş Savaşı kazanıldığında asıl savaşın şimdi başladığını vurgulamıştır. Devrimciliğin asıl amacı Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan kazanımların devamını sağlamak, geçmişte yaşanan karanlık dönemlere geri dönmek ve emperyalizme karşı savaşmak olmuştur.⁸⁴¹ Bunun içinde Mustafa Kemal ve yandaşları sayıları çok fazla olan gericiler kümesiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır.⁸⁴² Böylelikle Niyazi Berkes, Mustafa Kemal'in devrime daha önceden hazırlandığını bize gösterdiğini vurgulamıştır.⁸⁴³ Bu amaçla yola çıkan Türkiye Cumhuriyeti devrim tarihi, iki oluşumla karşılaşmaktadır. Birinci anlamıyla devrim, 29 Ekim 1923'te olduğu gibi radikal değişimleri, ikincisi ise toplumsal değişimleri kapsamaktadır. Bu iki oluşuma birden Türkiye'de devrim denilmektedir. Fakat her iki olayda da anlam farklılığı bulunmaktadır.⁸⁴⁴

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı yıllarında üç önemli sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Birincisi saltanat ve hilafet olmuştur. Teokratik devlet yapısına uygun olan bu görüşü Mustafa Kemal ortadan kaldırmak istemiştir.⁸⁴⁵ “Halife padişahlığının böyle bir altyapının üstünde din, bürokrasi ve göğüsleri donanmış paşalardan oluşan bir halk-üstü yönetimi içindeki yaşamının, İslamlaşma özgü bir rejim türü olduğu inancı kafalara öyle yerleşmişti ki Mustafa Kemal'in yıllarca var gücüyle çarpışacağı düşlerden biri bu olacaktır.”⁸⁴⁶ İkinci sorun, 1878'de imzalanan Berlin Anlaşmasının uzantısı olan ve daha

⁸³⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.151.

⁸⁴⁰ *a.g.e.*, s.521.

⁸⁴¹ *a.g.e.*, s.151.

⁸⁴² Berkes, *Neden Bocalıyoruz?*, s.75.

⁸⁴³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s.493.

⁸⁴⁴ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s.135.

⁸⁴⁵ *a.g.e.*, s.79.

⁸⁴⁶ *a.g.e.*, s.87.

sonra karşıya çıkacak olan Sevr Anlaşmasının güçlükleridir.⁸⁴⁷ Bu durumda ikinci savaşın istila ordularına karşı verilmiş olduğu söylenilebilir.⁸⁴⁸

Mustafa Kemal, Sevr Anlaşmasını kabul etmeyerek kökten bir devrimin gerçekleşmesi olanağını sağlamıştır. Kemalizm'in gerçek bir devrim olarak kabul edilmesi, eski rejim yerine yeni rejimin benimsenmesi ve ulusal bir Türkiye devleti kurulmasıyla sağlanmıştır.⁸⁴⁹ Böylece, Mustafa Kemal sayesinde geleneklere, dine bağlı devlet rejimi yerine hukuk, cumhuriyet devleti kurulmuştur. Üstelik bu devlet rejimi emperyalizm, komünizm, teokrasi gibi rejimlerin birbirleriyle çatıştığı dönemde kimlik kazanmış olması yine Mustafa Kemal sayesinde gerçekleşmektedir.⁸⁵⁰

Üçüncü sorun ise, geçmişe bağlı olanlara karşı verilen savaşımdır. Savaşın, Osmanlı İmparatorluğunu ve Halifeliği kurtarmak amacıyla yaptığını düşünen büyük bir kesim bulunmaktadır. Bu kesim, 1876 Kanun-u Esasi'nin tekrar yürürlüğe konulacağını düşünmektedir. Mustafa Kemal ilk devrim aşamalarını gerçekleştirmeye çalışırken, birlikte hareket ettiği bu görüşteki kişilere karşı da mücadele vermek zorunda kalmıştır. Bu grup daha sonra Mustafa Kemal'e karşı cepe almıştır.⁸⁵¹

Niyazi Berkes kitabında, Atatürk'ün şu sözlerine yer vermiştir. “ Bir ulus, varlığını kendi gücü ile ispat etmedikçe başka devletlerden insanlık görmeye bel bağlamamalıdır. Türk ulusu bir imtihan karşısındadır. Onda başarı göstermeden başkalarından lütf beklememelidir.” Berkes bu sözcükleri iyice anlamamız gerektiğine vurgu yaparak Atatürk devrimlerinin kaynaklandığı görüş olarak dile getirir. Bu durum daha çok hilafet ve saltanatı kurtaracak bir tüzük olarak algılanmıştır. 1876 Kanun-u Esasi'si ise o dönemde meşru olan anayasa olarak kabul edilmiştir. Bu durum, 3Mart tarihinde halifeliğin kaldırılması ve daha sonra 20 Nisan 1924'te Teşkilat-Esasiye'nin genişletilmesiyle değişmiştir. Kanun-u Esasi'nin yerini almıştır.⁸⁵²

Atatürk Devrimciliğinin niteliklerini belirleyen üç unsur bulunmaktadır.⁸⁵³ Berkes bu unsurların Kemalizm devriminin gerekleri olarak tanımlamıştır.⁸⁵⁴ Birinci nitelik

⁸⁴⁷ a.g.e., s.80.

⁸⁴⁸ a.g.e., s.98.

⁸⁴⁹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.86.

⁸⁵⁰ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.479.

⁸⁵¹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**,s.98.

⁸⁵² a.g.e., s.120.

⁸⁵³ a.g.e., s.131.

⁸⁵⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.85.

bağımsızlıktır. Niyazi Berkes'e göre bu dava toplum tarafından anlamı ve önemi bakımından yeterince kavranılmamıştır.⁸⁵⁵ “Halkçılık ve ulusal bağımsızlık prensipleri Kurtuluş Savaşı boyunca, Mustafa Kemal'in bütün manevraları boşa çıkartması ile bir gerçek haline gelmesinden, saltanatçılığın (Osmanlıcılığın), hilafetçiliğın (İslamcılığın) ve Turancılığın itilmesinden sonradır ki, Kemalizm devrimcilik kapısını açabilmiştir. Kemalist Devrimi'nin en önemli yanlarını modern rejimin ulusal bağımsızlığa, halk egemenliğine, cumhuriyet hükümet türüne din-devlet ayırımına dayanması prensibidir”⁸⁵⁶.

Kemalizm devriminin ikinci niteliği ise gelişmenin sağlanması için dünya politikalarının çıkarlarına alet olmaması, yabancıların çıkarları uğruna uğraşmasıdır. Türk ulusunun diğer yüzyıllarda da yaşayabilmesi için gerici engelleri ortadan kaldırılması gerekmektedir. Böylece gerekli olan değişiklikler yapılabilecektir.⁸⁵⁷ Bu durum emperyalizmin yolunu tıkamasını amaçlamaktadır. Berkes'e göre bu özellik, Büyük Türkiye lafı altındaki palavradan başka bir şey değildir.⁸⁵⁸ Burada Berkes'in asıl vurgulamak istediği yeni kurulacak olan toplumun her yönüyle yeniden kurulması işidir. Bu durumda yapılması gereken devletçilik politikasının benimsenmesi olacaktır. Niyazi Berkes, Kemalizm'in ikinci yönü dediğimiz devletçiliğın bir ekonomik kalkınma tezi ve programı olduğunu, bir ideoloji ya da siyasal bir doktrin olmadığını dile getirmiştir.⁸⁵⁹ Bunun için Türk halkının durumunu tespit ederek buna uygun teknik yöntemler bulunarak toplumsal reformlar sağlanmalıdır.⁸⁶⁰

Devrimin gerektirdiği üçüncü yön ise “toplumsal değişme ile kalkınma işlerine engel olan geleneksel örgütleri, adetleri, alışkanlıkları, kanunları kaldırma işidir. Bunların altındaki toplumsal temelin değişmesini sağlama işine yani yüzyıllık Türk evriminin ana sorununa ancak bundan sonra sıra gelecekti.”⁸⁶¹ Bunu gerçekleştirebilmek için de laikliğe gerek duyulmuştur. Niyazi Berkes, Türk toplumunu incelemeye çalışmış, Atatürk Devrimlerinin öneminden ve uygulanması gerekliliğinden söz etmiştir.⁸⁶² Berkes, özellikle laiklik kavramına önem ve özen göstermektedir ve laikliğin kelime anlamını açıklayarak, laiklik kavramının bizde kullanımı sadece din- devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak görmemektedir. Bu kavramı açıklarken laikliğin sosyal hayatı bir çok alanda varlığından söz etmektedir. Laiklik aynı zamanda aile, eğitim, ekonomi, hukuk, kıyafet ve bunun gibi hayatı pek çok alanda

⁸⁵⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.131.

⁸⁵⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s.88.

⁸⁵⁷ **a.g.e.**, s.85.

⁸⁵⁸ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.131.

⁸⁵⁹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.103.

⁸⁶⁰ **a.g.e.**, s.85.

⁸⁶¹ **a.g.e.**, s.89.

⁸⁶² Yorgancıoğlu, **a.g.m**, s.95.

değişmez din kurallarından ayrılarak hayatın şekillendirilmesinde kullanılmaktadır.⁸⁶³

Kemalist devrimlere zemin hazırlayan koşullara baktığımızda birçok neden bulanabilmektedir.⁸⁶⁴ Atatürk devrimiyle gerçekleşen birçok yenilik daha önceki kuşaklar tarafından düşünülmüş ve tartışılmış olmakla birlikte, yürürlüğe koyan kişi Atatürk olmuştur.⁸⁶⁵ Türk devriminin oluşmasında katkısı olan düşünürlerden bir tanesi Ziya Gökalp'tir. Gökalp'in özellikle din ve hukukla ilgili olan görüşleri bunlardan biridir. Atatürk'ün benimsediği devrim anlayışı Ziya Gökalp'in harsçılık ideolojisine ters düşmektedir. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen değişmelerin devrimci nitelik olarak kabul edilmesinin nedenlerinden bir tanesi harsçılık görüşüne aykırı olayları gündeme getirmesi olmuştur.⁸⁶⁶ Bundan ötürü Cumhuriyet dönemi reformları din sorunu çözmeye çalışırken dil, İslam, kültür, düşün yönünden gelişme aşamasına girdiğinde Atatürk'e karşı gelen grup Meşrutiyet Dönemi'nin Türkçüleri olmuştur. Çünkü din sorunu o dönemde din, tarih, kültür sorunu olunca Ziya Gökalp'in benimsenen uygarlık-kültür kanunu tehlikeye girmiştir.⁸⁶⁷ Ancak bu durum "gerçekte uygarlık değişimi için gerekli olarak düşün ve görüş özgürlüklerinin kapılarının açıldığını gösterir."⁸⁶⁸

Türkçüler kültür alanlarındaki devrim anlayışından uzak durmaktadırlar.⁸⁶⁹ Osmanlı Dönemi'nde ortaya çıkan İslamcılık ve Turancılık görüşleri Kemalizm'le bağdaşmamaktadır. Atatürk Nutuk adlı eserinde, Panislamizm ve Panturanizm fikirlerini eleştirmektedir. Bu fikir akımları ulusçu Türkiye'nin amaçlarına ters düştüğü gibi Türk ulusunu felakete de sürüklemektedir. Berkes'e göre bu düşünce Türk siyasi düşününde gerçekleşmiş ilk devrimdir. Çünkü bu fikir akımları sonrasında devrimcilik yolu açılmıştır. Fakat şöyle bir konu var ki Ziya Gökalp'in harsçılıkla ilgili görüşleri Atatürk'e ters düşse de Ziya Gökalp'in bu konuda söylediği ve savunduğu görüşler Türkiye'yi Kemalist döneme hazırlayan unsurlar içermektedir. Kemalist dönemi hazırlayan diğer koşul ise, Osmanlı Devleti'nin din örgütlerinin çökmesi ve bozulmasıdır. Bu konu Niyazi Berkes'e göre Kemalist reformların

⁸⁶³ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.95.

⁸⁶⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.526.

⁸⁶⁵ Berkes, **Batı Sorunu**, s.90.

⁸⁶⁶ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.526.

⁸⁶⁷ **a.g.e.**, s.536.

⁸⁶⁸ **a.g.e.**, s.551.

⁸⁶⁹ **a.g.e.**, s.526.

gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır.⁸⁷⁰ Berkes, Cumhuriyet döneminde dinde yapılan devrimlerin çıkış noktası olarak Ziya Gökalp'i göstermiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan hukuksal devrimin çıkış noktası Ziya Gökalp'in hars, medeniyet ayırımına dayandırılabilir. Gökalp'in söz ettiği hukuksal devrim Atatürk'ün düşündüğü devrimle bağdaşmamaktadır.⁸⁷¹ Ayrıca “1925,1928, 1931,1932 ve 1934 yıllarındaki reformların hepsi, Ziya Gökalp formülündeki hars alanında olması gereken, fakat Atatürk'ün uygarlık değişmesi alanı içine soktuğu çağdaşlaşma değişmeleridir.”⁸⁷²

Türk devriminde laiklik önemli bir rol üstlenmiştir. Ekonomi, sosyal ve kültürel hayatta dahil tüm hayatın “rasyonel ölçülere dayandırılmasını gözeten dava olmuştur.”⁸⁷³ “Türk sosyal hayatı derin maddi devrimlere uğradıkça, manevi uygarlığın kurallarıyla sürekli bir çatışma meydana getiriyordu. Sanayileşme, ticari gelişim, girişimci ve bireyci düşünce, akılcı devlet yönetimi kısaca Batı uygarlığı denen uygarlığı alabilmek için devlet, siyaset, hukuk, ekonomi, eğitim, aile, görgü, kıyafet alanlarında artık din ölçülerinden kurtulmuş bir anlayışla harekete geçmek gerekiyordu.” Bütün bu özelliklerin gerçekleşmesini sağlayan, sosyal hayatı din dışında kalarak yeniden kurulmasını sağlayan Cumhuriyet dönemi olmuştur.⁸⁷⁴ Bu dava Cumhuriyet devrimlerinin temel sorunlarından birisidir.⁸⁷⁵

Cumhuriyet devriminin laiklik ilkesinin teokrasiye karşı olmaktan ziyade İslamlılık ideolojisine karşı korunması Cumhuriyet rejiminin yapması gereken zorunluluğundan biri olmuştur.⁸⁷⁶ “Batı devrim ideolojisi siyasal sorun üzerine yoğunlaştığından Türk devriminin ikinci yanı olan uygarlık devrimi sorunu ikinci planda kalmıştır.”⁸⁷⁷

Niyazi Berkes kitaplarında özellikle laiklik alanında, Hilafet ve saltanatın kaldırılması hakkındaki görüşlere yer vermektedir. “Mustafa Kemal ve onu takip eden kişilerin saltanat ve hilafete karşı gelmeleri, yüzyıllardan beri gelişen geleneği yok sayma anlamı taşımaktadır. Bu nedenle Berkes'e göre bu durum “şimdiye kadar gördüğümüz dönemlerin hiçbirinde girilmemiş ölçüde bir devrimcilikti.”⁸⁷⁸ Bu durumu Berkes şöyle açıklamaktadır; “Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericilerle, gene bu savaşın

⁸⁷⁰ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.69.

⁸⁷¹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.529.

⁸⁷² **a.g.e.**, s.547.

⁸⁷³ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.91.

⁸⁷⁴ **a.g.e.**, s.98.

⁸⁷⁵ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.91.

⁸⁷⁶ **a.g.e.**, s.165.

⁸⁷⁷ **a.g.e.**, s166.

⁸⁷⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.486.

içinde bulunan büyük bir gericiler kitlesi arasında didişile didişile santim santim koparılmış bir devrimdir.”⁸⁷⁹

Kemalizm devrimlerinin başarılı olduğu bir nokta ise gericilerin geri çekilmelerini ve susmalarını sağlamak olmuştur. Türk reform tarihinde ilktir. Kemalizm devrimine kadar gerçekleştirilmeye çalışılan her yenilikte gericiler daha da güçlenerek ortaya çıkmışlardır. Kemalizm devriminde ise gericilerin gücü bastırılarak birçok alanda köklü değişikliklere gidilmiştir.⁸⁸⁰ Saltanatın kaldırılması yapılan köklü değişikliklerden bir tanesidir. Saltanatın kaldırılmasından sonra sırasıyla inkılaplar gerçekleştirilmeye başlamıştır.⁸⁸¹ Böylelikle Atatürk’ün yaptığı din alanındaki gerçekleştirdiği en büyük modernleşme adımı, saltanatı, hilafeti ve şeriat hukukunu kaldırmak olmuştur.⁸⁸² Ayrıca Şeriat ve Evkaf Bakanlığı kaldırılmış, medreseler, tekke ve zaviyeler kapatılmış, Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılmıştır.⁸⁸³

Reformlar bununla sınırlı kalmamış ulema örgütleri, medreseler, tarikat ve zaviyeleri kapatılmıştır. Bu kapatılan yerlerin mülkleri Vakıflar yönetimine bırakılmıştır.⁸⁸⁴ Cumhuriyet döneminde oluşturulan Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu, devletin; din, hukuk, eğitimle ilişkileri açısından önemlidir. 1924’te çıkarılan kanunun önemi “başkanlığın ve kurulunun dinsel yetkilerinin sınırlarını belirlemesindedir.” “Bu kanunun özü diyanet işlerini siyasal ve hukuksal alanlardan ayırması, dinleri kanunların sağladığı inanç özgürlüğü alanında korunmaya bırakmasıdır.” Böylece din sömürü aracı olma durumundan kurtarılacaktır. Din alanında gerçekleştirilen reformlar 3 Kasım 1928’de Türk devletinin dini İslam’dır maddesi anayasadan çıkartılınca tamamlanmıştır⁸⁸⁵ Hilafet ve Saltanatın kaldırılıp laik bir Cumhuriyet rejiminin uygulanması planlı bir devrimin sonucudur. Niyazi Berkes, hilafet ve saltanatı kaldıranın Mustafa Kemal, cumhuriyeti getireni Atatürk olarak dile getirmektedir.⁸⁸⁶ Berkes bu dönemi şöyle açıklar “1928’den 1938’e kadarki aşama bu temel değişiklikleri tamamlayan, öteki alanlara genişleten, gerek toplum yaşamında, gerek kişilerin yaşantısında bu değişiklikleri kökleştiren yasamalar, girişimler ve kuruluşlar olmuştur.”⁸⁸⁷ Dinin hukuksal alanda kısıtlaması üç alanda gerçekleşir. Bunlar 1938 Cemiyetler Kanunu’dur. Bu kanunlar

⁸⁷⁹ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s.85.

⁸⁸⁰ *a.g.e.*, s.90.

⁸⁸¹ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*,s.150.

⁸⁸² Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, s.69.

⁸⁸³ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.527.

⁸⁸⁴ Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, s.69.

⁸⁸⁵ *a.g.e.*, s.535.

⁸⁸⁶ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s.134.

⁸⁸⁷ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s.521.

tarikatlarına ve mezheplerine dayalı cemiyetler kurulamamasıdır. Diğeri dinsel amaca yönelik siyasal parti kurulmasıdır. Sonuncusu ise 1949’de çıkarılan Ceza Kanunudur. Bu kanun .”devletin sosyal, ekonomik, politik, hukuksal nizamlarını kısmen de olsa din esaslarına göre değiştirmeyi güden eylemlerin suç sayılmasıdır.”⁸⁸⁸

İslamiyet’in Kemalist devrimlerle ortadan kaldırıldığını düşünmek yanıltıcı olmaktadır. Kemalist devrimlerle yapılmayı amaçlanan şey Osmanlıdaki devlet din bileşimini Türkiye Cumhuriyeti’nde ortadan kaldırma amacı taşımaktadır.⁸⁸⁹ Niyazi Berkes, İslam, Osmanlı, Türk din ve siyasal geleneğe yabancı olduğunu belirttiği laiklik kavramını, milli devlet ve demokrasinin var olması için zorunlu koşul olduğunu belirtmektedir.⁸⁹⁰

“Niyazi Berkes Atatürk dönemindeki kültürel değişiklikleri toplumsal devrimlerin önkoşulu olarak kabullendirmektedir. Niyazi Berkes bu düşüncesini çalışmalarının temel özelliği olarak görmektedir.”⁸⁹¹ Çünkü bu durum alt yapı- üst yapı sorunu gündeme getirmiştir. Alt ekonomiye bağlı teknolojik değişimlerdir. Üst yapı, kültürel alanda yapılan ıslahatlardır. Üst yapı sorunu bir anlamda Berkes’e göre çağdaşlaşma sorunudur. Çağdaşlaşma kavramı toplumsal değişmeyi ekonomide değil kültürel yapıda aramıştır. Berkes’e göre çağdaşlaşma dinin, ekonomi, siyasi, teknoloji, eğitim alanlarında etkilerini azaltabilecek bir güçtür. .(emre kongar türk toplumbiliciler254) Ancak Berkes “hayranı olduğu Atatürk döneminin dönüşüm anlayışının, Cumhuriyet’in ilk yıllarında oluşturulan kültürel atılımların, kendi tanımıyla 18.yüzyılın başlayan çağdaşlaşmanın varılan noktadan sonra yavaşlamaya hatta geri durmaya başlamasının, Berkes’i bir aydın olarak tedirgin ettiğini ve bundan dolayı bu alanlara yöneldiğini söyleyebiliriz.”⁸⁹²

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen adımlar şunlar olmuştur: Teşkilat-ı Esasiye kanunu 1921’de Büyük Millet Meclisince kabul edilerek egemenlik milletindir ilkesi getirilmiştir, 1922 yılında ise Osmanlı sultanlığı ilga edilmiştir. Aynı zamanda hilafette siyasal alandan ayrılmıştır. Bu dönemden sonra 1923 yılına gelindiğinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Böylelikle dinin siyaset üzerindeki etkisi silinip laik bütünleşmeye geçilmektedir. Laikliğin ortaya çıkmasıyla sosyal kurumların bu düzen doğrultusunda yeniden yapılanması için zemin hazırlamıştır. 1924 Anayasası’nda birtakım dini unsurlar kaldırılmıştır. Şer’iye

⁸⁸⁸ a.g.e., s.536.

⁸⁸⁹ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.69.

⁸⁹⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.97.

⁸⁹¹ Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası**, s.122-123.

⁸⁹² Fahri Aral, “Niyazi Berkes’in Düşünce Dünyası ve Eserleri”, “Niyazi Berkes’in Türkiye’de Çağdaşlaşma Kitabını Yeniden Okumak”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kıbrıs, 2000. s.109.

Vekaleti, Şer'i Mahkemeleri kaldırılmıştır. Eğitim alanında Tevhid-i Tedrisat kanununa gidilmiş eğitim alanında reformlar yapılmaya başlanmıştır. İkililiğe son verilerek medreseler, tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Daha sonraki yıllarda laik eğitim sistemine bağlı kalınarak din eğitime, din okullarına ve ilahiyat fakültelerine son verilmiştir. 1925 yılında ise, şapka kanunu getirilmiştir.⁸⁹³ Yapılan şapka devrimiyle din sembolü olan fes kaldırılmıştır.⁸⁹⁴ Niyazi Berkes sarık ve devrim arasında ilişkiyi ele almıştır. Berkes'e göre sarıkla devrim yapılamaz.⁸⁹⁵ "Gerçek şudur ki başka giysileri değiştirebilmek, başın içinde bir devrim yapmanın önemli bir adımı ve aracıdır."⁸⁹⁶ Ayrıca Batıdan etkilenip de en çok kılık kıyafette yenilik yapan toplum Türk toplumu olmuştur. Sakal-bıyık, Kılık-kıyafet devrimleri dönem dönem tekrarlanmıştır.⁸⁹⁷

Bunun yanı sıra milletler arası takvimin, medeni kanunun, idari-ekonomik ve hukuksal alanlarda reformlar yapılmıştır. Bu alanlarda laik düzen uygulanmaya çalışılmıştır. Atatürk devrimciliğiyle kadın haklarına eşitlik getirilmiştir. Berkes'e göre bu devrim en önemli devrimlerden biri olmuştur. Bu devrimle birlikte Türk toplumunda kadın haklarına verilen önem anlaşılmış ve uygar dünya toplumlarında kadına önem veren bir ülke olarak ön plana çıkmıştır. Kadının sosyal ve hukuksal alandaki durumu aşamalara getirilmeye çalışılmıştır. Aile ve evlenme kanunlarında yeniliklere gidilmiştir. En önemli devrimlerden birisi ise yazı dilinde Arap harflerinin yerine Latin harflerinin kullanılmasının kabul edilmesi olmuştur.⁸⁹⁸ Arap harflerinin yerine Latin harfleri getirilmiş ancak okur-yazarlık oranı artmış olsada istenilen ve beklenen sonuca ulaşamamıştır. Niyazi Berkes bu durumu "okuryazarlığa özgü toplumsal ortamı yaratacak değişikliklerin yapılmasıyla" açıklamaktadır.⁸⁹⁹ Yapılan bu yenilikler sonucunda Niyazi Berkes, peş peşe yapılan devrimlerde iki yol izlendiğini vurgulamaktadır. Gelenekçi tutumdan vazgeçilerek, eski kurumların yerine, batılı disiplinlerin oluşturulması yolu izlenmektedir.⁹⁰⁰ Ancak yapılan tüm devrimlere karşın Berkes, Kemalizm'in yeterince anlaşılmadığına değinir. Ona göre "Kemalizm'in talihsizliği, devrimciliğin, henüz geri yapısı değişmemiş bir topluma daha iyi daha ileri bir uygarlığın gerektirdiği kafa yapısını yazı, kıyafet, takvim, kanun gibi araç ya da

⁸⁹³ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.69.

⁸⁹⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.547-548.

⁸⁹⁵ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.11.

⁸⁹⁶ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.547-548.

⁸⁹⁷ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s.33.

⁸⁹⁸ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.98.

⁸⁹⁹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.114.

⁹⁰⁰ Yorgancıoğlu, **a.g.m**, s.92.

sonuç niteliğinde olan şeyler yoluyla yerleştirilme olarak anlaşılması, arkadan gelen kuşaklara da böyle tanıtılması oldu.

Atatürk'ün asıl başardığı iş, toplumsal değişmelerin yapılması için gerekli olan yeni bir yönü ve ortamı açması olmuştur. Bu yöne döndükten sonra toplumsal değişmeleri gerçekleştirecek reformlar düşünürler, iktisatçılar ve halkın meclise yolladığı temsilcilerle plan ve kanunlarla başlatılacaktı. Halbuki bunların bir haylisi çok geçmeden, inkılaplar bitti, konusu üzerinde ciddi ciddi tartışmaya bile başladılar. Gerçek ulusal bağımsızlığı perçinleyecek, ulusal çağdaşlaşmayı gerçekleştirecek ekonomik kalkınma işi, bu kişilerin düşünüş geleneğinin etkisiyle, ya duygulara seslenen bir ulusçuluk idealizmi ya da sınırsız bir batıcılık rasyonalizmi içinde gidip gelen bir fikriyat ortamı altında, hükümetin bileceği tedbirler işi olarak görülmeye başladı.⁹⁰¹

Mustafa Kemal'in önderliğinde 1919 mayısından sonra Berkes'e göre Cumhuriyet'in hızla gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu dönem en önemli olayları arasında TBMM'in açılması, Teşkilat-ı Esasiye'nin kabulü, Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliği kaldırması olmuştur.⁹⁰²

Osmanlı İmparatorluğu çökünce imparatorlukta her anlamıyla bağımsız bir anayasa yapma imkanı doğmuştur. Kurtuluş Savaşı boyunca anayasa gelişmiş ve en sonunda Cumhuriyet devri anayasası oluşmaya başlamıştır. Bu anayasanın en büyük özelliği eskiyle hiçbir bağının olmamasıdır. Bu anayasa, batı tarzı anayasa izlenimi de taşımamaktadır. Bu anlamıyla ulusal bir anayasa olmuştur.⁹⁰³

Cumhuriyet döneminde yapılan birçok devrimsel nitelikteki reformların en önemlilerinden biri hukuk alanında yapılanlardır. Berkes'e göre Tanzimat dönemine uzanan hukuk alanında yapılan yenilikler çağdaşlaşmanın özünü oluşturmaktadır. "Bunun başlıca nedeninin Osmanlı devlet geleneğinde İslamlık'ın bir hukuk olarak yer tutması olmuştur. Bu gelenekte din sorunu sadece bir inanç sorunu değil, bir hukuk kuralları sorunudur." Bu nedenle Osmanlı döneminde çağdaşlaşma amacıyla reformlar yapılırken dinsel gelenekselleşme sürecinde gücünü arttırılmıştır. Dini hukuk temeli yapma çalışmaları yapılmıştır. Fakat Cumhuriyet devrimsel hukuk değişimi bu gidişi tersine çeviren bir eylemdir.⁹⁰⁴

⁹⁰¹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.93.

⁹⁰² Kongar, **Türk Toplum Bilimcileri**, s.266.

⁹⁰³ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.36.

⁹⁰⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.527.

1923-24 yıllarına gelindiğinde bütün kanun ve kuralların Batı anlayışıyla oluşturma görüşü güç kazanmıştır. Bu görüşle Yeni Medeni Kanun oluşturulmaya başlanmış, 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu BMM'de kabul edilmiştir.⁹⁰⁵ Medeni Kanun'u ele almaktadır. Medeni Kanun'un devrim niteliği olmasının gerekçesi, yeniden düzenleme özelliğinin olmasıdır. Böylelikle medeni kanun Cumhuriyet devrimciliğinin somut olarak topluma uygulanmasında etkili bir araç olmuştur.⁹⁰⁶ Ancak Medeni Kanununun bazı alanlarda geleneksel alanların bazılarında başarılı olmayıp devrimsellik özelliğini gösteremediğini dile getirmiştir.⁹⁰⁷

“Medeni kanun, bir ulusun siyasal ve toplumsal varlığının tümünü kapsayan bir kurallar sistemi olmamakla birlikte, toplumsal hayata yeni bir düzen vermede en büyük etkidir. Toplumsal yaşama yeni bir düzen getirme rolünden başka, toplumun bütünlüğünü de sağlamada anayasal hukuktan başarılı bir düzenleme görevi yapmıştır.”⁹⁰⁸ Bunu göstermek amacıyla Mustafa Kemal ve arkadaşları meclisi kurduklarında artık buranın yasama kanunları yürütme gücü olan bir meclis olduğunun farkındadırlar. Ancak bu durum çoğu kişi tarafından o dönemde algılanamamıştır.⁹⁰⁹ 24 Nisan 1920 yılında Mustafa Kemal Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuştur. Ancak çoğu kişi Teşkilat-ı Esasiye'yi bu kanunu yeni devlet anayasası olarak tanımlamıştır. Bu kanuna geçici gözüyle bakmışlardır. Ancak bu kanun “her şeyden önce halk egemenliği ilkesini koymuş, egemenliğinin yerine ulusal irade egemenliğini getirmiş, fakat henüz ayrıntılı bir cumhuriyet anayasası olmamıştır; ama çağımızın gerekleri onu bu yöne doğru götürecektir. Bu son sözlerinin altındaki anlamları kavrayabilecek onları için çıkarılacak sonuç ancak bu olabilir.”⁹¹⁰ Teşkilat-ı Esasiye'nin kaldırılmasıyla 24 Anayasası yürürlüğe girmiştir. 24 Anayasası sosyal devlet olmanın iki önemli kolunu bünyesinde barındırmıştır. Bunlardan birincisi ulus toplumu ikincisi ise laik devlet olma koşuludur.⁹¹¹

Eğitim alanında yapılan devrimler hukuk devrimlerine kıyasla daha zor olmuştur. Çünkü eğitim alanı çok sayıda soruna sahiptir. Hukuk kişiler arasındaki ilişkiyi kurallarla düzenlemeye çalışırken eğitim, kişi, toplumsal kurallara uyacak bireyler yetiştirmenin yanında

⁹⁰⁵ a.g.e., s.530.

⁹⁰⁶ a.g.e., s.531.

⁹⁰⁷ Berkes, **Batı Sorunu**, s.113.

⁹⁰⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.532.

⁹⁰⁹ a.g.e., s.498.

⁹¹⁰ a.g.e., s.503.

⁹¹¹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.208.

kişinin hukuk kurallarına uyması halinde onu etkileyen göreve sahiptir.⁹¹² Bunun nedeni ise Kemalist Dönem'e gelindiğinde yapılan ilk işlerden biri eğitim alanında olmuştur. Tevhid-i Tedrisat kanunu yani Öğretimi Bütünleştirme kanunu hazırlanmıştır. Niyazi Berkes bu durumu Türkiye açısından çok olumlu bulmakla birlikte Türkiye'de "bütünlü kalkınma planı" bulunmadığından işe yaramadığını savunmuştur.⁹¹³

"Bunun bir yanı Müslüman halkın eğitim kurallarındaki ikiliğin kaldırılması, öteki yanı özellikle Müslüman olan ya da olmayan ilk eğitimin devlet yetkisi alanı içine alınması, ulusal eğitim kavramını getirmesidir." Cumhuriyet devriminin eğitim konusunda yapmayı amaçladığı konu eğitimi birleştirme ve bütünleşmesini sağlamak, ulusal eğitim kavramını getirilmesi olmuştur. Kişisel alışkanlıklar, din etkenleri ve bunun gibi etkenler eğitim alanında yapılan devrimlerin uygulanmasında sorun teşkil etmiştir.⁹¹⁴ Çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla eğitim, Eğitim Bakanlığı yetkisi altına almıştır. Medreseler kapatılarak Eğitim bakanlığı tarafından İmam ve Hatip Okulları ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 1928 yılında devletin dini İslam'dır ilkesi kaldırıldıktan iki-üç sene sonra zorunlu din öğretimi dersleri de kaldırılmıştır. Ayrıca 1928 yılında üniversite dışında Arapça ve Farsça dersleri de kaldırılmıştır.⁹¹⁵

Berkes, gerçek üniversitelerin ancak Cumhuriyet Dönemi'nde 1933 reformundan sonra başladığını dile getirmektedir.1734'te ilk adımı atan eğitim süreci Cumhuriyet Dönemi'nde başarıya ulaşmıştır. 1924 yılında Medrese eğitiminin kaldırılmasıyla Türk eğitim sistemi ulusal ve laik bir aşamaya varmıştır.⁹¹⁶ Ancak bu dönemdeki "Üniversiteler yükseköğretim araştırma, buluş gibi endüstriyel bir uygarlıkta zorunlu olarak gerekli olan fonksiyonlarını görememişlerdir."⁹¹⁷ Buna rağmen "Cumhuriyet Dönemi'nde daha önceleri görmedik ölçüde eğitim yuvaları yeni kuşaklar yetiştirmeye koyuldu. Bu dönemde yanlış sayı ve hacim bakımından çoğalmakla kalmadı bazı iç farklılaştırmalar da kaydetmeye başladı. Binlerce okumuş topluma doktor, avukat, idareci, öğretmen ve uzman olarak katılmaya başladı."⁹¹⁸

⁹¹² Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.532.

⁹¹³ Berkes, **Batı Sorunu**, s.129.

⁹¹⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.532.

⁹¹⁵ **a.g.e.**, s.533.

⁹¹⁶ Berkes, **Felsefe ve Toplum Bilim**, s.122.

⁹¹⁷ Berkes, **Batı Sorunu**, s.130.

⁹¹⁸ Niyazi Berkes, *Türk Aydınlarının Özelliklerine İlişkin Görüşleri* , **Yön Dergisi** IV S. 119, 1965.

İnkılabın gerçekleşebilmesi ve ihtiyaçların karşılanabilmesi için kütüphane, laboratuvar, arşiv, okul, araştırma enstitülerinin kurulması gerekmektedir. Bu yerlerin oluşmasıyla birlikte inkılabın gerçekleşmesini sağlayacak ihtiyaçlar da ortadan kalkmış olacaktır.⁹¹⁹

Daha sonraları uzun bir dönemde eğitim alanında gelişmelere bakıldığında ülkenin kalkınma politikasının aksine bir yönde hareket ettiği görülür. Niyazi Berkes'e göre eğitim politikaları, ekonomik kalkınma amacına hizmet vermelidir.⁹²⁰ Tıpkı Meşrutiyet döneminde olduğu gibi eğitim belli bir kültür edinme amacına hizmet etmiştir. Son döneme bakıldığında Köy Enstitüleri ekonomik kalkınma sağlamak için kurulmasına rağmen bunu kısa bir süre uygulayabilmiştir. Daha sonraları ülkedeki gerici güçler köy enstitülerinin kapanmasını sağlamışlardır.⁹²¹

“Köy enstitülerinin, büyük eğitim davasının sadece okul açıp çocuk okutma, kişi aydınlatma işi olmadığı, toplumsal yapı değişimini hızla yapmak zorunda olan geri kalmış toplumlarda en elverişli içten takma motor olduğu noktasını gayet iyi kavranmıştır.”⁹²² Ona göre Köy Enstitüleri Kemalist kalkınmanın bir parçasıdır. Bu kuruluşlar gerici güçler tarafından yok edilmişlerdir. Çünkü toplumsal yapıyı değiştirmesi açısından güçlü bir yapı olduklarını düşünmüşlerdir.⁹²³ Ayrıca Köy Enstitüleri Berkes'e göre inkılapçı yapıya sahip eğitim kurumları olma özelliği taşımaktadır.⁹²⁴ Berkes'in, Cumhuriyet rejiminde köylünün sorunlarının çözülmesi anlamında Atatürk'e güveni tamdır.⁹²⁵

Ülkenin modernleşmesi için toprak hukuku, tarım teknolojisi ve buna dayanan ekonomik temelin sağlam olması gerekmektedir.⁹²⁶ “Türk tarım ekonomisi daha kompleks bir reformu gerektirir. Bunun toprak hukuku, tarım tekniği, tarım ekonomisi bakımından kompleks oluşundan başka sağlık, bayındırlık, eğitim, nüfus ve iskan işleri ile ilgili birçok yanları vardır. Bütün Türk kalkınmasının en büyük sorunları bunlarda yatar.”⁹²⁷ Osmanlıda ve geri kalmış ülkelerde sorun buradan başlar. Çünkü bu alanda yarar ve çıkar devreye girer. Devlet bu çıkar zümrenin eline geçtiğinde ise modernleşme anlamında başarıya ulaşamaz.⁹²⁸

⁹¹⁹ Berkes, *İlim Dünyasındaki Durumumuz*, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, III, S. 20, 1942, s. 275.

⁹²⁰ Berkes, **Batı Sorunu**, s.129.

⁹²¹ **a.g.e.**, s.130.

⁹²² Berkes, **İslamcılık, Ulusçuluk**, s.104.

⁹²³ Ayşe Azman, “Niyazi Berkes, Mümtaz Turhan: “Türk Modernleşmesine İki Bakış”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, S:1, 26/79, 2001.s.41.

⁹²⁴ **a.g.m.**, s.34.

⁹²⁵ **a.g.m.**, s.33.

⁹²⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s. s.123.

⁹²⁷ **a.g.e.**, s.124.

⁹²⁸ **a.g.e.**, s.123.

Türk toplumu çeşitli zümrelere ait olmayan bir toplum olduğundan yani dil, din, ırk ayrımı olmadığından dolayı demokratik, laik ve modern bir ulus olmaya hazır bir durumdaydı.⁹²⁹

Ekonomik kalkınma başarılmazsa o toplum, sürekli olarak toplumsal devrim yapma mecburiyet içine girer. Bu durumda birçok yenilik yapmaya çalışır. Bunun sonucunda toplumun ya ekonomisi çöker ya da sürekli olarak devrim yapmak zorunda kalır. “Uygulanacak kalkınma politikası ile paralel gidecek toplumsal önermeler yapılmadıkça, ekonomik kalkınma programları yürümez ya da yolların açık olduğu yere kadar gider, engellerle karşılaştıktan bir süre sonra işlemez olur.”⁹³⁰ Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için 1923’te İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır. Kongrede ekonomik meselelerin yanında ahlakı ıslah konularına da yer verilmiştir. Ekonomik meseleler din, ahlak, gelenek açısından Kazım Karabekir aracılığıyla ele alınmıştır. Kongrede işlenen konu, “ilgi kazanan yön, sanayi, ticareti, eğitime teşvik, köylü yükünü hafifletme, büyük toprak sahiplerine kolaylıklar sağlama tedbirlerine gidilmesi idi.”⁹³¹

Ahlak yasası özel teşebbüs yoluyla kalkınmayı desteklemiştir. Ancak beklenildiği üzere başarılı olunamamıştır. Bu nedenle 1927-29 yılında toplumsal devrimlerin en çok hız kazandığı dönemde ne yazık ki ekonomik anlamda kat edilen yol çok azdı. “10 yıla yakın bir süre içinde ticaret muvazenesi, açığı devam etti. Esaslı bir sanayileşme, sermaye birikimi, üretim ve yoğaltım artışı, yaşama sevincinde yükseliş olmadı. Aşarın kaldırılmasına rağmen, tarım ekonomisinde kalkınmayı gösterecek küçük bir ilerleme bile olmadı. Köylü eskisi kadar okuma-yazmasızdı. İç sermaye kaynakları eski dar durumunda kaldı. Gelir seviyesindeki düşüklük, kalkınmayı yarayacak büyük oranda özel sermaye birikiminin hızlanmasına yol açmadı.”⁹³² Sonuç olarak Berkes, şu yargıya varır. “Teknik hataların ve çok ağır giden ekonomik gelişmenin yanında, toplumun yapısında o toplumu ortaçağ örneğinden çıkaran, modern toplum örneğine soktuğunu gösteren temelli değişmelerin yaratılmamış olduğunu görüyoruz.”⁹³³

Devletçilikle birlikte önceden var olan yanlışlıklar temelden çözüm yoluna girmiştir. Böylece, Türkiye yeni bir yapıya bürünmeye başlamış, bu yapı tutarsa “Tür ulusu ekonomice bağımsız, toplumca modern bir ulus olacak; gericilik, emperyalizm ve yoksulluk

⁹²⁹ a.g.e., s.64.

⁹³⁰ a.g.e., s.99.

⁹³¹ a.g.e., s.101.

⁹³² Berkes, **Neden Bocalıyoruz?**, s.203.

⁹³³ Berkes, **Batı Sorunu**, s.113.

çengellerinden kurtulacak her modern ulusun girdiği normal gelişme ve yoluna girecektir.”⁹³⁴ Duruma gelmiştir. Devletçilik, dış borçlanma olmaksızın kalkınma olabileceğini göstermiştir.⁹³⁵ Kemalist Türkiye’ye baktığımızda ülkenin en önemli başarısı başka ülkelere alacaklı ya da borçlu durumda olmamasıdır.⁹³⁶

Devletçiliğin etkisiyle halk ekonomik alana yönelmiş, böylelikle ekonomik ölçülere dayanan bir anlayış ortaya çıkmıştır. Din ölçüleri geri plana itilmiş, saltanat, hilafet, şariat geri plana çekilmiş, fikir ve sanat alanında laik anlamda yaratıcılıklar görülmüştür. Ayrıca Niyazi Berkes, devletçilik sayesinde Türkiye’nin itibar kazandığını dile getirmiştir.⁹³⁷ Ancak devletçilik salt ekonomik kalkınmayla alakalı olmadığı, aynı zamanda toplumu derinden etkileyen reformları planlamada katkısı olmuştur.⁹³⁸

“Çalışan nüfusun %80’i tarımda, bunun büyük kısmı çok ilkel bir tarım ekonomisinde, bütün nüfusun %75’i köyde yaşayan, şehirleşmemiş, işçi sınıfı gelişmemiş, meslek yapısı ortaçağ meslek dağılımını andıran, çoğunluğu okuma-yazmasız, ekonomik rasyonel düşünüş yerine gelenekleri besleyen koşulları yerinde kalan, kısaca geri kalmış bir toplumun şehirlerde yaşayan bir azınlığın kılık-kıyafet-sakal-bıyık devrimleri ile çağdaş uygarlığa girmiş bir toplum haline geldiğini kabul etmek mümkün müdür?”⁹³⁹

Tanzimat’a kadar ve Tanzimat’ta gelişmeleri önleyen güçler toprak ağaları ve derebeyleri olmuştur. Bu kişiler iyi eğitim almış olsalar bile gericilerdir.⁹⁴⁰ Tanzimat’ta olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi’nde de bu gericilikler başarısız olunmasına neden olmuştur. Köy enstitülerinin ve bugün kalkınma için gerekli olan reformları engelleyen güç bu olmuştur. Bu toprak rejimi sürdürdükçe bunun önü alınamayacaktır. Gericilerin güçlenmesinin altında ise reform yapanların başarısızlıkları, görüşlerinin yetersizlikleri olmuştur.⁹⁴¹

Berkes, Atatürk ve devrimleri sonuna kadar desteklemiş ve devrimlerin taraftarı olmuştur. Ancak kimi zaman özellikle yaşamının son dönemlerinde Cumhuriyet’i de eleştirmekten çekinmemiştir.⁹⁴² Eleştirdiği diğer temel noktalardan biri ise Atatürk’ün ölümünden sonra Kemalizm’e sahip çıkılmadığı görüşüdür. Atatürk’ün ölümünde sonra

⁹³⁴ a.g.e., s.105.

⁹³⁵ a.g.e., s.106.

⁹³⁶ a.g.e., s.169.

⁹³⁷ a.g.e., s.107.

⁹³⁸ a.g.e., s.115.

⁹³⁹ a.g.e., s.114.

⁹⁴⁰ a.g.e., s.27.

⁹⁴¹ a.g.e., s.28.

⁹⁴² Özlem, a.g.m., s.146.

iktidara gelen hükümetleri bu konuda eleştirir.⁹⁴³ Cumhuriyet'in onuncu yılından sonra Atatürk'ün ölümüyle devrimcilik sadece sözde bir ilke olarak kalmaya başlamıştır.⁹⁴⁴ Kemalizm'in devrimciliğin yerini Şeriatçılığın, Turancılığın, Anadoluçuluğun ortak görüşü olan gelenekçilik yer almıştır.⁹⁴⁵

Halk Partisi, Serbest Parti karşısında devrimcilik yönünden ziyade çıkar zümrelerinin partisi konumuna gelmiştir.⁹⁴⁶ Bunun kanıtlarından biri de eski devrimcilerin, asker, memur, aydınların yerine ağa, bey, eşraf temsilcilerinin partiye girmesi olarak gösterilebilir.⁹⁴⁷ Berkes, CHP'nin milli seferberlik dönemine eleştiride bulunarak Kemalizm'in ve devletçiliğin partinin ilgisinin kalmadığını dile getirir.⁹⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Almanya'da ortaya çıkan Nazi hareketi savaşın başlamasıyla birlikte ırkçı milliyetçi şekilde Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Savaş sırasında prim yapan bu görüşün düşmanı olduğu kesim Kemalist devrimciliğidir. Bu dönemde Atatürkçülüğü halkın ve gençlerin gözünden düşürmeyi başarabilmiştir.⁹⁴⁹ İktidara gelen Menderes ve Demirel hükümeti Kemalist devrimlerin yarıda kalmasına neden olmuştur. Kemalist devrimin tam olarak uygulanmasının sağlanamaması Batılılaşmaya engel olmuştur.⁹⁵⁰ Halk Partisi, iktidarı Demokrat Parti'ye devrettiği dönemde halk batılılaşma, laiklik ve devrim kavramlarından sıkılır olmuştur.⁹⁵¹ Bu nedenlerden ötürü Berkes'e göre Devletçilik politikası birçok başarılı sonuç elde etmesine rağmen cumhuriyetin ilk yıllarından sonra yıkılmıştır.⁹⁵² Niyazi Berkes'e göre yapılmaya çalışılan devrimcilik ilkeleri , çağdaşlaşma uğraşlarına rağmen gerçekleştirilememiştir.⁹⁵³

Atatürk döneminden sonra yapılan birçok yanlışlıklar nedeniyle Kemalizmin devletçilik görüşü başarısızlıkla sonuçlanması sonucu toprak reformu başarıya ulaşılamamıştır.⁹⁵⁴ Tarım reformunun önüne geçilmiştir.⁹⁵⁵ "Türkiye'de devletçilik programının uygulanılışına girilirken, planlanmanın yalnız sanayi alanına yoğunlaştırılması, toprak hukuku reformunun önlenmesi, sanayileşme ilerledikçe bunun tarımsal makineleşmeye

⁹⁴³ Berkes, **Batı Sorunu**, s.119.

⁹⁴⁴ Berkes, **Atatürk ve Devrimler** s.135.

⁹⁴⁵ Berkes, **Batı Sorunu**, s.115.

⁹⁴⁶ **a.g.e.**, s.116.

⁹⁴⁷ **a.g.e.**, s.117.

⁹⁴⁸ **a.g.e.**, s.120

⁹⁴⁹ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk...**, s.14.

⁹⁵⁰ Kasapoğlu, **a.g.e.**, s.59.

⁹⁵¹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.144.

⁹⁵² Berkes, **Atatürk ve Devrimler** s.115.

⁹⁵³ Yorgancıoğlu, **a.g.m.**, s.94.

⁹⁵⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.125.

⁹⁵⁵ **a.g.e.**, s.127.

hem ekonomik nedenlerle etkili olmaması tarım alanının planlanma dışında ayrı bakanlıkların sürekli olmayan, çok kez birbirini tutmayan gelişi güzel tedbirlerine bırakılması, özellikle eğitim alanı ile tarım alanı arasında hiçbir planlı ilişkilik kurulmaması, en sonunda da sanki çok kahramanca bir işmiş gibi köylüye diploma dağıtır gibi toprak dağıtma törenleriyle sözde reformlara gidilmesi devletçiliğin başarısızlığa uğratılması başlıca rolleri oynamıştır.” Tarım reformunun yapılamaması sanayileşememeye de neden olmuştur. Tarım ile sanayileşmeyi birleştirerek yapılan bir planlamanın söz konusu olmaması, devletçiliğin sanayi alanında hedefinin belirlenmemesi bu durumun başlıca nedenleridir.⁹⁵⁶ Devletçiliğin uygulanamamasının diğer bir nedeni ise kamu ve özel sektörün birbiriyle olan ilişkisinin belirlenememesidir. Kısacası, Devletçilik politikası toplumsal reformları sağlamak amacını gütmeye gerekirken CHP'nin devletçilik politikası parti tüzüğü yüzünden endüstri ve tarım alanında başarısız etkisine neden olmuştur. 1945'e kadar köyün modern bir toplum haline gelmemesi, eğitimin köyde sağlanamaması işçinin yoksul kalmasına neden olmuştur. Devletçilik Kemalizm'e ters yöne çevrilmiştir.⁹⁵⁷ Bu nedenlerden ötürü bugün Niyazi Berkes'e göre Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde olduğu gibi dış borçlara bağımlı hale gelmiştir.⁹⁵⁸

Devrim şansının artması için hükümetin toplumsal sınıflardan uzak durması gerekmektedir.⁹⁵⁹ Türk toplumu çeşitli zümrelere ait olmayan bir toplum olduğundan yani dil, din, ırk ayrımı olmadığından dolayı demokratik, laik ve modern bir ulus olmaya hazır bir durumdadır.⁹⁶⁰ Bugün ise “Hükümet ne kadar aydının istediği bireyci hürriyeti vermeyen ya da halkın iradesine dayanmayan bir hükümet olursa devrimci olma şansları fazladır; hükümetin hürriyetçi ve demokrasici olduğu zamanlarda ise bu şanslar azalır!”⁹⁶¹

Türkiye'de kalkınma tarihinde kesintisiz bir devrim olasılığını engelleyen üç madde vardır. Bunlar, “gericilik, yabancı politik çıkarların zararları, halkın çoğunluğunun yoksullaştırılması” Kemalizm döneminde bu sorunlarla baş edilebilmiştir.⁹⁶² Devrimlerin kesintiye uğratan diğer bir etmen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bazı reformların yapılmasıdır. Bu reformlar varlık, vergi ve eğitim reformları başarı gösterememiş ve

⁹⁵⁶ a.g.e., s.128.

⁹⁵⁷ a.g.e., s.134.

⁹⁵⁸ a.g.e., s.109.

⁹⁵⁹ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk..**, s.78.

⁹⁶⁰ Berkes, **Batı Sorunu**, s.164.

⁹⁶¹ Berkes, **Baticılık, Ulusçuluk..**, s.78.

⁹⁶² Berkes, **Batı Sorunu**, s.139.

Amerika'nın da etkisiyle sonuçsuz kalmıştır. Berkes'e göre bu reformlar Atatürk devrimlerinin sürekliliğini kaybetmesine neden olmuştur.⁹⁶³

Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü gelmiştir. Berkes bu durumu şöyle açıklamıştır. "Atatürk'ün geride kaldığını, onun yerine ölmeden araları açık gittiği İnönü'nün şıp diye "Milli Şef" olduğunu görmek pek betime gitmiştir. Hayli zaman bu devrime ısınmadım."⁹⁶⁴ Kurtuluş Kayalı'ya göre hiç kimse İnönü Dönemi'ne Berkes kadar olumsuz eleştiride bulunmamıştır. Berkes, İsmet İnönü'yü faşist şef, partiyi de faşist parti olarak değerlendirmektedir.⁹⁶⁵ Ayrıca, İnönü döneminde Halk Partisi, Kemalist devrimlerin misyonunu üstüne almış ve bu konuda başarılı olamamıştır.⁹⁶⁶ Hatta İnönü'nün Lozan'daki tutumunu bile eleştirmiştir. Kayalı bu nokta da Berkes'in eleştirisinin aşırıya kaçtığına değinmiştir.⁹⁶⁷

Türkiye'de devrim olasılığı engelleyen etkenlerden birisi gericiliktir.⁹⁶⁸ "Devrimcileri asıl yıpratana, hatta yıkan gerici, aydınların şimdiye kadar tanımadığı, ya da yanlış tanıdığı, başka tip bir gericidir. Başarılı devrimlerden sonra yobaz kafası, devrimleri yürütecek aydın güçlerin başarısızlığı meydana çıkınca dirilir. Atatürk Devrimleri'nden sonra yobaz ortamını besleyen araçlar ortadan kaldırıldığı halde, bugün yobazlık yeni bir Rönesans devrine ulaşmıştır. Bugün belki de o zaman olduğundan fazla yobaz vardır".⁹⁶⁹

Demokrat Parti iktidarında da var olan gericilik akımları çok önceden başlamıştı. Bu gericilikler, şeriatçılık, ırkçılık, Turancılık ve Anadoluculuktur. Kemalizm tehlikeye girdiğinde bu akımlar tek tek ortaya çıkmışlardır. Halk Partisinde bu akımı destekleyen kişiler bulunduğu için dolaylı Parti, bu gerici akımlara karşı Kemalizm'in tarafında duramamıştır.⁹⁷⁰ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra itibaren Atatürk devrimlerine karşı olan kişiler yasama kurulunda ve hükümette kendilerine önemli bir yer edinmişlerdir. Devrimin ilkeleri baltalanmak istenmiş fakat Milli Şef döneminde dahi bu duruma seyirci kalınmıştır. Bu tutum Atatürk devrimlerinin yıkılmasına neden olmuştur. Devrimlerin yıkılmasına, sanıldığı kadar aksine çok partili dönem neden olmamıştır.⁹⁷¹

⁹⁶³ Berkes, **Unutulan Yıllar**, s.243.

⁹⁶⁴ **a.g.e.**, s.139.

⁹⁶⁵ Kayalı, **Türkiye'de Sosyoloji**, s.745.

⁹⁶⁶ Berkes, **Batı Sorunu**, s.118.

⁹⁶⁷ Kayalı, **Türkiye'de Sosyoloji** s.746.

⁹⁶⁸ Berkes, **Batı Sorunu**, s.40.

⁹⁶⁹ **a.g.e.**, s.27.

⁹⁷⁰ **a.g.e.**, s.140.

⁹⁷¹ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.155.

Niyazi Berkes özellikle hayatının sonlarına doğru yazdığı eserlerinde Atatürk Devrimlerinin uygulanmasında başarısızlıklar olduğuna değinmektedir. Bu dönem Cumhuriyet sonrası CHP ve DP yandaşlarını bu durumdan sorumlu tutmaktadır. Bu nedenle Berkes 27 Mayıs hareketine olumlu bakarak, Kemalist Devrimlerin koruyucusu olarak orduyu görmektedir.⁹⁷²

Berkes 1940'lı yıllarda alan araştırmasına yönelik köy araştırmalarına yönelmiştir. Aral Bunun nedenini şöyle açıklamaktadır; “Berkes hayranı olduğu Atatürk döneminin dönüşüm anlayışının, Cumhuriyet'in ilk yıllarında oluşturulan kültürel atılımların, kendi tanımıyla 18. yy'ın başlarında başlayan çağdaşlaşmanın varılan noktadan sonra yavaşlamaya hatta geri durmaya başlamasının, Berkes'i bir aydın olarak tedirgin ettiği ve bundan dolayı bu alanlara yöneldiğini söyleyebiliriz.”⁹⁷³

Devletçilik, parti ideolojisi olarak kullanılmak üzere tüzük programına girmiştir. Oysa devletçiliğin Anayasaya konması ulusun bir ilkesi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Devletçiliğin Anayasaya konmasıyla Kemalizm doktrin haline getirilmiştir. Gelişemez, tartışılmaz, bir anlam kazanmıştır. Bunun sonucu olarak da toprak reformu, iş hukuku, vergi, eğitim alanlarındaki reformlar kapanmıştır. Devletçilik parti çıkarlarına göre ele alınmaya başladı.⁹⁷⁴

“Türkiye Cumhuriyeti'nin halen devrimsel ve toptan bir kalkınma zorunluluğu içinde olduğunu ifade etmiştir. Bir başka deyişle Türkiye Cumhuriyeti'nin başlatmış olduğu devrimlerin sonuna kadar gidilememiş olduğunu söylemektedir.” Oğuz Adanır'a göre, Berkes bu konuda haklıdır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni birçok alanda değişme ve yenileşme çabası içine girmiştir. Ekonomik ve siyasal anlamda bu değişmeyi başaramasa da kültürel ve toplumsal anlamda bu değişmeyi yakalayamamıştır. Bu alanlarda dünyayla bütünleşememiştir. Bu bütünleşememe İnönü'nün başarısız politikalarının devamı olarak 1950 yıllarında DP zamanında başlamıştır. 1970'li yıllarda Berkes'e göre nüfus patlaması ve eğitim ile çöküşe geçen bütünleşme çabaları 12 Eylül darbesiyle son bulmuştur.⁹⁷⁵

⁹⁷² Azman, **a.g.m.**, s.37.

⁹⁷³ Aral, **a.g.m.**, s.109.

⁹⁷⁴ Berkes, **Batı Sorunu**, s.118-119.

⁹⁷⁵ Yorgancıoğlu, **a.g.m.**, s121.

b. Türk Devrimi ve Batıcılık

Batı kavramı birçok anlama kullanılmıştır. İlk başta “Hıristiyan dünyası olarak Batı” daha sonra “Avrupa Devletleri olarak Batı”, “emperyalizm olarak Batı” Kurtuluş Savaşı’ndan sonra ise “uygarlık olarak Batı” kavramları kullanılmıştır.⁹⁷⁶

Niyazi Berkes, batılılaşmaya duyulan özlemin devrimcilik kavramının karşıtı bir ifade olarak görmektedir. Bundan dolayı Batılılaşmayı savunmamaktadır.⁹⁷⁷ Berkes, “Batıcılığı gerici bir aydın ütopyası olarak nitelemiştir.”⁹⁷⁸ Ayrıca Batıyı sömürgeci olarak görmüş ve değerlendirmiştir. Batılılaşmaya duyulan özlemi “yabancılaşma” kavramıyla açıklamaktadır.⁹⁷⁹ Niyazi Berkes yabancılaşmanın bireysel olabileceğini söyleyerek İdris Küçükömer’e karşı eleştiri getirir. toplumun kişilerden dolayı yabancılaştığı görüşüne katılmamaktadır. Bu anlamda İdris Küçükömer’i eleştirmektedir.⁹⁸⁰ Berkes’in eleştirdiği diğer konu ise, batılılaşma kavramı üzerinedir. “Biz de batıcılıkla anlaşılan şey Türk evrimini çağdaş uygarlığa uygun yönde geliştirmektedir. Halbuki Avrupa’da ve Amerika’da batılılaşma ve batıcılık; Batı diplomasisine uyma anlamına gelir.” Bu nedenledir ki onlara göre Kemalist Dönem Batı aleyhtarlığı iken Menderes Dönemi Batıcılık dönemidir.⁹⁸¹ İkinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra batının Türkiye’ye yaptığı yardımlar sonucunda Türk aydınları daha fazla Batılılaşma eğilimi içersine girmişlerdir.⁹⁸²

Niyazi Berkes, reform tarihine değinmektedir. Reform tarihine baktığımızda yanlış zamanlarda uygulanmaya çalışılan batılılaşma halk ve devlet adına zararlı sonuçlara ulaşmıştır. Ona göre Türkiye’deki reformcular, ülkenin nasıl kalkınacağına ilişkin esasları bulamamışlardır. Bugün olduğu gibi o zaman da batı uygarlığını kabul etme işi batılılaşma şekline dönüşmüştür. Reform tarihinde dönemin aydın kişileri batılılaşma yoluna girmişlerdir. Ancak bu batılı devletlerin baskılarıyla olmuştur. Niyazi Berkes bu kişilere en çok eleştiriye plansız olmalarına ve fikirlerinin yetersizliğine dayandırmaktadır. Bu dönemde aydınların fikirlerini şiir ve edebiyatla ifade etmeye çalışır (sadrizam ve maliye nazırı da dahil) Bu dönemden sonra bu kişiler toparlanmaya çalışırlar. “ Fakat o zaman çok kez Batı devletlerinin çıkarlarına, oyunlarına alet olurlar; ekonomik bilgileri sıfırın altında olduğundan yabancı uzmanlar, askeri misyonlar çağırırlar; yabancı devletlere Batı yardımı alıyoruz diye

⁹⁷⁶ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.29.

⁹⁷⁷ Berkes, **Batı Sorunu**, s.99.

⁹⁷⁸ Kayalı, “*Niyazi Berkes*”, s.339.

⁹⁷⁹ Berkes, **Batı Sorunu**, s.99.

⁹⁸⁰ **a.g.e.**, s.9.

⁹⁸¹ **a.g.e.**, s.29.

⁹⁸² Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.18.

ekonomik, militer, siyasal ödünler verilir: bir olay ekonomik değeri olmayan gereksiz, zararlı yükümlülöklere girirler.”⁹⁸³

Berkes eserlerinde Batılılaşma kavramına geniş ölçüde yer vermiştir. Bunun nedeni Tanzimat döneminden beri etkili olan bu kavramın yeterince anlaşılmadığını düşünmesi olmuştur. Bu kavram ona göre yüzeysel bir şekilde anlaşılması gerekli ölçüde üzerinde düşünülmemiştir.⁹⁸⁴

Tanzimat Batılılaşmasına baktığımızda tüketim eşyaları Osmanlının ilgisini çekmiştir. “Fakat Tanzimat’ta tüketim eşyalarından ziyade Batı uygarlığının başka bir yanı daha etkileyici bir yanıdır. O zaman Avrupa’da görülen teknolojik uygarlık, geniş ölçüde üretim ve sermaye eşyası yaratmakla meşguldü. Vapurlar, demiryolları, binalar, caddeler, fabrikalar, üniversiteler, limanlar, köprüler vesaire gibi. Bunun yanında ikinci farkına vardıkları önemli bir şey, yaşayış, sivil idare ve münasebetler, kanunların uygulanması ve özellikle amme hizmetleri yapan yepyeni bir bürokrasinin doğması gibi şeylerdi.”⁹⁸⁵

Tanzimat Batıcılığı halkın yoksullaşmasına, devletin borçlanmasına neden olmuştur. Hıristiyan halk zenginleşmeye başlamış Rum ve Ermeni esnaflarının durumu düzelmiştir.⁹⁸⁶ “Batılılaşmış kast, toplumunun üretim kuvvetlerinde bir değişiklik olmasını, tuttıkları yerler ve edindikleri çıkarlarla uyumsuz bulduklarından, hiçbir zaman devrimci olamazlar. Batılılaşma içi⁹⁸⁷n gerekli olan bazı yaptırımlar, kimi zaman ekonominin ve toplumdaki ileri düşüncelerin engellenmesi olmuştur. Borçlar artmıştır. Borçlar artınca batılılaşma çabaları hızlanmıştır. Bu çabalar ülkeyi daha da fazla borçlandırmıştır.⁹⁸⁸ Bu sorunlardan dolayı Osmanlı’da “biz” kavramı yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. “Biz” kavramı daha sonra ulusçuluk akımını yaratmıştır.⁹⁸⁹ Biz anlayışı Batılılaşmaya karşı ne Osmanlı ne de İslamcı akımı yansıtır. Ancak 19.yy’da ulusal birlik kavramı olmadığı için bu kelime (biz)o dönemde henüz adlandırılmamıştır.⁹⁹⁰

Osmanlı İmparatorluğunun Batıcılık politikası sonucunda Kurtuluş Savaşı çıkmıştır. Batıcılık politikasının en önemli yanı bu olmuştur.⁹⁹¹ Berkes’e göre Kurtuluş Savaşı ne

⁹⁸³ Berkes, **Batı Sorunu**, s.28.

⁹⁸⁴ Aytül Kasapoğlu, **a.g.e.**, s.57.

⁹⁸⁵ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk...**, s.33.

⁹⁸⁶ **a.g.e.**, s.45.

⁹⁸⁷ **a.g.e.**, s.155.

⁹⁸⁸ **a.g.e.**, s.156.

⁹⁸⁹ **a.g.e.**, s.45.

⁹⁹⁰ **a.g.e.**, s.47.

⁹⁹¹ **a.g.e.**, s.28.

Batıcılık ne de Ulusçuluk davasıyla ilgilidir. Tamamen toplumsal devrim davasıdır. Toplumsal devrimler sonucunda uygarlık oluşabilir. Batıdan hazır uygarlık almak ancak bozulmaya neden olur.⁹⁹²

Türk toplumu Batıdan bağımsız hale gelmediğinde var olacak durum açık ve net olarak şudur ki böyle bir toplum Batılılaşamaz, ilerleyemez reform ve devrim yapamaz.⁹⁹³ Berkes, Sonuç olarak Türkiye batıya karşı savaşarak Batılılaşabilmiştir.⁹⁹⁴ Batılılaşma sorunlarının ortadan kalkabilmesi için Atatürk Devrimlerine başvurmak ve yönelmek gerektiğini düşünmüştür.⁹⁹⁵

Bunun sonucunda şu noktaya varıyoruz ki Batılılaşan toplum bir değişme gösterememektedir.⁹⁹⁶ Bir ülkede Batılılaşma ne kadar artarsa toplumda o kadar az değişme gözlemlenmektedir.⁹⁹⁷

Berkes, Batı Avrupa geleneklerinin tüm dünyayı etkilemekte olduğunu söylemiştir. Bazı toplumların geleneklerine aykırı olan Batı Avrupa düşüncesi değişmekte olan ülkelerin çağdaşlaşma seviyesini yavaşlatmaktadır. Ancak Berkes'e göre bütün dünya istese de istemese de bir nokta da batılılaşmak zorundadır. Bunun aksini deneyen toplumlar, yok olamaya mahkumdurlar. Devletler kimi zaman Batının bir takım özelliklerini alıp ülkelerinde var olan geleneklerle harmanlamaya çalışırlar kimi zaman ise baştan aşağı batılılaşma çabası içersine girerler. Ancak bu girişimler sanıldığı kadar kolay ve tamamıyla başarılı olamamıştır. "Cumhuriyet döneminin, kayıtsız şartsız batılılaşma tezinin dönülmez sonucu olduğu sanıldığı halde, bu batılılaşma sürecinin en kritik, en çapraşık, en sorunlarla dolu bir aşamasına vardığını görüyoruz."⁹⁹⁸

"Tanzimat'tan bugüne kadar ki evrimini gözden geçirdiğimiz Batıcılığın ve Batılılaşmanın karşısında olduğumuzu artık söylemek sırasına gelmiş bulunuyoruz" Berkes Türkiye'nin ana sorununu Batılılaşmak değil batılılaşmamakta aramak gerektiğini iddia etmiştir.⁹⁹⁹

Bayramoğlu'na göre Niyazi Berkes'in içinde bulunduğu, Ankara ekolünün "Batının gelişimine kaynaklık eden evrensellik, hümanizma, Latin kültürü, eski Yunan medeniyeti gibi

⁹⁹² a.g.e., s.158.

⁹⁹³ a.g.e., s.28.

⁹⁹⁴ a.g.e., s.29.

⁹⁹⁵ Kasapoğlu, a.g.e., s.58.

⁹⁹⁶ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s.157.

⁹⁹⁷ a.g.e., s.155.

⁹⁹⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.28.

⁹⁹⁹ Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk..**, s.159.

tek taraflı konuları, evrensel kaynakları olarak sunmuştur.”¹⁰⁰⁰ Kayalı, Berkes açısından bu görüşü reddetmiştir. Ona göre “O dönemde çoğu entelektüelin hümanizm üzerine metinler yazmalarına rağmen Berkes bu konuya hiç girmemiştir.” Bu durum Berkes’in Batıcılığa eleştirel yaklaşımının göstergesidir.¹⁰⁰¹ Berkes Batıyı problemlili ve eleştirel bakmaktadır. Batıyı değerlendirirken Batı karşıtı bir yönelim sergilemiştir.¹⁰⁰² Niyazi Berkes’in Batılılaşma hakkındaki yorumları kimi zaman yanlış anlaşılmuştur.¹⁰⁰³ Bazı yazarlar Berkes’in batıya karşılık doğuculuğu savunduğu sonucunu çıkarmıştır. Böyle düşünenlere Berkes şu yanıtı verir. “Ben batıcılık kavramını eleştirirken bir dost yazar kalkmış, çok doğru, biz batılı değil, doğuluyuz diyor. Benim Batı kavramı üzerine söylediklerimi aynen ve belki daha şiddetli Doğu ve Doğululuk kavramlarına da uygulanması gerekeceğini görmüyor.”¹⁰⁰⁴

Dünyanın değişmesi sonucunda doğu toplumlarının değişmesi doğulu toplumların aleyhine sonuçlanmaktadır. Çünkü bu durumlarda Batı ülkeleri doğunun değişmesi için baskın yapmaktadır.¹⁰⁰⁵ “Peş peşe yapılan devrimlerle, bilinçli olarak Batı Uygarlığı yörüngesine girilmeye çalışılır. Bütün bunlar yapılırken iki yol takip edilir. 1) Gelenekçi tutum ortadan kaldırılır. 2) Kaldırılan kurumların yerine batılı disiplinler yerleştirilir.”¹⁰⁰⁶ Böyle durumlarda doğu, batıyı kopya etmeye çalışır ancak değişmede başarısız olur. Toplum kendisini geliştirmek için iç dinamiklerinin değişmesine fırsat bulamaz. Berkes’e göre Doğu toplumları bu durumlarda demokratik sosyalizm şekline bürünürler. Emperyalizm ve kapitalizmin var olduğu dünya sisteminde bu rejim varlığını sürdürmez. Her zaman için başarısızlığa uğrar.¹⁰⁰⁷

c. Türk Devrimi ve Laiklik

“Laos sözcüğü eski Grek dilinde “halk” sözcüğünü kapsayan bir kelimedir. Bu sözcük “din dışı olan” anlamını taşımaktadır.” Bu nedenle bugünkü anladığımız biçimde “halk” kelimesini karşılamaktadır. Bu sözcükle din işleriyle ilgilenenler bakanlar dışında kalan kişilere kullanılan Laikoslar ayrılarak kullanılmıştır.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁰ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.48.

¹⁰⁰¹ Kayalı, “Niyazi Berkes”, s.339

¹⁰⁰² Kayalı, **Türkiye’de Sosyoloji**, s.751.

¹⁰⁰³ Kayalı, **Türk Düşünce Dünyası**, s.136.

¹⁰⁰⁴ Niyazi Berkes, “Sosyalizm ve İslamiyet Üzerine”, **Yön**, S.141, s.2.

¹⁰⁰⁵ Niyazi Berkes, “Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VI: Sosyolojik Açıdan Din”, **Yön**, S.,182, 1966.

¹⁰⁰⁶ Yorgancıoğlu, a.g.m., s.92.

¹⁰⁰⁷ Berkes, “Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VI:”

¹⁰⁰⁸ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.140

Etimolojik olarak “halksal” anlamına gelen laiklik terimi,¹⁰⁰⁹ modern çağın yarattığı bir kavramdır.¹⁰¹⁰ Çünkü geçmişte laiklik kavramına bu denli gerek duyulmamıştır. “Laik devlet kavramı, dine dayalı sayılan toplum ve devlet örgütlenişinin değişmesi sonucu olarak ortaya çıkmıştır.”¹⁰¹¹

Ancak Laiklik terimi hem nitelik bakımından hem de kavram olarak yeterince anlaşılammıştır. Bir devletin çağdaş olabilmesi için mutlaka laik olması gerekmektedir. Laiklik çoğu kişiye göre üstyapı sorunu olarak görülmekle birlikte Niyazi Berkes’e göre kesinlikle tümyapı sorunudur.¹⁰¹²

Hıristiyan dünyasında din-devlet ayrımı yaparken çok fazla güçlükle karşılaşılmmıştır. Bunun nedeni Batı’da görülen din-siyaset gücünün kurumsallaşmasıdır. Bu olanlar belirgin aynı olarak görülmektedir. Yaşamın manevi ve dünyasal bölgeleri kolaylıkla belirlenebilmektedir. Hıristiyanlıkta yapılan bu ayrım Hıristiyan olmayan ülkelerde aynı şekilde yapılamamaktadır. Bunun nedeni ise “Hıristiyanlık dünyasındaki Din ya da Kilise örgütleri, Devlet’ten önce ya da Devlet dışında aynı boyutta gelişme göstermez. Kimi toplumlarda din, bir kilise gibi kurumlaşmış olabilir ya da dünyasal bir politik kurum denebilecek bir örgütleniş, gerçekte dinsel görev ve değerlerle karmaşık olabilir.”¹⁰¹³ Bu nedenlerden ötürü İslam ülkelerinde kullanılan din-devlet ayrımı Hıristiyan dünyasında var olan din-devlet ayrımından farklıdır.¹⁰¹⁴ Ancak İslam ülkelerinde laiklik sorunu yoktur demek yanlış olur. İslam’da daha geniş bir anlam ve önem taşır bu sorun. Devlet-kilise ayrımı olmaması demek “ devlet ve bütün siyasal, toplumsal, kültürel örgütlenişi bir din ilkesine bağlama sorununun yoktur anlamına gelmez.” Ayrıca laiklik sadece devlet-kilise ayrımı olmadığından dolayı da İslam ülkelerinde de önemli bir yer teşkil etmektedir.¹⁰¹⁵

İşte bu nedenlerle yani Hıristiyanlıktaki laiklik teriminin bize tamamen uymadığından ötürü Berkes laiklik kavramına yakın bir anlamda olan çağdaşlaşma kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.¹⁰¹⁶

“Devlet-Kilise ikiliği olmayan İslam geleneğinde, laiklik iki otoritenin alanlarını ayırma sorunu olma yerine, yeni baştan bir Çağdaş devlet kurma sorunu olmuştur. Geleneksel

¹⁰⁰⁹ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.208.

¹⁰¹⁰ **a.g.e.**, s.210.

¹⁰¹¹ **a.g.e.**, s.211.

¹⁰¹² **a.g.e.**, s.159.

¹⁰¹³ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.11.

¹⁰¹⁴ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.538.

¹⁰¹⁵ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.25.

¹⁰¹⁶ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.18.

tutumu çağ koşullarına uygun bir bütün olarak görülmemekte olan Türk toplumunun varlığı için, bu denli önemli olan bu sorun aydınların ve devlet adamlarının birçoğunun kafasında görülmedik bir anarşi yaratmıştı.”¹⁰¹⁷ Çünkü Aydınların kimileri özellikle Fransa’da eğitim olanlar ya da hukuk eğitimi alan kişiler laikliği batıdaki gibi kilise-devlet ayrımı bir model olarak ele almaktadırlar. Berkes’e göre bu yanlış bir düşüncedir.¹⁰¹⁸ Söylevi okuyan herkes Fransa’daki “laicisma” bizdeki laikliğin aynı olmadığını görür.¹⁰¹⁹

“Laiklik (çağdaşlaşma) gibi kimilerinin Batı’da ithal edildiği yani yeni olduğuna ve Türkiye toplumuna uymadığına inandıkları bir kavramın Osmanlı ya da Anadolu’daki tarihsel-toplumsal karşılıklarını bulup, toplumu bu konuda aydınlatarak ona neden sahip çıkılması gerektiğini göstermeye çalışmaktadır.”¹⁰²⁰

Bugün dahi batı laikliği modeliyle Türkiye’deki laiklik yorumlanmaya çalışılmaktadır. Batı’da geçerli olan genellemelerle basma kalıp bir şekilde Türkiye’de açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu da Türkiye’deki laikliğin tanımlanmasını güçleştirmiştir. “Hıristiyan din alanı içindeki ülkelerde görülen laikleşmeyle, o alan dışındaki ülkelerde az ya da çok görülmekte olan değişiklikleri birbirine benzetme, din devlet örgütlenişindeki biçim ve değişim türlerinin niteliğini bozmakla kalmaz, bu toplumlarda gelişmekte olan modern laikleşme sürecinin yarattığı sorunları anlamayı da zorlaştırır. Bu toplumlardaki sürecin yarattığı problemlerin nedenleri anlaşılmamış olur.”¹⁰²¹

Berkes, kitaplarında birçok defa laiklik tanımı üzerinde durmuştur. Çünkü ona göre, laiklik kavramı çağdaşlaşma alanında Türk devlet anlayışının özünü oluşturmaktadır.¹⁰²²

Berkes’te çağdaşlaşma kavramının kapsamı din işlerinin ekonomi, eğitim, siyasi, aile gibi gündelik işlerini etkilemesidir.¹⁰²³ Yani Laiklikle, ekonomik, kültürel, toplumsal öğelerde dinden ayrılmasıdır.¹⁰²⁴ “Çağdaşlaşma, din kurallarının ruhani bir kurul içinde ya da onun kanalı ile uygulanması karşısında bazı kuralların, değişmez geleneksel kurallar oldukları

¹⁰¹⁷ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.121.

¹⁰¹⁸ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.159.

¹⁰¹⁹ **a.g.e.**, s.163.

¹⁰²⁰ Adanır, **a.g.m.**, s.125.

¹⁰²¹ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma** s.12.

¹⁰²² Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.130

¹⁰²³ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.22.

¹⁰²⁴ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.25.

ölçüde dinsel kurallar olduğu sanılan toplumlarda, yalnız siyasa anlamında değil, her alanda değişmez kutsal kuralların sarsılması gibi daha da kapsamlı bir sorundur.”¹⁰²⁵

“Laiklik terimi Hıristiyanlıktaki anlamında bize tümüyle uymadığından bu temel konusunun adı olarak kullanılmamıştır.”¹⁰²⁶ Toplum bilim açısından laiklik yalnız devletle din arası ilişki sorunu değil, toplumsal değerlerin “kutsal” ile “kutsallık dışı” değerler arası ilişkiler sorunudur.¹⁰²⁷ Berkes bu durumu, “kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma” sorunu olarak tanımlamaktadır.¹⁰²⁸

Bu nedenle Osmanlı modernleşme çabalarını laiklik İngilizcece Laicism kelimesiyle değil ikinci anlama daha çok yanaşan secularizm kelimesiyle açıklamaya çalışmıştır. Berkes’in açıklamaya çalıştığı nokta “toplum yaşamının hangi yanları üzerinde gelenek gereklerinin yerine, zamanın geleneklerinin insan davranışına yol göstermesi” olmuştur. Bu nedenle devletle dini ayıran laicism kelimesini kullanmamıştır.¹⁰²⁹

Çağdaşlaşmanın gelişmesiyle geleneksel olan her şey kutsaldır geleneğinden uzaklaşmaya başlanmıştır. Hıristiyanlıkta ruhani olanla dünyevi olan arasındaki fark açıkça ortaya koyulmasına rağmen İslamda bu ayırım yeterince anlaşılammıştır. Bu nedenle geleneksel olanı kutsal saymıştır.¹⁰³⁰ Türkiye’de kısa bir süre için denenen hilafet, din-devlet ayırımının olanaksızlığını göstermiştir. Buradaki çatışma ruhani-cismani tartışması değil, teokratik rejim ile demokratik rejimi arasındaki fark sorunudur. Müslüman toplumlarda bile teokratik devlet rejiminin yaşayamayacağı söylenilebilir. Çünkü bu sistem “iki düşünlü” toplum yaratma anlamına gelmektedir. Yani “iki hukuklu, iki eğitimli, iki aileli İki ekonomili, iki, bankalı, iki takvimli, iki saatli bir toplum demektir.”¹⁰³¹

Toplumun değer ölçüleri değişmeye başladığında bu gelenekler dinsel kimliğe bürünme eğilimi içersine girer. Böylece dinin kisvesi altında geleneklerin değiştirilme çabası önlenmeye çalışılır. Bu durumda laiklikle çağdaşlaşmanın ayrı kökünde olsa birleştikleri nokta ortaya çıkar. Bu da toplumun din buyruklarından kopmaya çalışmasıdır.¹⁰³² “Laiklik bir yandan çağdaşlaşma karşıtı bir din sömürücülüğü ideolojisine, diğer yandan onu dışardan

¹⁰²⁵ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.22.

¹⁰²⁶ **a.g.e.**, s.18.

¹⁰²⁷ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.25.

¹⁰²⁸ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma** s.19.

¹⁰²⁹ **a.g.e.**, s.19.

¹⁰³⁰ **a.g.e.**, s.537.

¹⁰³¹ **a.g.e.**, s.539.

¹⁰³² **a.g.e.**, s.20.

yürütmek isteyen siyasal güçlere karşı ulusal varlığın bağımsızlığı, kişi olarak vatandaş özgürlüğü ilkesidir.”¹⁰³³

Kısaca, Batı devletlerinde laiklik yalnızca din- devlet ayrımının yapılması sorunu olarak yaşanmaktadır.¹⁰³⁴ Türkiye’deki laiklik sorunu doğal olarak kilise- devlet ilişkileri sorunu olarak ortaya çıkmamıştır.¹⁰³⁵ Laikliğin çıkış nedeni Osmanlı Devletini İslam- Şeriat devleti olarak görülmesidir. Bu yanlgı sonucu laiklik ortaya çıkmıştır.¹⁰³⁶ Oysa Türkiye’deki çağdaşlaşma, (laiklik) sorunu çok daha farklıdır. Din ve devlet güçlerinin ayrımını yapmaktan daha kapsamlı bir sorundur. Bu ayrımı yapmakla birlikte aynı zamanda toplumu tutuculuktan kurtarıp çağa ayak uydurma sorunudur. Bunu yapmadaki en önemli araçları ise eğitim ve ekonomidir. Bu iki gücü kullanarak devlet politikası geliştirilmelidir.¹⁰³⁷

Fransız Devrimi, Osmanlıyı laikleşmeye doğru adım atılmasını sağlamıştır Fransız Devrimi, Avrupa’da hümanist ve rasyonalist düşünürlerin yayınlarının Osmanlının dini rejimine karşı yazıları, din ayrılıklarının siyasal amaçlar için kullanılması Osmanlının üzerinde etkili olmuştur.¹⁰³⁸ Bunun sonucunda 18.yy başlarında Türkiye laikleşmeye doğru adım atmaya başlamıştır. İki koşul sonucunda laikleşmeye gidilmiştir. Bu iki koşul “a) Toplumun aynı beraberlikte devlet ve din yanından oluşan yapısal kuruluşu bir yerde kırıldığı ya da bir kuralsızlık durumuna yol açtığı hallerde, b)ya da yepyeni bir olayın ortaya çıkışıyla temel ilkelere uyumsuzluğunu açığa vurduğu hallerde, o zamana değin devletle din arasındaki yürürlükteki güzel uyumluluğun bozulduğu görülür.” Laikleşme kimi zaman yavaşlamış kimi zaman hızlanmıştır. Bu yavaşlamaların nedeni gelenekçiler bu tür çabaları istemeleri ve bunun önünde durmaları olmuştur.¹⁰³⁹

Avrupa’daki düşünürlerin Osmanlı aleyhine düşünceleri Tanzimat önderlerinin modernleşme için laik sisteme gidilmesi gerektiğini anlatmıştır. Avrupa’dan 19.yy’da aydınların yazıları sonucunda Tanzimat döneminde inanç Özgürlüğünün anlamı bilinmeye başlamıştır.¹⁰⁴⁰

¹⁰³³ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.167.

¹⁰³⁴ **a.g.e.**, s.s.126.

¹⁰³⁵ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.160.

¹⁰³⁶ **a.g.e.**, s.161.

¹⁰³⁷ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.126.

¹⁰³⁸ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.37-38.

¹⁰³⁹ **a.g.e.**, s.29.

¹⁰⁴⁰ **a.g.e.**, s.38.

Laikliğin tarihsel kaynağı Hıristiyan dine bağlı Batı devletlerinin sömürge amaçlı Müslüman ülkelere yayılma çabalarıyla 19.yy'ın ilk çeyreğinde Müslüman ülkelerin batılı devletlerin boyunduruğu altına girdiği ya da girmek üzere olunan dönemdir.¹⁰⁴¹

Tanzimat ile birlikte din kurumlarında bir takım değişimler sergilenmeye başlamıştır. Tanzimat din ile dünya arasında ayırım yapılmaya başladığı ilk dönem olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁴² Ancak Tanzimat döneminde devletin ve kurumların laikleştirilmesi adına kesin bir şey yapılamamıştır. Aksine Hükümdarın din baskısı da giderek artmıştır.

“Berkes Osmanlı düzeninde laikliğin evrensel olarak paydalarını bulmaya çalışmaktadır. Cumhuriyet'in neredeyse temel ilkesi olarak nitelendirdiği laikliğin aynı zamanda bir tür tarih felsefesinin temel taşı haline getirmektedir. Bu görüşün ne kadar isabetli olduğunu günümüzde olup biten olaylar bir kez daha doğrular niteliktedir.”¹⁰⁴³

İslamiyet'le din Hıristiyanlıkta olduğu devletten ayrı, yanında, altında bir örgütleniş olmamıştır. Laikliğin gelişimini Osmanlılarda Hıristiyanlarınkinden farklı olmuştur.¹⁰⁴⁴ Çünkü Laiklik, toplumsal sistemin ve kuralların dinsel kimlikten kurtulmasıdır. Kimi görüşlere göre İslam'la laiklik kavramıyla uyumsuz ve birlikte kullanılmaz çünkü din, devlet birbiriyle bütündür, ayrılmaz. Dinle toplumu ayrılmak istendiğinde devletin tehlikeye düşeceği savunulabilir. Berkes bu fikri benimsememektedir.¹⁰⁴⁵

Türkiye'de din- devlet ayırımının olmaması durumunu Berkes durumu şöyle özetlemektedir. “Türkiye'de din devlet ayırımı olmasaydı, Türk rejimi din adamlarının elinde olsaydı, Bizans kurumunun çoktan ortadan kalkmış olması gerekecekti. Eğer Türk Anayasası halifelerin, şeyhülislamın eline verilmiş olsaydı, bir İslam devleti olarak Hıristiyanlıkla çatışma durumunu seçmiş olacaktı.”¹⁰⁴⁶

Türkiye'de “toplumdaki geleneksel kurumsallaşma biçimlerini bozan laikleştirici güçlerin etkisi altında, siyasa ile dinin ayrı etkenler olarak eylemlerde bulunduğu yerler de görülebilmektedir.” Bu nedenle Türkiye'de olduğu gibi birçok ülkede devlet laik bir örgüt olarak kabul edilmedikçe din geleneksel şeklini ve yerini kaybetmektedir.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴¹ a.g.e., s.161.

¹⁰⁴² a.g.e., s.66.

¹⁰⁴³ Adanır, a.g.m., s.123.

¹⁰⁴⁴ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.75.

¹⁰⁴⁵ a.g.e., s.26.

¹⁰⁴⁶ a.g.e., s.130.

¹⁰⁴⁷ a.g.e., s.12.

“Laiklik soyut bir din ögesine karşı bir felsefe ya da bir siyasal tutum olarak doğmuş değildir. Eskimiş bir imparatorluğun yıkılışı üzerine, biri varlığını bütünü ile yitiren, diğeri tarihsel gerçekliği bulunmayan siyasal bağımlılıkları silme zorunlulukları içinde doğmuştur. Hilafet ya da Şeriat ideolojisi , İslamlığın doğuşundan bugüne değin sürmüş olan zorunlu ilkeler değil, on dokuzuncu yüzyıl zorunlulukların karşı savunma aracı sanılarak saptırılmış uydurmalarıdır. Müslüman halkın hiçbir kalkınma işine yaramadıktan başka, dünyayı tanıma olanaklarının önüne çıkmış engellerdir.”¹⁰⁴⁸

Laiklik, Kemalist döneme gelindiğinde Tanzimat dönemine göre farklı kullanılmaktadır. O dönemde değişmez, değişebilir ayrımı bulunmaktadır. Değişenler olanı laik olan, değişmezler olanı dinsel olan olarak algılanmaktaydı.¹⁰⁴⁹ Kemalizm laikliği ise İslam devleti ve Hilafet devletine karşı çıkan bir görüştür. Berkesi laikliğin batılı ülkelerin dinsel politika aracılığıyla İslam ülkelerine yapılan baskılar sonucunda doğmuştur.¹⁰⁵⁰

“Kemal Atatürk, İslam bilimleri denen bilgilerden, ulema, tarikat, medrese geleneğinden uzak, onların gericilik aracı, cahillik, hurafecilik taşıyıcısı sayan bir gelenekten geldiği için, siyasal ve politik alanlardaki laikleşme akımında İslamlık geleneğini taşıyanlar için, uluslaşma ve Batılılaşma konusunda onlara bir yer tanıyan kişi olmamıştır. Din alanındaki en üstün devrimci eylemi saltanat, hilafetle şeriat hukukunu kaldırmak olmuştur.” Kemalist devrimler İslamlılığını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Ancak Osmanlı rejimi içinde din-devlet birleşimi içinde İslamlılık tamamen yok edilmişti.¹⁰⁵¹

Kemalist din reformunun anlamı, tamamıyla inanç biçimine dönülmüş olmasıdır. Dini inançlar kendi özgür isteği haline getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı imparatorlunda eski din örgütlerinin son bulması Kemalist reformların işini kolaylaştırmış, daha çok kitleye ulaşılmasına neden olmuştur. “Bugün Türkiye’nin gerisinde bulunan Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünde, laik devletin doğuşunda devleti İslamlıkla olan ilişkileri kadar Hıristiyan olan ilişkileri de rol oynamıştır.”¹⁰⁵²

Türkiye’de laiklik çağdaşlaşma aşamasındadır. “Osmanlı Devleti döneminde beliren tarihsel bir sorunun başlattığı uzun yolun vardığı bir sonuçtur.”¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁸ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.126.

¹⁰⁴⁹ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.55.

¹⁰⁵⁰ **a.g.e.**, s.163.

¹⁰⁵¹ **a.g.e.**, s.69.

¹⁰⁵² Niyazi Berkes, “ *Türk Devleti ve Hıristiyanlık Dünyası*”, **Yön Dergisi** III, S. 84, 1964, s.16.

¹⁰⁵³ **a.g.e.**, s.162.

Türk devletçiliğine Kemalist rejimin katkısı çok olmuştur. Bu rejim sayesinde din-devlet arasındaki karmaşıklık çözülmüş, devlet yok olmaktan kurtulmuştur. Berkes'e göre devletçilik ve laiklik arasındaki ilişki tarihsel olarak aynıdır. "Modern laik devletin benimsediği görüş, dinin kişisel vicdan inancı sorunu olduğu görüşüne dayanır."¹⁰⁵⁴

Berkes'e göre Laik olan bir devletin ulusal birliğini yakalayabilmesi için dine ihtiyacı yoktur.¹⁰⁵⁵ Berkes'e göre bir halk ne kadar laikleşirse o derece uluslaşabilmiştir demektir. Bu gerçekleşmediği takdirde diğeri de gerçekleşemez. Türk evrimine baktığımızda uluslaşma ve laikleşme devrimler sırasında birlikte hareket etmişlerdir.¹⁰⁵⁶

Değişmeler sırasında görülüyor ki Türkiye İslam kimliğini bir yana bırakıp siyasal, toplumsal, kültürel konularda Batı sistemini örnek almıştır. Burada Berkes'in anlatmak istediği nokta Kemalist devrimlerin uyguladığı laikleşme ve batılılaşma çabaları bir anda oluşmamış iki yüzyılın içinde yavaş yavaş oluşmuştur.¹⁰⁵⁷

Niyazi Berkes, Türk devletinin en önemli ilkenin Laiklik olduğunu dile getirdikten sonra neden önemli olduğunu iki olayla açıklamıştır. Birincisi, 19.yy ortalarından Kurtuluş Savaşı'na kadar İslam ideolojisinin Osmanlıya gelmesi olmuştur. İkincisi ise Kurtuluş Savaşı'nın "emperyalizme karşıt bir savaş oluşmuş Kemalizm'e özgü bir yanın, laiklikle sıkı bir ilişkisi olan bir yanının daha olmasıdır."¹⁰⁵⁸ Mustafa Kemal'in getirdiği ilkeler Daha önceden var olmayan şeyler değillerdir. Bu ilkeler Batı'da zaten uygulanmaktadır. Özellikle laiklik ilkesi Avrupa'da uygulanmış geleneği olan bir ilkedir.¹⁰⁵⁹ Laikliğe belki de Hıristiyan dünyasında daha fazla gerek duyulmaktadır. Bunun nedeni din-devlet ayrımının günümüzde şekil değiştirerek teokrasinin karşısında demokrasinin durması olmuştur. Teokrasinin karşıtı olan demokrasi siyasal bir yapıdır. Günümüzde "laiklik din sorunu değil, demokratik siyasa gereği olan çağdaşlaşma, yani din kılıfına büründürülmüş geleneklerden özgürlük sorunudur."¹⁰⁶⁰

Çoğu kişi, laikliğin çağdaş toplumların gereksinim sonucunda olduğunu ortaya koyarak temelini teokrasiye dayandırmaktadır. Bu kişiler Osmanlının teokrasi rejimine sahip olduğunu ve İslamlılığı benimsediğinin üzerinde dururken çağdaşlaşmak için teokrasinin

¹⁰⁵⁴ a.g.e., s.22.

¹⁰⁵⁵ a.g.e., s.105.

¹⁰⁵⁶ a.g.e., s.141.

¹⁰⁵⁷ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.24.

¹⁰⁵⁸ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.163.

¹⁰⁵⁹ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.157.

¹⁰⁶⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.163.

ortadan kaldırarak laikliğin var olması gerektiğine değinirler. Halbuki teokrasinin zıttı laiklik değil demokrasi olmuştur.¹⁰⁶¹ “Görülüyor ki, teokratik devlet görüşü, çağdaşlaşma sürecine karşı sonradan çıkmış bir ideolojidir.”¹⁰⁶²

Niyazi Berkes, teokrasi kavramının ne Osmanlı ne de Türkiye Cumhuriyeti’nde anlamı olmayan bir kelime olarak değerlendirmiştir. Batı’da basmakalıp gibi alınan bu kelime gerçek anlamının Türk toplumu tarafından bilinmediğini dile getirmiştir.¹⁰⁶³ Böyle olunca Berkes, Tanzimat dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğunun teokrasiyle yönetildiği fikrine katılmamaktadır.¹⁰⁶⁴ Berkes, halkın şeriat istediği görüşüne de katılmamaktadır.¹⁰⁶⁵

“Laik toplumun kimi özellikleri şöyle özetleyebiliriz: a) Yanılgısız ve kutsal bir üst otorite yokluğu; b) toplum kurallarının ve değerlerinin bölüşüm ve otonom olması, c) özel kişi için davranma ve karar verme özgürlüğü, yararlık ölçülerine uygun ölçülerin benimsenmesi; d) gelenek kavramı karşıtı olarak değişme kavramının üstünlüğü”¹⁰⁶⁶

Müslüman toplumların hiçbiri dinsel kurumsallaşmaya dayanmamaktadır. Bunun aksi düşünülmektedir. Bunun nedeni ise modern toplumlar laikleşme sürecine karşı çıktıklarından olayı bu şekilde yansıtmışlardır.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶¹ a.g.e., s.159-160.

¹⁰⁶² Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s.538.

¹⁰⁶³ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s.160.

¹⁰⁶⁴ Berkes, **Teokrasi ve Laiklik**, s.159.

¹⁰⁶⁵ a.g.e., s.160.

¹⁰⁶⁶ a.g.e., s.26.

¹⁰⁶⁷ a.g.e., s.14.

SONUÇ

Niyazi Berkes, Türkiye'nin son iki yüzyılı boyunca geçirdiği değişimleri ve yenileşmeyi gözler önüne seren çalışmalarında hem Türk sosyolojisine hem de Türk tarihine katkılarda bulunmuş bir düşünürdür. Bu değişimleri vurgularken ayrıca çözüm önerileri sunması bakımından da önemli bir konuma sahiptir.

Niyazi Berkes, Osmanlı ve Türk toplumunun çok yönlü bir şekilde ele almıştır. İçinde bulunduğu dönem itibarıyla devrimleri bizzat görmüş ve yaşamıştır. Yazılarında da bu dönüşümü başlı başına ele almaktadır. Bunu yaparken de sosyolog kimliğinden çok tarihçi kimliğini kullandığı dikkat çekmektedir

Niyazi Berkes, çağdaşlaşma kavramını ele almıştır. Ona göre çağdaşlaşma toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik alanlarda çıkabilecek sorunları ortadan kaldıracak tek unsurdur. Berkes, toplumda gericiliğe yol açan geleneksel unsurların çağdaşlaşma sayesinde çözüm bulabileceğini düşünmektedir. Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine ulaşması için yapılması gereken iki şey bulunmaktadır. Bunlar; gelenekçi tutumun sona erdirilmesi ve bu tutumun yerine çağdaşlaşmaya uygun kuralların ve örgütlerin kurulmasıdır. Böylelikle yeni kuşaklar çağdaş toplum gereklerine göre yetişmiş olacak ve gelenekle çağ arasındaki geçişi sağlayabileceklerdir. Bu nedenle Berkes, Cumhuriyet dönemi devrimlerine “Yeni Yöneliş” devrimi demektedir.

Osmanlı'da devlet geleneksel düzenle, yani saltanat ve hilafet aracılığıyla yürütülmektedir. Berkes'e göre çağdaşlaşmanın sağlanabilmesi için kutsal olan bu geleneklerden uzak durulması gerekmektedir. Çağdaşlaşmayla birlikte geleneksel olana kutsal niteliği verilmeye başlanmıştır. Ancak Berkes çağdaşlaşmanın zamanla bu sorunu çözeceğini dile getirmiştir. Gelenekleri kutsal niteliği verirken zaman zaman din alet edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle de çağdaşlaşma kavramı laiklik kavramı yerine kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise ülkemizde Hristiyan kaynağına dayanan din-devlet ayrımının bizde farklı boyutlarla ele alınması olmuştur. Berkes, Batılı devletlerce kullanılan din-devlet ayrımı anlamına gelen laiklik kavramının ülkemizde farklı ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bizde kullanılan laiklik sadece din- devlet ilişkisini değil toplumun, kültürün, ekonominin, siyasinin dinle ilişkisini de ortaya koymaktadır. Bu alanlarla, din arasındaki ayrım sağlandığı zaman Berkes'e göre modernleşme gerçekleşmiş olacaktır. Bu nedenlerden ötürü de bu alanda çağdaşlaşma kavramını kullanmayı tercih etmiştir. İngiltere'de ise laicizmden farklı anlam taşıyan secularizmi tercih etmesinin nedeni bu olmuştur.

Berkes, kitaplarında sık sık Atatürk'ten bahsetmekte ve kutsal sayılan bu geleneksel değerleri ortadan kaldıracabilecek tek kişinin Atatürk olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca bu yayınlarda Atatürk'ün o zamana göre yapabileceklerinin en iyisini yaptığı üzerinde durulmaktadır.

Devrim kavramının daha iyi şekilde anlaşılması için ihtilal ve inkılap terimlerine açıklık getirmeye çalışmakta ve bu kavramların nerelerde ve nasıl kullanıldığına değinmektedir. Üzerinde durduğu noktalardan birisi, ihtilal ve inkılap kavramlarının II. Meşrutiyet'le birlikte anlamlarının değiştiğine ve bugünkü şekilde kullanılmaya başladığını vurgulamak olmuştur. Niyazi Berkes bu çerçevede devrim kavramından da bahsederek özellikle Atatürk Devrimleri üzerinde ve Atatürk'ün devrimci kimliği üzerinde durmaktadır.

Berkes, Atatürk'ün icra ettiği Türk devriminin birden bire ve aniden oluşmadığına değinmektedir. Osmanlı döneminde toplumun yavaş yavaş evrim geçirmesi sonucunda Atatürk önderliğinde Türk devrimi gerçekleştirilmektedir. Gerek Ziya Gökalp, gerek Genç Osmanlılar gerekse de İttihat ve Terakkiciler döneminde oluşan fikirler Türk devriminin oluşmasını sağlamaktadırlar.

Berkes, düşünce düzeyinde meydana gelen çağdaşlaşmanın Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Atatürk Devrimlerini ele alarak bunları laiklik kavramı çerçevesinde yorumlamaktadır. Atatürk'ün önderliğindeki Türk devrimini batılılaşmanın bir yolu olarak görmüştür. Ona göre, Atatürk Devrimleri'nin başarısının altında yatan en önemli neden, Atatürk'ün Osmanlı Dönemi'ndeki sorunları kavramış olmasından kaynaklanmaktadır. Atatürk'ün kurmayı hedeflediği devlet düzeninde yatan devrimle ilgili üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ulusal bağımsızlıktır. İkinci özellik; egemenliğin halk üzerinde olması ve bu egemenliğin halkın yararları doğrultusunda kullanılmasıdır. Üçüncü özellik ise, halkın egemenliğinin sağlanabilmesi için devrimci yönere başvurulmasıdır. Berkes, devrimi, Atatürk'ün kurmayı amaçladığı devlet anlayışının vazgeçilmezi olarak görmektedir. Sonuç olarak bağımsızlık, devletçilik ve laiklik Kemalizmin gerekli olan üç unsurudur. Ayrıca Berkes, kültür devriminin toplumsal devrimlerin ön koşulu olarak değerlendirmektedir.

Türk devriminin başarıyla gerçekleştiğini ancak bu başarının uzun sürmediğini vurgulamaktadır. İnönü döneminden itibaren başlayarak devletçilik politikalarının başarısızlığından bahsetmekte ve Menderes modeli batıcılığının Türk devrimine zarar verdiğini ve sonuçta devrimin başarısız olduğunu belirtmektedir. Bu başarısızlığa Atatürk döneminin değil Atatürk'ün ölümünden sonra gelen hükümetlerin neden olduğunu

savunmaktadır. Ona göre devrim İnönü, DP ve Süleyman Demirel hükümetleri yüzünden yarım kalmıştır. Berkes, Atatürk'ün ölümüyle birlikte iktidara gelen İnönü hükümetine ağır eleştirilerde bulunmaktadır. İnönü döneminde gerçekleştirilen çoğu reformu ilerici bulmaktan ziyade devrimi aksattığı görüşündedir. Özellikle bu dönemde yürürlüğe konulan tarım reformuna Berkes ağır eleştirilerde bulunarak bu uygulamanın faşist bir yapısının olduğunu belirtmiştir. Berkes, Atatürk devrimciliğine umutla bakarken son yazdığı eserlerde umudun yerini karamsarlığın aldığı gözlenmektedir.

Niyazi Berkes, Atatürk'e ve Atatürk İlkelerine inanmakta ve toplumun Batı desteği olmadan batılılaşabilmesinin nedeni olarak görmektedir. Berkes'e göre batılılaşma Kemalist devrimlerden farklı anlam taşımaktadır ve bu farklılıklar bilim adamının kitaplarında çeşitli biçimlerde dile getirilmektedir. Ona göre Tanzimat bir tür batılılaşma çabasıdır. Devrimler ise böyle bir amaç üstlenmemektedirler. Niyazi Berkes'in eserlerinden çıkarabileceğimiz diğer bir konu şudur ki, Berkes, Batının etkisiyle yapılan yenilikleri devrim olarak tanımlamamaktadır. Bu nedenle, II. Mahmut ya da Abdülhamit'in yaptığı yeniliklerin batının zorlaması sonucu modernleşme arayışları olduğunu düşünmekte ve çağdaşlaşma olarak ele almaktadır. Niyazi Berkes, II. Meşrutiyet'in ise devrim olarak nitelendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bunun nedeni olarak da mecliste ayanların olmasını ve II.Meşrutiyet'in halk hareketine dayanmasını göstermektedir.

Berkes, Türk devrimini tüm yönüyle açıklamaya çalışmakta ve Devrimi ortaya koyarken de Osmanlı modernleşmesini ele almaktadır. Bunun nedeni, o dönemde yapılan modernleşme çabalarının ne oldukları ve nasıl işledikleri tespit etmektir. Ancak bu tespit yapılabilirse Türk devriminin özelliklerinin açıklığa kavuşturulabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle Berkes, Osmanlı modernleşmesinin derin tahlilini yapmakta ve bu tahlilden yola çıkarak Türk devrimini açıklamaktadır. Niyazi Berkes yaşadığı dönem itibariyle de Cumhuriyet'i benimsemekte ve Cumhuriyet'e sahip çıkmaktadır. Berkes, yazdıklarından anlaşıldığı gibi tam bir Atatürkçüdür. Atatürkçü olduğunu Türk Düşününde Batı Sorunu adlı kitabında da açıkça dile getirmektedir.

Niyazi Berkes, devrimin ulusalcılık yönüne değinmiştir. Türk devrimi ulusal bir devrimdir. Yepyeni bir ulus toplumu anlayışı yaratmıştır. Atatürk, bunu yaparken de yüzyıllık devlet ve din geleneklerinin yarattığı sorunları devrimcilik kisvesi altında ulusallaştırarak başarmıştır. Türkiye'deki ulusçuluk Cumhuriyeti tamamlar niteliktedir. Bu anlamda yeni bir ulusçuluk anlamı gelişmiştir.

Berkes, devrim kavramını ele alırken Türkiye’de Batı anlamında devrimin var olmadığını dile getirmektedir. Batıda devrimlerin ortaya çıkma nedenini toplumsal sınıfların çekişmeleriyle açıklarken Türkiye’de böyle bir geleneğin var olmadığını vurgulamaktadır. Türkiye’deki devrim sadece gerici geleneği ile mücadele anlamında ele alınmıştır.

Berkes’in ısrarla üzerinde durduğu bir başka konu fikir akımlarıdır. Bu fikir akımları, eserlerinde tek tek ele alınmıştır. Kemalizm bu fikir akımlarından halkçılık ve ulusalcılığı benimsemiştir. Osmanlıcılığın, İslamcılığın, Batıcılığın, Turancılığın, Kemalizm’e karşı çıktıklarını ve Atatürk devrimlerinde bu fikir akımlarının Türk devrimine yönelik yıpratıcı etkilerinin olduğunu savunmaktadır. Bu fikir akımlarının etkileri silindiği takdirde kurtuluşa ulaşılabileceği Berkes tarafından belirtilmektedir.

Berkes’in önemle üzerinde durduğu düşünürlerden biri Ziya Gökalp’tir. Berkes, Gökalp’i toplumbilimci olarak görmemektedir. Ancak, Gökalp’i devrimlere zemin hazırlaması bakımından olumlu yönde değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra birçok alanda da olumsuz eleştirilerini dile getirmektedir. Bu eleştiriler özellikle batılılaşma ve din anlayışı konularında yoğunlaşmaktadır. Berkes’in, Gökalp ile ilgili olarak önemle üzerinde durduğu bir diğer konu ise hars-medeniyet kavramlarıdır. Gökalp’in Avrupa’dan medeniyet alınmalı, hars alınmamalıdır görüşünü Berkes desteklememekte, hatta bunun tam tersi bir düşünceyi savunmaktadır. Ona göre Avrupa’dan medeniyet değil hars alınmasından dolayı Türk toplumunda sorunlar ortaya çıkmaktadır. Berkes’in Ziya Gökalp’i eleştirdiği diğer bir konu çağdaşlaşma sorunudur. Ziya Gökalp ulusçuluk, yazı ve dil sorunlarının çağdaşlaşma sorunuyla karşılaştığında devrimcilikten ziyade gerici bir tutum takınmasını eleştirmektedir.

Berkes’in üzerinde durduğu diğer düşünür Namık Kemal’dir. Namık Kemal’in kimi düşüncelerini bugün dahi gerekli olduğunu dile getirmiştir. Ancak Namık Kemal’in anayasa rejimini istemesi, bunun içinde en uygun yolun şeriatın benimsenmesi gerektiği düşüncesini eleştirmiştir. Namık Kemal’in bireyselci görüşü benimsemesinden ötürü toplumdaki sorunları doğru tespit edemediği kanısındadır.

Batılılaşma kavramını ele alan Berkes’in, bu konuda çoğu düşünür tarafından yanlış anlaşıldığı görülmektedir. Berkes, Batılılaşmayı devrimcilik kavramının karşıtı olarak ifade etmektedir. İkisi arasında anlam farkı bulunmaktadır. Batıcılığı savunmamakla birlikte savunanları ise “batıcılığın gerici ütopyası” olarak değerlendirmektedir.

Özellikle reform döneminde yapılmaya çalışılan Batıcılık politikalarının sonucunda Osmanlı İmparatorluğu’nun Kurtuluş Savaşı’na girdiği anlaşılmaktadır. Batılılaşmanın

değişim olarak değil tam tersine değişmeyi engelleyen bir hareket olduğunu savunmaktadır. Tüm bunları dile getirirken Berkes Batılılaşmanın zorunlu olduğunu ve batılılaşmayı reddeden toplumların yok olmaya mahkum olduğunu dile getirerek bir anlamda kendisiyle çelişmektedir.

KAYNAKÇA

A- KİTAPLAR

Afetinan; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.

_____ ; **Türk Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Ahmad, Feroz ; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

_____ ; **İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)**, Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Akarsu, Bedia; **Atatürk Devrimi ve Temelleri**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1995.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Söylev (Nutuk)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978.

Ateş, Toktamış; **Dünya'da ve Türkiye'de Laiklik**, Ümit yayınları, Ankara, 1994.

Aybars, Ergün; **Ulusal, Laik Sosyal Hukuk Devleti- Atatürkçülük ve Modernleşme**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İhtilalin Mantığı**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1985.

_____ ; **İnkılap ve Kadro**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Bayraktutan, Yusuf; **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Berkes, Niyazi; **Asya Mektupları (Gezi, İzlenimler, Eleştiriler)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1976..

_____ ; **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayınları, 1992.

_____ ; **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

_____ ; **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

_____ ; **İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1975.

_____ ; **Teokrasi ve Laiklik**, Ada Yayıncılık, İstanbul, 1997.

_____ ; **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.

_____ ; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

_____ ; **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

_____ ; **İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965.

Çiğdem , Ahmet; **Türk Düşünce Hayatı**, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

Çoşar, Fatma Mansur; **Laiklik Arayışları**, Buke Yayınları, İstanbul,2001.

Draman, Hüseyin; **Toplum Felsefecisi Hilmi Ziya Ülken**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2007.

Doğan,Mehmet; **Türk Düşünce Hayatı**, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

Eroğlu, Hamza; **Atatürkçülük**, Olgaç Yayınları, Ankara, 1981.

Fesch, Paul, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, Pera Yayınları, İstanbul, 1999.

Georgeon, François, **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900-1930**, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

Guerin, Daniel; **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1793-1795**, çev: Yavuz Alagan, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Gültepe, Necati; Tek, Ahmet Ferit; **Turancılık Tarihi'nin Kaynakları**, Turan Kültür Vakfı, 1999.

Hafizoğulları, Zeki; **Laiklik**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Haslip, John; **Bilinmeyen Sultan II.Abdühamid**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul,2001.

Hobsbawm, Eric j.; **Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848**, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, Ankara, 1998.

_____ ; **Sanayi ve İmparatorluk**, çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınları, Ankara, 2003.

Imbert, Paul; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri-Türkiye'nin Meseleleri**, Engin Yayıncılık, İstanbul, ???

Kaçmazoğlu, H. Bayram; **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar I**, Birey Yayınları, İstanbul, 1963.

Kafesoğlu, İbrahim; **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara,1966.

Karal, Enver Ziya; **Atatürk ve Devrim, Konferanslar ve Makaleler (1935- 1978)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.

_____ ; **Osmanlı Tarihi C: VIII Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.

_____ ; **Selim III.'ün Hat-tı Hümayunları- Nizam-ı Cedid 1789-1807**, Türk Tarih Kurumu Bıimevi, Ankara, 1846.

Kartekin, Enver; **Devrim Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi**, Sinan Yayınları, İstanbul,1973.

Kasapoğlu, Aytül; **60 Yıllık Gelenek Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Uygulamalı Sosyoloji. (Berkes- Boran- Çağatay- Güler- Nirun)**, Ümit Ofset Yayınları, Ankara, 1999.

Kayalı, Kurtuluş; **Türk Düşünce Dünyası Üzerine Sınırlı Değerlendirmeler I**, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994.

_____ ; **Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I**. Derleyen,M. Çağatay Özdemir,Phoenix Yayınları Ankara, 2008.

Kılıç, Selami; **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Kili, Suna; **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2003.

Koloğlu, Orhan; **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, Boyut Yayınları, İstanbul,1999.

_____ ; **Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk devrimi**, Çaba Matbaası, Ankara,???

Kongar, Emre; **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara,1981.

_____ ; **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Yayınları, İstanbul, 1994

_____ ; **Türk Toplumbilimcileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Köklügiller, Ahmet; **Atatürk'ün İlkeleri ve Düşünceleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000.

Kuran, Ahmed Bedevi; **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1945.

Kuran, Ercüment; **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,Ankara, 1994.

Küçükkalay, Abdullah Mesud; **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler- Avrupa ve Osmanlı Devleti**, Çizgi Kitabevi Yayınları,

- Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev: Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008.
- Landau, Jacob M. ; **Pantürkizm**, Sarmal Yayınevi, İstanbul,1999.
- Mardin, Şerif; **Türk Modernleşmesi: Makale IV**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- McNeill, William H.; **Dünya Tarihi**, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Mumcu, Ahmet; **Tarih Açısından Türk Devrimi Temeli ve Gelişimi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1988.
- Ortaylı, İlber; **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ozankaya, Özer; **Atatürk ve Laiklik: Türk Demokrasi Devriminin Temeli**, Tekin Yayınları, Ankara, 1983.
- Peker, Recep; **Toplum ve Bilim**, Gözlem Matbaacılık,???, 1983.
- Ramseur, Ernest Edmondson Jr.; **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Sander Yayınları İstanbul, 1972.
- Saray, Mehmet; **Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara,2002.
- Shaw, Stanford J.; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, E Yayınları, İstanbul, 1982.
- Soboul, Albert; **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, çev: Şerif Hulusi, Cem Yayınları, İstanbul, 1969.
- Soysal, İsmail; **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri 81789-1802)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.
- Steinhaus,Kurt; **Türk Devrimi**, Örgün Yayınevi, İstanbul,2002.
- Tanili, Server; **Dünyayı Değiştiren 10 Yıl (Fransız Devrimi Üstüne 1789-1799)**, Adam Yayınları,İstanbul, 1999.
- Tansel, Fevziye ; **Bibliyografya**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960.
- Timur, Tamer; **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Yayınları, Ankara, 1997.
- Tunaya, Tarık Zafer; **İslamcılık Akımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

_____; **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler- Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi- 1876-1918**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Turan, Şerafettin; **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Yayınları, Ankara, 1989.

Tüfekçi, Gürbüz D.; **Atatürk’ün Düşünce Yapısı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1988

Türkone, Mümtaz’er; **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi**, Ark Yayınları, Ankara, 1994.

Tünay, Muharrem; **Siyasal Tarih**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995.

Uçar, Fuat; **Üç Tarz-ı Siyaset Türkçülüğün Manifestosu (Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük)** Fark Yayınları, Ankara,2008.

Ülken, Hilmi Ziya; **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001.

Yalçın, Mustafa; **Jön Türklerin Serüveni**, İlke Yayınları, İstanbul, 1994.

Yılmaz, Kaşif; **III. Selim (İlhami) Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan Tenkitli Metni**, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne, 2001.

Zürcher, Erik Jan; **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

_____; **Savaş, Devrim ve Uluslaşma: Türkiye Tarihi’nde Geçiş Dönemi 1908-1928**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

B- MAKALELER

Adanır, Oğuz; *“Türkiye’de ‘Özgün Bir Tarih Felsefesi’ Anlayışı Öncülerinden Niyazi Berkes Üzerine Notlar”* ; **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu : Niyazi Berkes: 21-23Nisan Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000.**

Alpay, Yalın; *“Fuat Köprülü”*, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Aktar, Ayhan; “*Niyazi Berkes’in Türkiye’de Çağdaşlaşma Kitabını Yeniden Okumak*”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kıbrıs, 2000

Akyüz, Yahya; “*Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler*” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, XXVI. Dizi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989.

Alpay, Yalın; “*Fuat Köprülü*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul,2003, s.136.

Aral, Fahri; “*Niyazi Berkes’in Düşünce Dünyası ve Eserleri*”, “*Niyazi Berkes’in Türkiye’de Çağdaşlaşma Kitabını Yeniden Okumak*”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kıbrıs, 2000

Arslan, Ahmet; “*Geleneksel Osmanlı Devlet ve Siyaset Felsefesi ve Tanzimat*” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Sempozyumu**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 6-7 Kasım 1989.

Ateş, Toktamış, “*Resmi İdeoloji ve Atatürkçülük*”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık,1998.

Aybars, Ergün; “*75.Yılında Türkiye Cumhuriyeti*”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık,1998.

Ayvazoğlu, Beşir; “*Peyami Safa*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Azman, Ayşe; “*Niyazi Berkes, Mümtaz Turhan: “Türk Modernleşmesine İki Bakış”*”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, S:1, 26/79, 2001.

Baykara, Tuncer; “*II. Mahmut’un Islahatı’nda İç Temeller:1826-1839 Arasında Anadolu*”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, XXVI. Dizi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989.

_____ ; “*Tanzimat’a Giderken Osmanlı Devleti*” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Sempozyumu**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 6-7 Kasım 1989.

Bayraktar, Levent; “*Cumhuriyet Dönemi Türk Düşüncesine Toplu Bir Bakış*”, **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, C:2 Atatürk Dönemi (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

Bayur, Hikmet; “**Laiklik**”, **Laiklik**, Milli Tesevüt Birliği Yayınları, İstanbul, 1957.

Berkes, Fikret; “Niyazi Berkes ve Mediha Berkes’in 1940’lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar” ; **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu : Niyazi Berkes: 21-23Nisan Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000.**

Berkes, Niyazi; “Aydın ve Halk Sorunu”,**Yön Dergisi**, S.112, 1965.

_____ ; “Az gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri VI: Sosyolojik Açıdan Din”, **Yön**, S.182, 1966.

_____ ; “Emperyalizm”, **Yurt ve Dünya Mecbuası**, S.40, 1941.

_____ ; “Garpten Gelen Düşünceler”, **Yurt ve Dünya Mecbuası**, S.34, 1943..

_____ ; “Garp Medeniyeti ve Biz”, **Yurt ve Dünya Mecbuası**, S.9,1941.

_____ ; **İlim Dünyasındaki Durumumuz**”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, III, S.20, 1942.

_____ ; “Sosyalizm ve İslamiyet Üzerine”, **Yön**, S. 141

_____ ; “Türk Aydınlarının Özellikleri”,**Yön Dergisi**, S.119, 1965.

_____ , “Türk Aydınlarının Özelliklerine İlişkin Görüşleri” , **Yön Dergisi** IV S.119, 1965.

_____ , “ Türk Devleti ve Hıristiyanlık Dünyası”, **Yön Dergisi** III, S. 84, 1964.

_____ ; “Ziya Gökalp’in Sosyolojisi” , **Yurt ve Dünya Mecbuası**, S. 11, 1941.

Bilge, Necip; “Atatürk Devrimi’nin Temel Laiklik”, **Laiklik**, Milli Tesevüt Birliği Yayınları, İstanbul, 1957.

Bozkurt, Gülnihal; “ *Tanzimat ve Hukuk*” **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, XXVI. Dizi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989.

Burak, Durdu Mehmet; “*Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*”,**OTAM**, S.14. Ankara, 2003.

Çınar, Metin; “*Dergah Dergisi*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.5, **Muhafazakarlık** , İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Demiralp, Oğuz; “*A. Hamdi Tanpınar*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.3: **Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Elibol, Sadettin; “*Hilmi Ziya Ülken*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C:5, **Muhafazakarlık** , İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Ercan, Yavuz; “*Atatürk Devrimi (Atatürk İnkılapları)*”,**100.Yıl Atatürk Konferansları**, Enerji ve Tabii Kaynakları Bakanlığı, 1983.

Eriş, Metin, “*Cumhuriyet, Kurtuluşun İdeolojik Saplantıya*”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık,1998.

Eroğlu, Hamza; “*Türk Devriminin Milli ve Evrensel Değeri*”, **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi**”, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları No:2, Ankara, 1972.

Feyzioğlu, Turhan, “*Türk İnkılabı'nın Temel Taşı Laiklik*”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 1987.

Fırlalı, Ethem Ruhi; “*İslam ve Laiklik*”, **Laiklik**, Milli Tescüt Birliği Yayınları, İstanbul, 1957.

Georgeon, François; “*Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler- Suyu Arayan Adamı Yeniden Okurken*” , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

_____; “*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri- Yusuf Akçura*” , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

Giritli, İsmet; “*Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik: Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, S. 8, C: III, İstanbul, 1987

Göçek, Fatma Müge; “*Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*” , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

Gökbilgin, M. Tayyip; “*Türk Toplumunda Bir Kültür Devrimi Olarak Devrimcilik*” **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi**”, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları No:2, Ankara, 1972.

Gürses,Fatma; ”*Niyazi Berkes’in Türk Kitle İletişim Tarihine Katkıları*”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C:32. No:1, Mayıs 2005

Güven, Kamil; “*Atatürk ve Laiklik*”, **Laiklik**, Milli Tescüt Birliği Yayınları, İstanbul, 1957.

Kafadar, Osman; “*Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Kansu, Aykut; “*Prens Sabahhaddin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Karal, Enver Ziya; “*Devrim ve Laiklik*”, **Laiklik**, Milli Tesevut Birliği Yayınları, İstanbul, 1957.

Karpat, Kemal H.; “*Ziya Gokalp’in Korporatifçilik, Millet-Milletçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Kayalı, Kurtuluş; “*Niyazi Berkes yada İyimserlikten Kötümserliğe Sürüklenmesine Karşın Düşünsel Tercihinde Israrlı Bir Entelektüel Portresi*”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu** : : 21-23 Nisan ,Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000.

_____ ; “*Niyazi Berkes*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşüncü C.2: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Kaynar, Reşat; “*Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik: Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, İstanbul, 1987.

Kılıçbay, Mehmet Ali; “*Osmanlı Batlaşması*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C:1**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kocatürk, Utkan; “*Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri*”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık,1998.

Koçak, Cemil; “*Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasa’nın Keşfi- Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*”, ” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Koloğlu, Orhan; “*II. Abdülhamit’in Siyasal Düşüncesi*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Korlaelçi, Murtaza; “*Pozitivist Düşüncenin İthali*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Köseoğlu, Nevzat; “**Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri**”, , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

Macar, Elçin; “*Doğan Avcığlu*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşüncü C.2: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Mardin, Şerif; “Atatürk ve Pozitif Düşünce”, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1981.

_____; “*Yeni Osmanlı Düşüncesi*”, ” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Mert, Nuray; “*Muhafazakarlık ve Laiklik*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık** , İletişim Yayınları, İstanbul,2003.

Mutman, Mahmut; “*Şarkiyatçılık/ Oryantalizm*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Okumuş, Ejder; “*III. Selim Dönemi Yenileşme Çabaları*”, **Kamu Hukuku Arşivi**, 8/1, 2005.

Ortaylı, İlber; “*Batılılaşma Sorunu*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C:1**, İletişim Yayınları, İstanbul.

_____; “*Osmanlı’da 18.Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Özlem, Doğan; “*Niyazi Berkes’in Bilim Anlayışı*”, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu : Niyazi Berkes : 21-23 Nis Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000**

Reyhan, Cenk; “*Prens Sabahaddin*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Somel, Selçuk Akşin; “*Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)*”, ” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Stanescu, Eugen; “*Mithat Paşa’nın Çok Uluslu Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform Denemesi ve Bu Hareketin Tarihi Kökenleri*”,**Uluslar arası Mithat Paşa Semineri-Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne 8-10 Mayıs 1984**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

Şapolyo, Enver Behnan; “*Atatürk ve Laiklik*” , **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi**”, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları No:2, Ankara, 1972.

_____; “*Ziya Gökalp*”, , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

Şimşir, Bilal N., “*Mithat Paşa’nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere*”, **Uluslararası Midhat Paşa Semineri- Bildiriler ve Tartışmalar, Edirne, 8-10 Mayıs 1984**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Tanör, Bülent; “*Tarık Zafer Tunaya*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

_____; “*Türk Devrimi Üzerine Düşünceler*”, **Yeni Türkiye**, Cumhuriyet Özel Sayısı, Ankara, Eylül-Aralık,1998.

Timur, Taner; “*II. Meşrutiyet’in Yakın Tarihimizdeki Yeri, Sorgulamalar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, İstanbul, Kasım 2007

_____; “*Osmanlı ve Batılılaşma*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C:1**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Toker, Nilgün; Tekin, Serdar; “*Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri; Kamusuz Cumhuriyet’ten Kamusuz Demokrasiye*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Toprak, Zafer; “*Osmanlı’da Toplum Bilim’in Doğuşu*” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:1, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Tufan, Muzaffer; “*Sosyolojinin Fransa’da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi –Tanzimat’ın Dış Etkenleri-*” ,**Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, XXVI. Dizi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 31 Ekim-3 Kasım 1989.

Ünder, Hasan; “*Türkiye’de Sosyal Darwinizm Düşüncesi*”, , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

Ünüvar, Kerem; “*Ziya Gökalp*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:4, Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul,2004.

Ünver, İrfan, “*Niyazi Berkes’in Asya Mektupları Üzerine*”, , **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu** : : 21-23 Nisan ,Doğu Akdeniz Üniversitesi, Kıbrıs, 2000.

Yalçın, Hüseyin Cahit; “*Bizde Türkçülük*”, **Irkcılık-Turancılık**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1944.

_____; “*Turancılık Hareketi*”, **Irkcılık-Turancılık**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1944.

Yılmaz, Murat; “*Mümtaz Turhan*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C:5, Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Yorgancıoğlu, Oğuz M.; “*Prof. Dr. Niyazi Berkes Üzerine Bir Değerlendirme 1908-1988*””, **İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes 21-23 Nisan 1999**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kıbrıs, 2000

Zürcher,Erik Jan; “*Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşüncü C.2: Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

C. ANSİKLOPEDI

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi

D-SÜRELİ YAYINLAR

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Siyasi İlimler Mecmuası

Sosyoloji Araştırma Dergisi

Ülkü Mecmuası

Yeni Türkiye Dergisi

Yurt ve Dünya Mecmuası

Yön Dergisi

EKLER:

- 1. Niyazi Berkes'in Hayatı**
- 2. Niyazi Berkes'in Fotoğrafları**
- 3. Niyazi Berkes'in Kitap ve Makaleleri**

EK: 1

1.Niyazi Berkes'in Hayatı

Niyazi Berkes, 1908 yılında yani İkinci Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl Lefkoşa'da doğmuştur. İlk ve orta okulu da yine burada tamamlamıştır. Lise döneminde ailesinin İstanbul'a taşınmasıyla Berkes, eğitimini burada sürdürmüştür.

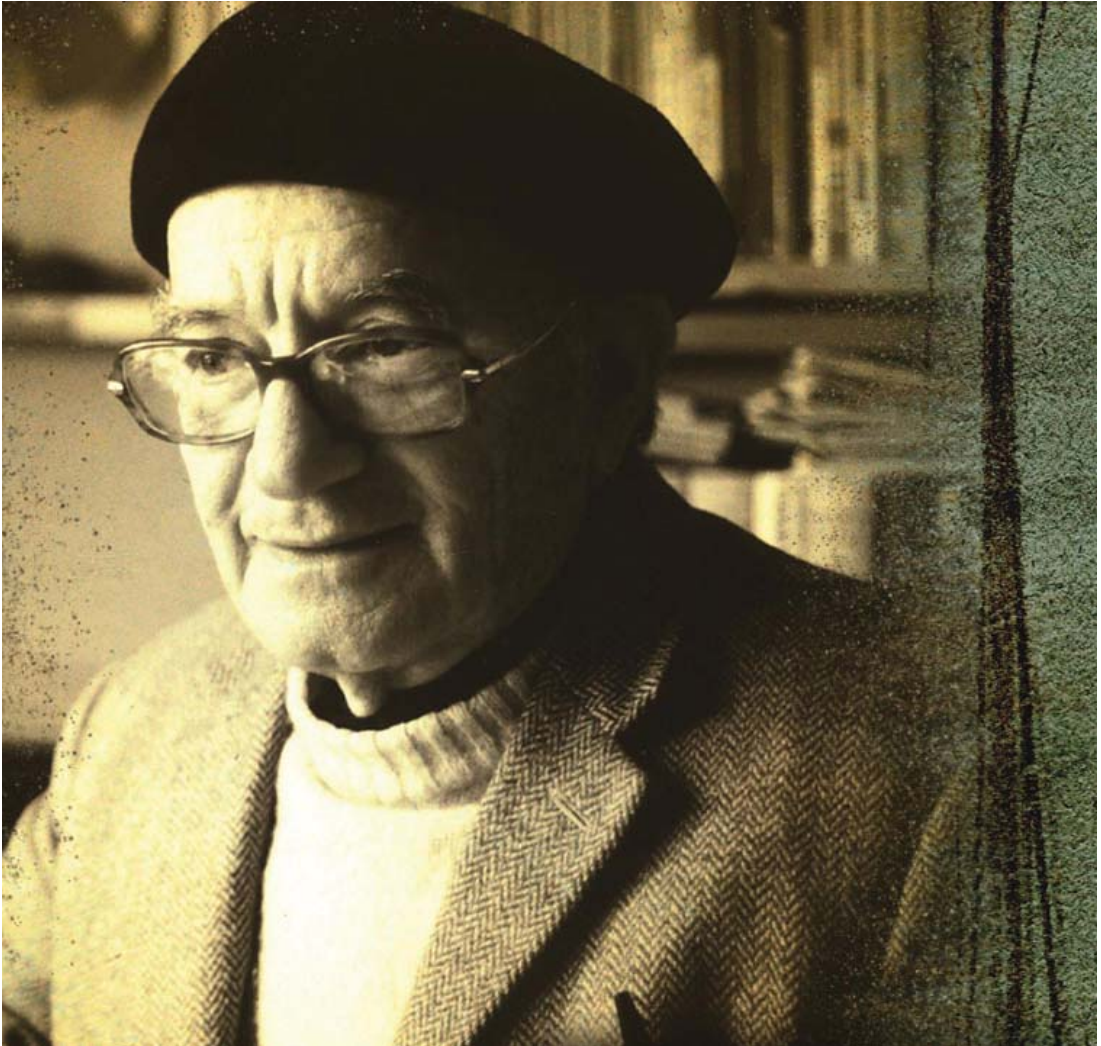
Önce Tıp Fakültesine kaydolan Berkes buradan ayrılık Hukuk Fakültesine geçmiştir. Ancak bu bölümde de aradığını bulamamış ve Edebiyat Fakültesine başlamıştır. Berkes burada felsefe eğitimi görmüştür. Fakültenin son yılında dünyaca ünlü bilim adamlarından ders alarak onların asistanlığını ve tercümanlığını yapmıştır.

Üniversiteden mezun olan Berkes, Ankara'da Halkevi Kütüphanesi'nde çalışmaya başlamıştır. Burada çalışan Berkes aynı zamanda ilk "Köy İncelemesi" çalışmasını da gerçekleştirmiştir. Halkevi'nde ki görevini tamamladıktan sonra özel bir okulda ders vermeye başlamıştır. Burada istediğini bulamamış ve istifa etmiştir.

1933 yılında Darülfünun'da üniversite asistanı olarak göreve başlamıştır. 1935 yılında burslu olarak Amerika'ya gitmiştir. Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji dersi vermiştir. 1939 yılında Türkiye'ye dönerek Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Doçent olarak çalışmaya başlamıştır. Bir takım nedenlerden ötürü 1952 yılında Berkes üniversiteden tavsiye edilmiştir. Bunun ardından Kanada'ya yerleşmiş McGill Üniversitesi'nde Öğretim üyeliğini yapmıştır. 1975 yılında Profesörlük ünvanını almış ve aynı yıl emekli olmuştur. Niyazi Berkes emekliliğe ayrıldıktan sonra İngiltere'de Hythe şehrine yerleşmiş burada 1988 yılında hayatını kaybetmiştir.

EK: 2

2.Niyazi Berkes'in Fotoğrafi

EK:3

Niyazi Berkes'in Kitap ve Makaleleri

Kitaplar:

Arap Dünyası'nda İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm, Köprü Yayınları, İstanbul, 1969.

Asya Mektupları (Gezi, İzlenimler, Eleştiriler), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1976.

Atatürk ve Devrimler, Adam Yayınları, 1992.

Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma, Dil ve Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 1942.

Ekonomik Sosyolojiye Giriş (Introduction to Economic Sociology), translated and adapted from AN Introduction to Economic History by N.S.B. Gras University of Ankara, Ankara 1941.

Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, Adam Yayınları, İstanbul, 1985.

Historical Background of Turkey Secularism, ??, 1957.

İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965.

İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1975.

Patrikhane ve Ekümenilik, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002

Propaganda Nedir?, Recep Ulusoglu Basımevi Ankara, 1942.

Teokrasi ve Laiklik, Ada Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Turkish Nationalism and Western Civilization, London and New York, Allen and Unwin and Colombia University Press, 1959.

The Development of Secularism in Turkey, Mc Gill University, Montreal, 1964.

Türk Düşününde Batı Sorunu, Bilgi Yayınları, Ankara, 1975.

Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.

Unutulan Yıllar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Yüz Soruda Türkiye İktisat Tarihi, (Türkiye’de İktisat Tarihi), Gerçek Yayınları, İstanbul, 1976.

Makaleler:

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi

“*Hüseyin Rahmi’nin Sosyal Görüşleri*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** III, 1945, s.237-251.

“*Eski Atina’da Demokrasinin Doğuşu*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** IV, 1946, s.437-445.

“*Grek Şehir – Devletlerinin Yıkılışı ve Sosyal Düşün Üzerindeki Tepkileri*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi** IV, 1946, s.629-641.

İslam Ansiklopedisi:

“*Ziya Gökalp*”, **İslam Ansiklopedisi**, II, s.117-118.

“*İslah: Turkey*”, **İslam Ansiklopedisi**, IV, s.167- 170.

“*İbrahim Müteferrika*” **İslam Ansiklopedisi**, III, s. 996-998.

Siyasi İlimler Mecmuası:

“*Muhtelif Memleketlerde Sosyoloji ve Sosyal İlimler*”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, III-V S.30, 33,35,49,50,51,52, 1933-1935.

“*Amerikan Sosyolojisinde Tarihi-Psikolojik Mektep*” **Siyasi İlimler Mecmuası**, III, S.2, 1934, s.13-18.

“*Dünya Kadınlar Kongresi*”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, V, S.49, 1934.

Propaganda Nedir?, **Siyasi İlimler Mecmuası**, IX, S.102-103, 1939.

“*Bir Araştırma İlmi Olarak Sosyoloji*”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, X, sayı 107, 1940, S.12-17.

“*Namık Kemal ve Laiklik*”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, X, S.118, 1940, s.491-497.

“*Dünyanın Taksimi ve Son Asır Harpleri*” **Siyasi İlimler Mecmuası**, XI, S. 23, 1941, s.100-103.

“*Levy- Bruhl’ün İptidai Zihniyet Nazariyesinin Tenkidi*”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, X, S. 119, 1941, s.13-18.

“*Modern İçtimaiyatın Menşeleri*” **Siyasi İlimler Mecmuası**, II, S.19-20-21, 1932.

Vatan:

“Maarif Şurası Münasebetiyle: İçtimai Davalarımızda İlmin Rolü” **Vatan**, 30 Mart 1943.

“Maarif Şurası Münasebetiyle: İçtimai Davalarımızda İlmin Rolü” **Vatan**, 31 Mart 1943.

“Maarif Şurası Münasebetiyle: Gençlikte Ahlak ” **Vatan**, 20 Şubat 1943.

“Arnold Toynbee'nin Tarih Felsefesi” **Vatan**, 14,19 ve 25 Ekim 1954.

“Arnold Toynbee'nin Tarih Felsefesi” **Vatan**, 12 Ocak, 1955.

Yön:

“ Türk Devleti ve Hıristiyanlık Dünyası”, **Yön Dergisi** III, S. 84, 1964.

“Pan Ortadoks Kongresi” **Yön Dergisi** III, S. 90, 1964.

“Aydın ve Halk Sorunu Üzerine”, **Yön Dergisi** IV, S.112, 1965.

“Türk Aydınlarının Özelliklerine İlişkin Görüşleri” , **Yön Dergisi** IV S. 119, 1965.

“10 Ekim 1965 Seçimlerinin Önemi” **Yön Dergisi** IV, S. 121, 1965.

“Sosyaizm ve İslamiyet”, **Yön Dergisi** IV, S. 140, 1965.

“Doğu ve Doğuculuk Modası”, **Yön Dergisi** V, S.147, 1966.

“Sosyalizm ve İslamiyet Tartışmaları ” **Yön Dergisi** V, S. 151, 1966.

“Arap Dünyası Uyuyor mu? ”, **Yön Dergisi** V, S. 157-159, 1966.

“Az Gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri”, **Yön Dergisi** V, S. 182-189, 1966.

Tan:

“Harp Sonrası Meseleleri: Demokrasinin Zaferi ” **Tan**, 10 Ağustos 1944.

“Sosyal Davalarımız: Başboş Çocuklar” **Tan**, 10 Ağustos 1944.

“Harp Sonrası Meseleleri: Harplerin Nüfus Üzerindeki Tesiri”, **Tan**, 18 Nisan ve 20 Nisan 1945.

“Harp Sonrası Meseleleri: Yarınki Dünyada Tekniğin Rolü”, **Tan**, 2 Nisan 1945.

“Harp Sonrası Meseleleri: İngiltere ve Amerika'da Ekonomik Planlama Tartışmaları”, **Tan**, 7-11-17 Mayıs 1945.

Ülkü Mecmuası:

“Birleşik Amerika Tarihinde Sosyoloji” **Ülkü Mecmuası**, XI, S. 62-68.

“Sosyoloji Nazariyelerinin Tetkikine Giriş”, **Ülkü Mecmuası**, XV, S.90, 1940, s.495-498.

Yurt ve Dünya Mecmuası:

“Namık Kemal’in Islahatçılığı”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, I, S.1, 1941, s.13-25.

“Bergson’un Sosyal Fikirleri- Ölümü Dolayısıyla” **Yurt ve Dünya Mecmuası**, I, S.2, 1941, s. 31-42.

“Köy Nüfusu”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, I, S.4, 1941, s.16-25.

“Türkiye’de Köy Şekilleri”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, II, S.7, 1941, s. 7-15.

“Garp Medeniyeti ve Biz”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, II, S.9, 1941, s.135-140.

“Ziya Gökalp’in Sosyolojisi”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, II, S.11, s.277-292.

“Ezbercilik”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, II, S.12, 1941, 237-248.

“Gizli Evlenmeler”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, III, S. 19, 1942, s. 236-244.

“İlim Dünyasındaki Durumumuz”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, III, S.20, 1942, s.271-275.

“İrk ve İrkçilik”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, III, S. 24, 1942, s.438-441.

“Gençliğin Sosyal Durumu”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, IV, S. 26-27, 1943, s.48-56.

“Modern Ekonominin Doğuşu”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, IV, S.30, 1943, s.206-211.

“Modern Ekonominin Temelleri”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, IV, S. 31, 1943, s.239-245.

“Modern Ekonominin Tezatları”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, IV, S. 32, 1943, s.296-301.

“Modern Ekonominin Tezatları”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, IV, S. 33, 1943, s. 325-330.

“Garpten Gelen Düşünceler”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, IV, S.34. 1943, s. 274-276.

“Darwinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünceler.”, **Yurt ve Dünya Mecmuası**, V, S. 39, 1944, s.90-95.

Diğer Dergiler

“Behaviorism” Felsefe ve İçtihat Mecmuası, III, sayı 1, 1931, s.13-21.

“İçtimaiyat Nazariyeleri Tarihi Üzerine Son Neşriyat”, Felsefe Yıllığı, I, 1935, s.14-31.

“Nesebi Sahih Olmayan Çocuklar”, Adliye Ceridesi XXX/12, 1942, s.1396-1404.

“Harp Sonrası Meseleleri: Geleceğin Gençliği”, Söz, 1 Haziran 1946.

“*Türk Matbaasının Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği*”, **Bellekten** XXVI, 1962, S.715-737.

“*Anayasalarımız*”, **Eylem**, I, 1964, s.65-72.

“*Ekonomik Tarih ile Teori Açısından Türkiye’de Ekonomik Düşününün Evrimi*” Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat, Fikret Gürün, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi**, Ankara, 1972.

Yabancı Dergiler:

“*A Turkish Account of Orientalism*” Muslim Word, XLIII, 1953, s.260-282.

“*The Historical Background of Turkish Secularizm*”, **İslam and The West**, ed. By Richard Frye, s.41-68.

“*The Turkish Novel: A Survey*”, **Bulletin of Institute of Islamic Studies**, I, 1959, s.26-28.

“*Literary Developments in Modern Turkey*”, The Middle East, ed. by Douglas Grant, **University of Toronto Quartely Supplements**, XXIX, 1960, 225-242.

“*Ethics and Social Practice in Islam*”, *Philosophy*, East-West, ed. By Charles A.Moore, III, **University of Hawaii Press**, 1962, s.448-475.

“*Religious and Secular Institutions in Comparative Perspective*”, **Archives de Sociologie des Religions**, XVI, 1963, s. 65-72.

“*”Renaissance in Turkey: Ziya Gökalp and His School*”, A History of Muslim Philosophy, ed.by M. M. Sharif, II, 1966, s. 1513-1523.

“*The Two Facets of the Kemalist Revolution*”, **Muslim Word**, LXIV, 1974, s.292-306.